Josaphat Baptistelli

IVSTI LIPSI

ADMIRANDA,

ſiue,

DE MAGNITVDINE ROMANA

LIBRI QVATTVOR.

AD SERENISSIMVM PRINCIPEM
ALBERTVM AVSTRIVM.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. XCVIII.
Cum Priuilegiis Cæſareo & Regio.

SER.MO PRINCIPI

ALBERTO AVSTRIO

IMPERATORIS FILIO, NEPOTI, FRATRI, S. R. E. CARDINALI,

BELGICÆ SVPREMO GVBERNATORI,

I. LIPSIVS *dedicat consecrátque.*

NTER Historiarum fructus, SER.ME PRINCEPS, ego illum eximium habeo, qui ad Sapientiam & rerum in orbe ADMIRANDARVM cognitionem ducit. Quis enim paullò altior & attentior eas legit, qui non diuina illa opera obseruet, magna imperia stabilita, aut diruta: & in iis imaginem quamdam Prouidentiæ simul & Potentiæ diuinæ? Ita profectò se res habet. sicut vnus in superis Deus est, qui machinam hanc totam moderatur & temperat: sic in terris velut Curatores & Vicarios quosdam suos constituit, qui in partibus eam tueantur & administrent. Atque horum quosdam crescere voluit in magnas opes, copias, opera:

 quid

quid nisi in imagine ostendens, cælestem illam & sine fine ac modo potentiam, quam ipse habet, & per riuulos ac canales illos deducit? Vt igitur cælum & micantia illa astra cùm intuemur, ab iis ad puram, primam, & inaccessam quamdam lucem ducimur: sic ab humanâ istâ MAGNITVDINE, ad auctorem illius & fontem Deum. Quis ille fuit, qui Assyrios terris & gentibus imposuit? qui Persas, Macedonas, Romanos? quis qui iterùm loco mouit & deiecit? magnus ille auriga & rector vniuersi, qui habenas in hoc mundano curru temperat; qui impellit, qui sistit, & poëtæ verbo

Diuósque mortalesq; turmas
Imperio regit vnus æquo.

Quod magis sentio, & in animum demitto, cùm in ipsâ potentiâ & magnitudine infirmitatem istorum video, aut breuitatem. Quid enim illa omnia nunc, aut vbi sunt? abierunt. vbi supra fidem cumulatę opes? defluxerunt. vbi cælo certantia opera? non appârent. Heu res mortalium vel maximorum paruæ! heu validissimorũ instabiles! imò omnia illa somnium, vmbra, nihil, si cum Æterno & Æternitate comparentur. Sicut Solem istum assiduè vel nubes aliqua subducit, vel nox denique condit: talis omnis hic splendor & felicitas, rapitur aut euanescit. Hæc & similis cogita-

gitatio SER^{MI} PRINCEPS, iamdiu me impulit Imperiorum magna & ADMIRANDA colligere: atq. vt decuit, orsum à ROMANO. Nam fallor, aut non alia maior magisq; fundata, addo & laudata MAGNITVDO; quam quattuor his libellis in parte expressi, & ad SER^{TEM} TVAM multis de caussis misi. Omitto beneficia in patriam publica, in me priuata: ipse titulus & argumentum palàm ad te ducebant. ROMANI imperij descriptio cui potiùs aut iustiùs debebatur, quàm Principi è tot ROMANIS Imperatoribus nato? Res certa & inter ADMIRANDAS est, ex vnâ AVSTRIA, verè aureâ, stirpe vestrâ, decem Imperatores, intra hos trecentos circiter annos, orbi Christiano affulsisse: atque id sanguinis & natalium serie, sine vllo fulcro adoptionis. Quid in omni retrò Principum classe simile? duo, tres, in vnâ domo, & vix fuerunt: in primâ ipsâ Iulij, nec vltra sextum etiã adoptio prorogauit. Iterùm dico, mirabile. & quid nisi à Deo tacita vox & testimonium, datam hanc familiam & demissam è cælo in terras esse, ad imperia terrarum? Iam & ADMIRANDORVM ille titulus, an non ad te traheret in variâ virtute sic ADMIRANDVM? Priuatam tuam vitam si video; Pietas & Religio occurrit, quæ vel sacerdotem deceat; Castitas, quæ Vestalem; probitas, & vitæ totius ordo ac compositio,

 sitio,

ſitio, quæ ipſum cælum. Nec enim ſidera illa profectò magis ordinato & certo curſu incedunt, quàm tuæ actiones. Quid prudentia in ciuili aut militari administratione? quid altitudo conſiliorum incredibilis? quid tranquillitas animi & vultus (proprium bonum Auſtriacæ gentis) in omni euentu aut fortunâ? ADMIRANDA ſunt. & quæ Regi noſtro, ſapientiſſimo rerum hominumq́ue arbitro, cauſſam dederunt tui inter alios eligendi, quem ad maxima imperia & Præfecturas admoueret. Ecce Luſitania adiecta Hiſpaniæ ſuæ fuit, & multa in concuſſo eo corpore adhuc ægra: te elegit qui lapſa erigeres, dilapſa colligeres, exanimata recreares. Et ſanè ita feciſti, & præfuiſti, vt pænè optandum fuerit illi regno tam validè cõcuti, vt te pacatorem fundatoremq́ue ęterni deinceps otij haberet. Quis in diſceſſu tuo non ingemuit? nobilitas patronum, plebs parentem, leges cuſtodem, pietas vindicem viſa eſt ſibi amiſiſſe. At noſter Rex recepiſſe: & expertus quàm benè humeris tuis imperium ſederet, porrò te miſit in Belgicam noſtram, id eſt in ipſum mare & Oceanum (ignoſce patria ſic loquenti) diſſenſionum & turbarum. Heu qui hîc fluctus? adeò vt alibi ciuilia atque externa bella fuiſſe & tranſiſſe dixerim, hîc ſediſſe & habitaſſe. Opportunitas ſcilicet locorum fecit, &

ſimul

ſimul conſpiratio eorum qui magnitudini Regiæ ſunt infenſi, vt conſilia & arma verterentur in has partes, & in noſtrâ iſtâ patriâ certamen certaretur, pęnè dicam, de Europâ. Ergo miſſus es & veniſti in medium diſcrimen: quid autem feciſti? quod nec hoſtes ſuſpicari, nec nos ſperare, imò vix nunc credere poſſumus cùm eſt factum. Aggreſſus es vrbem naturâ, opere, milite munitam, & opportunitate inter Galliæ primas. Vrbem dico, quam * Eduardus ille felix & animoſus Anglorum Rex, vndecim mēſium ſpatio vix expugnauit; quam * Philippus Bonus tuus proauus, cum quadraginta millium exercitu, nec expugnauit: tu, inquam, aggreſſus cum modicis copiis, in paucis diebus claudis, oppugnas, capis. Quæ hæc vis animi, vel benignitas fortunæ? vtraque enim adfuit: & illa vt auderes dedit, hæc vt poſſes. Scipio Africanus olim (nec alium iuſtiùs tecum conferam) cùm in Hiſpaniam miſſus eſſet, vel ferociâ Pœnorum ereptam, vel infortunio Romanorum alienatam, vidit rem longi & infiniti operis, bellum circumferre per ſingulas & minutas partes. Quid facit diuinus iuuenis? Carthaginem Nouam, vbi, arma, cōmeatus, opes hoſtiles erant, ſitu & mœnibus (ita putabatur) inexpugnabilem, ſubitò & ignaris omnibus exercitum rapit. Venit, aggreditur,

* Anno 1347.
* Anno 1436.

tur, ingreditur: & in vnâ vrbe captâ, animos ſuis ſociíſq. reddidit, hoſtibus ademit. O factum Scipione dignum! & quid niſi proludium frangendæ Carthaginis, & ſtabiliendi mox imperij pariter ac pacis? A te ſimilia exſpectamus, ô noſter Princeps: & ab hoc initio vince aut paca hoſtes, iunge diuulſos aut rebelles. Hos ipſos quàm terres ſtatim facto nouo pariter, & inopinato? Abducis ab iis locis copias, & alia agens ac præferens, Hulſtum adducis. Quod iſtud Hulſtum? non opidum, ſed inſulam: nec inſulam modò, ſed propugnaculis variis magníſque, id eſt verâ æſtimatione, totidem opidis inſeſſam. Quid facis ô conſideratiſſime Princeps? quis ardor te abducit? non Mars ſolùm ea loca, ſed Neptunus tuetur & vindicat: & magnus ille Oceanus, ruptis aggerum clauſtris immiſſus, vnà cum ſuis filiis latè dominatur & regnat. Vbi naues, quibus peruadas? vbi alæ quibus tranſuoles? deſunt: at non tentandi tibi animus, & patrandi item fortuna. O quàm nunc denique didici, anguſtè vires veſtras expendi, ſi quis ea tantùm quæ fieri poſſunt à vobis exſpectat! Audetis non audenda, facitis non facienda, humano quidẽ iudicio: ſed Deum adhibetis in conſilio, & vos magni cum magno illo Numine participantes, legitis, (ſi fas dicere) in tabulis Fatorum. Itaque inuitis aut diſ-

diſſuadentibus omnibus, inuadis, peruadis, vincis. Hæc tua ſunt ſub initium opera, cùm alij vix operum ſolent ponere fundamenta. Et quæ non maiora magiſque ADMIRANDA à te, vel in te, exſpectemus? Memini legere ALBERTVM II. inter maiores tuos Auſtrios, vno tempore atque adeò vno anno, factum Regem Bohemiæ, & Hungariæ, & ROMANORVM. O quæ iſta felicitas! ſed quàm breuis felicitas! biennio enim non toto imperauit, & optimum Principem Deus cælo inuexit, quia terra virtutum illarum parum capax erat aut digna. Tibi pariter ALBERTO ominamur & vouemus ſimilia, ſed firmiora: & an non iamnunc clara ſigna Deus & Rex dederunt? ſed parco dicere, etſi non optare. O dies ille exorere, nō lætus ſolùm ſed ſalutaris Belgis; nec Belgis tantùm, ſed vicinis; nec vicinis, ſed diſſitis, & quicunq; ſunt in religione aut orbe Chriſtiano. Plura vellem: ſed vt ij qui apud Deum verba faciunt, corpore, geſtu, ſermone modici ſunt ac reuerentes: ſic nos decet apud vos Principes, & colere atque ADMIRARI magis, quàm laudare. Facio in animo, & illo dico atque impleo, ſiquid ore aut ſtilo omiſi. Louanij, Kal. Martiis. ∞. IↃ.XCVIII.

AD LECTOREM.

ADMIRANDA *in Imperiis, Lector, quæ olim colligere cœpimus, nunc disponere, vt vides, & vulgare. Orsi sumus à* ROMANO, *quod quattuor his libellis damus: an totum? negabit aliquis, & scio esse quæ possint addi. Sed an debeant, nescio: non certè pro meâ mente, cui propositum fuit eminentia tantùm & verè* MAGNA *colligere, atque eaipsa dumtaxat ostendere in primo vultu, & designare. Omnia si penetrassem, aut delineassem, præsertim quæ ad* Opera, *quis finis fuisset? Sed architectonica etiam hæc cura sit, non nostra; nec libuit supra plantam, quod dicitur, euagari.*

* nec fuit vnquam Omnibus in rebus gnarũ vnũ esse atque scientem.

*—— οὐδ' ἄρα πως ἦν

Ἐν πάντεσσ' ἔργοισι δαήμονα φῶτα γενέσθαι.

Et verè fateor, nimiâ iam etiam curâ an curiositate peccari à plerisque nostrûm, qui omnia hæc antiqua auidè scrutamur, & in maris illo fundo penè dicam arenas. Ah, quis fructus est? vita & mores præeant, tum prudentia, sed & elegantia quædam accedat: tamen vltima hæc cum modo. Peccauimus & nos fortasse olim: sed nunc cum aliis annis mens est alia, & clamo liberè, Quædam esse quæ malo ignorare, quàm discere. *Timonis illud sæpè mihi in mente:*

* Multiscĩetiã, vt haud quidquam vel vanius exstat!

*πολυμαθημοσύνης ὡς οὐ κενεώτερον ἄλλο.

Sed siquid tamen scitu dignum omisi, alius explebit me volente & addet, vt fiat illud Homericum

* melius multorum opus.

—— *πλεόνων δέ τι ἔργον ἄμεινον.

Etsi

Etsi quædam tamen seposita mihi, non omissa, & in alterâ ADMIRANDORVM *parte opportunè reddenda. Atqui & alia mihi culpa, aut certè nota, deprecanda est, in attollendo nimium fortassè alibi fuisse. Si ita est, excusetur: & quis nescit, vbi animus & stilus incaluit, trahere hoc secum has* *πανηγύρεις? Et tamen non* arcem è cloacâ feci, *vt ait ille*, nec lapidem è sepulchro veneratus sum pro Deo; *sed res laudatissimas laudaui & extuli: si nimis, tu moderare & deprime, quisquis frigore & sedatiore affectu hæc legis. Denique in clausulâ, magnum etiam imperium miratus sum, & approbaui: cur contra hodiernum morem (dicet aliquis) fortasse & vsum? Nam diuisiones istæ factæ iamdudũ, & inueterauerunt, & moueri sine motu Christiani orbis vix possunt. Non temerè igitur suadeo, nec sanè innouo: si tamen Fatis & Deo visum, hodiernam aliquam & nouam* MAGNITVDINEM *dare, cur culpa sit laudare & approbare? Multiplex ratio eam commendet: & firmissimè ista. quòd etiamnunc, quidquid tranquilli & pacati est in re Christianâ, id manat ab vnico illo capite, quod auctoritate sacrâ nobis præest. Romanus ille Dictator, vt sic appellem, & Pontifex, fulcrum aut vinculum est, quod sustinet, quod ligat, labentes aut dissentientes in malè compacto hoc ædificio partes. Abite non impij solùm, sed imperiti, qui aliter. nobis constat hanc ipsam Romam, & sacrum in eâ imperium*, fuisse & esse velut anchoram fluctuanti diu Europæ. *Mira Dei benignitas in hanc vrbem! cùm legionum vim eripuit, legum attribuit;*

* laudationes

cùm armis imperare noluit, sacris indulsit: & sic quoque fecit eam decus, tutelam, columen rerum. Atqui Senatus ille vetus non est, inquiunt. Non ille, sed alius: & vide mihi in istâ purpurâ ex omni nostro orbe selectos proceres, moribus, prudentiâ, annis spectandos. Si vetus ille Cyneas redeat, & hunc consessum videat, nihil ambigat vel cum Regibus iterum, vel cum Heroibus comparare. Quid Tributa? non tam multa, sed magis innoxia & vltronea sunt. Quid Legationes gentium? nec ea desunt, & ex noto ignotóque orbe (tanta diffusio maiestatis huius est) concurritur, & iura ac leges sacrorum hinc petunt. Ipsi Reges & Principes adeunt & inclinantur, & obnoxia capita vni huic capiti submittunt. Quid Principes aut homines loquor? ipsi aërei, terreni, inferi spiritus siue Genij verentur ac trepidant, & cælestem illam in terris potestatem vel inuiti ac reluctantes agnoscunt. Gaude igitur non maior, sed melior iam ROMA; *non cultior, sed sanctior; & diu sedes & habitaculum sacri huius imperij (ex animo vouemus) esto.*

IVSTI

I. LIPSI ADMIRANDA, siue, DE MAGNITVDINE ROMANA.

LIBER I.

Cap. I.

Occasio & ingressio sermonis.

IES æstuosus erat, & quales Iulio mense per Caniculam solent. Venit ad me AVDITOR, & Numquid turbo? inquit, non opinor. Otiari te cùm tempus, tùm & mos iubet, qui publicas Ferias nunc indixit. LIPS. Otiamur. non ob caussas à te dictas solùm, sed ob quam minimè vellem. Ea valetudo est, semper molesta, nunc magis in isto æstu. O si Spada me habeat! quàm me recreem & refrigerem ambulando, bibendo! AVD. Omitte Spadam, illam cursus tui palæstram. Satis nobis, semel sic pro te timuisse. Nam quid propiùs factum, quàm vt nobis eripereris, ad alios translatus? LIPS. Factum. nec vnquam ego propior periculo fui, nec manifestiore Dei manu ereptus. Ille me tuitus est, & reddidit vobis. Vtinam & eos redderet iungeretque per bonam pacem, qui sic abiuncti! O quàm suauis vita sit! quàm iuuet communione illâ terrarum hominumque frui! AVD. Ne despera.

Nondum ather mēses, necvol uere desiit annos. Theocr.

* Οὔπω μῆνας ἄγων ἔκαμ' ὠρανὸς, οὐδ' ἐνιαυτούς.
Dies, inquam, iſta componet & dabit; aut deniq; Deus. LIPS. Certè Dei hoc opus: quem toto pectore inuoco venerorque vti velit. Reſpiciat afflictam Belgicam tot iam luſtris, & ſatis ſit acciſam eam, non exciſam. Sed quid tu volebas? AVD. Fabulari. LIPS. Publica habes? AVD. Curiosè ea non curo: ſed tamen & publica tangit, quod volebam. LIPS. Dic autem. AVD. Sponde autem. LIPS. Quid iſtud eſt? captas me? AVD. Non nego. vtinam ceperim! Iamdiu eſt quod DE MAGNITVDINE ROMANA polliceris aliquid dicere, ſiue ſcribere. Si hoc nondum potes, illud fac quod potes. LIPS. Hóccine agebas, & eò ibas? & hoc illud otium, quod ſuadebas? AVD. Agebam, ibam, ſuadebam. Et quid tibi hîc magni negotij? ſcio iamdiu talia & obſeruata tibi, & prompta. LIPS. Prorſus. ecce, os aperiam? ſponte ſe effundent. O te bellum! ſcilicet memoriâ, diſpoſitione, ad eas res non opus, etiam quas notas iam habeas & paratas. AVD. Non nego. ſed priorem Deus tibi dedit, alteram iudicio ſemper aſſumpſiſti. In ſcriptis tuis hoc me delectat, ordinem & ſeriem rerum videre: interdum earum, quarum ordo nec videbatur. LIPS. Malus es. AVD. Quid ita? LIPS. Quia verè captatorem agis, & blandiris, ſed vt in retia tua compellas. - * γέρων δ' ἀλώπηξ (ait verbum) οὐχ ἁλίσκεται. AVD. Imo patiare te capi vel meâ hac cupidine, quam amare & laudare in adoleſcentiâ noſtrâ ſoles. LIPS. Non nego, adamo: ſed & argumentum inuitet, quod valdè item amo. Quomodo non veterem illam Romam? tot ingeniorum, artium, virtutum, vel matrem vel ſedem? Nam potentia quidem & militia ADMIRANDA ſunt, & magni illius

**Vulpecula haud capitur ſenex.*

imperij

imperij opes: virtutes amandæ. AVD. Neque aliud à te volo, quàm in vmbrâ quasi & imagine repræsentari formam faciemque illam veterem: & qualis, & quanta Roma fuit. LIPS. Ego verò sic subitò nec vmbram tibi ausim polliceri, fortasse vmbellam, & imaginem aliquam imaginis, vt sic loquar. AVD. Quidlibet, iuuabit & docebit. LIPS. Sic volendo, volentem & me facis. Sub hac trichilâ vmbrosâ igitur sedeamus, & ducamus MAGNITVDINIS ROMANÆ vmbras.

CAPVT II.

Communiter Roma & eius Potentia laudata, per elogia pauca veterum.

EGO inter Imperia & Magnitudines, quas Deus à condito orbe esse voluit, eminere censeo & primas ferre hanc ROMANAM. Hoc è *Finibus, Copiis, Opibus, Operibus,* denique *Viris & Virtutibus,* liquere posse arbitror: quibus rebus singulis, aut & iunctis quibusdam, aliæ fortasse gentes se ostenderunt; nulla sic omnibus, vt nunc ostendam. Tu Deus lux temporum, rerum, hominum, scintillam aliquam tui, si non radium, in mentem hanc immitte: vt eâ videre, adire, sed & reserare possim, thesauros Antiquitatis & Memoriæ, quos in Æui diffuso implexoq; sinu, reponis & seruas. Priusquàm igitur distinctè de quinque illis Magnitudinis partibus dicam, lubet vniuersè aliquid de totâ eâ præfari; & quàm istam, vnà mecum, illustres magnique omnes viri admirati sint. Atque illa vulgata omitto, *Romanos rerum dominos: Romam mundi caput: Mundi miraculum: Mundi compendium: Arcem nationum ac regum, lumen gentium:* magna sunt, & à magnis: sed

compendio laudasse eam magnificè Martialis videtur,

Terrarum Dea Gentiumq́, Roma,

CVI PAR *est nihil, & nihil* SECVNDVM.

Subtiliter nec falsò vult, nihil accedere ad eam, nihil vel sequi. Quod an ab illo mutuatus Frontinus est? in cuius libro de Aquæductibus legimus: *Regina & domina orbis, quæ terrarum dea gentiúmque consistit, cui par nihil, & nihil secundum.* Sed vereor vt allitum adscriptúmve alienâ manu sit, & grauis atque eruditus reliquus Frontini stilus non probat aut amat lasciuiam poëtarum. Compendio igitur Martialis: sed pulchrè item & vbertim Claudianus.

Quâ nihil in terris complectitur altius æther,
Cuius nec spatium visus, nec corda decorem,
Nec laudem vox vlla capit. quæ luce metalli
Æmula vicinis fastigia conserit astris.
ARMORVM LEGVMQVE PARENS, *quæ fundit in omnes*
Imperium, primíque dedit cunabula iuris.
Hæc est exiguis quæ finibus orta, tetendit
In GEMINOS AXES, *paruaq́, à sede profecta*
Dispersit CVM SOLE *manus. hæc obuia fatis,*
Innumeras vno gereret cùm tempore pugnas,
Et Gallum terris prosterneret, æquore Pœnum,
Numquam SVCCVBVIT DAMNIS, *& territa nullo*
Vulnere, post Cannas MAIOR *Trebiamq́, fremebat.*

Habes pleraque versibus iis ab alto & animoso poëtâ (talis fuit) inserta, quæ ordine meo imus laudatum. Sed Erinna etiam poëtria audienda est: quam vixisse oportuit, vt hoc carmen est, sub Pompeij, aut circiter, æuum. Nam alioqui plures eo nomine fuisse, non debes nescire. Ea igitur, ad ipsam Romam:

Χαῖρέ μοι Ῥώμα θυγάτηρ Ἄρηος,
Χρυσεόμιτρα, δαΐφρων ἄνασσα,
Σεμνὸν ἃ ναίεις ἐπὶ γᾶς Ὄλυμπον
Αἰὲν ἄθραυστον.
Σοὶ μόνᾳ πρέσβιστα δέδωκε μοῖρα
Κῦδος ἀρρήκτω βασιλῆον ἀρχᾶς,
Ὄφρα κοιρανῆον ἔχοισα κάρτος
Ἁγεμονεύῃς.
Σᾷ δ' ὑπὸ ζεύγλᾳ κρατερῶν λεπάδνων
Στέρνα γαίας καὶ πολιᾶς θαλάσσας
Σφίγγεται. σὺ δ' ἀσφαλέως κυβερνᾷς
Ἄστεα λαῶν.
Πάντα δὲ σφάλλων ὁ μέγιστος αἰὼν,
Καὶ μεταπλάσσων βίον ἄλλοτ' ἄλλως,
Σοὶ μόνᾳ πλησίστιον οὖρον ἀρχᾶς
Οὐ μεταβάλλει.
Ἦ γὰρ ἐκ πάντων σὺ μόνα κρατίστους
Ἄνδρας αἰχματὰς μεγάλως λοχεύεις,
Εὔσταχυν δάματρος ὅπως ἀνεῖσα
Καρπὸν ἀπ' ἀνδρῶν.

Filia ô Martis, mihi Roma salue,
Aureo Regina decora cultu,
Quæ vel in terrâ stabiles Olympi
Incolis arces.
Nam dedit soli tibi cana Parca
Regium sceptrum, minimè atterendum,
Vt potens rerum domineris vna,
Imperitesq́ue.
Ad tuum currum, retinente freno,
Colla telluris tumidiq́ue ponti
Illigas, & tu populos gubernas
Firma per æuum.

 Ipsa

Ipsa quæ gaudet variare cuncta,
Resq; transformans hominum, vetustas,
Spirat hæc vni tibi semper auram à
Puppe secundam.
Denique, in cunctis populis valentem
Procreas bellis sobolem. vtq; læta
Surgit è terrâ seges, ipsa abundas
Fruge virorum.

Atque heus tu, virile & plenum spiritus muliebre hoc carmen est; & cur talia tam multa perierunt? Sed Poëtarum hæc laudatio est: audi Historicum. *Nulla vnquam Respublica nec* MAIOR *nec* SANCTIOR, *nec bonis exemplis ditior fuit.* Laudat à duplici illo capite quod nos attigimus, & in sermone persequemur, Potentiæ & Virtutis. Quod ipsum vtrumque Ammianus: cùm *Romam* IMPERII VIRTVTVMQVE *omnium Larem* appellat. Et plura se offerunt, quæ differo, in suis locis opportuniùs reddenda. Hieronymi elogia audiamus, æuo iam inclinante: *Vrbs* POTENS, *vrbs Domina, vrbs Apostoli voce laudata, interpretare vocabulum tuum. Roma aut* FORTITVDINIS *nomen apud Græcos est, aut* SVBLIMITATIS *apud Hebræos.* Duplicem interpretationem nominis rei aptam reddit: ego & tertiam, quam dederit lingua nostra: quia* Roma, *Gloriæ & famæ* nomen est Germanis. Quid, quòd apud Orientales Indos *Rumes* appellantur (Osorio ita traditum) milites boni & fortes: an quasi Romani, & admiratio vetus apud eos mansit? an vox indigena id quoque notat? Sed ad rem partesque nostras eamus, aliquid tamen à te præstipulati. AVD. Quid illud est? LIPS. Assensum & fidem. AVD. Tibi non dem, aut habeam? vel nutu me ducas,

Liu. 1.
Lib. 11. adu. Iouin.
*Roem.

ducas, quò velis. LIPS. Memento. nam erunt quædam inopinata, & verè ADMIRANDA. Poëta iure cecinit: Propert.

> *Omnia Romanæ cedant* MIRACVLA *terræ,*
> *Natura hîc posuit, quidquid* VBIQVE *fuit.*

CAP. III.

Fines imperij Romani; quando maximi; & Prouinciæ breuiter adnumeratæ.

INITIA nos tenent: nec temerè iam olim dictum, *Portam itineris longissimum esse.* At seriò viam ingredior, & quidem per eos limites siue terminos, quos antè obiter posui, *Potentiæ* ac *Virtutis.* In Potentiâ considero, *Fines, Copias, Opes, Opera*: & in hanc quadrigam, nisi fallor, subiungam & veham, quidquid ea secum trahit. Ergo de *Finibus* primò. ij verò quàm amplissimi fuerunt, & spatia terrarum ac maris, vno velut sinu & iunctim inclusa, quanta in vllo priorum aut posteriorum imperiorum, nego fuisse. Itaque attollunt haud vanè hæc veteres, & magnificè loquuntur, vt Cicero: *Nulla gens est, quæ non aut ita subacta sit, vt vix exstet; aut ita domita, vt quiescat; aut ita pacata, vt victoriâ nostrâ imperióque lætetur.* Et passim illi sermones, *Romanos orbis dominos: Solem vtrumque in eorum imperio currere*: & talia, animosè magis, quàm superbè dicta. Petronius:

> *Orbem iam totum victor Romanus habebat,*
> *Quà mare, quà terræ, quà sidus currit vtrumque.*

Dionysius Halicarnassęus planè cū ipso, etsi ante ipsum: ἡ δὲ ῥωμαίων πόλις ἁπάσης μὲν ἄρχει γῆς, ὅση μὴ ἀνέμβατός ἐστιν, ἀλλ᾽ ὑπ᾽ ἀνθρώπων κατοικεῖται. πάσης δὲ κρατεῖ θαλάσσης, οὐ μόνον τῆς ἐντὸς ἡρακλείων στηλῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὠκεανίτιδος,

δ@, ὅσῃ πλεῖστη μὴ ἀδυνατός ἐστι, πρώτη καὶ μόνη τῶν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος μνημονευομένων, ἀνατολὰς καὶ δύσεις ὅρους ποιησαμένη τῆς δυναστείας: *Romana vrbs imperat toti terræ, quà quidem inaccessa non sit, habitatúrque ab hominibus; sed & toti mari imperat, non solùm huic intra columnas Herculeas, sed ipsi Oceano, quacumque est nauigabilis; primaq́ & sola ab omnis æui memoriâ terminos sibi potentiæ fecit, Orientem & Occasum.* Vbi terras omnes & maria tribuit, sed vt decuit historicum bonæ fidei, cum aliquâ restrictione aut exceptione: seiungitque inaccessa aut inhabitata loca, itemque maria ignota. Enimuerò, si propiùs inspicias, nec habitata quidem omnia loca sub imperio habuit: non hercules: & multa sub Parthorum iure ad Orientem fuere; multa libera, aut sub regibus ad Septemtrionem ac Meridiem: sed vt ego quoque pro vero magis coërceam, quidquid opportunum aut dignum vinci videbatur, vicit. Cetera non tam non potuit, quàm contempsit, & iudicio reliquit. Sed illud nemo negauerit, florem Asiæ, Africæ, Europæ in hoc imperio fuisse: ipsa gentium robora, ingenia, opes. Quod vt clariùs tibi liqueat; in triplici hac mundi plaga quid habuerint, strictim & per indicem dicam: atque id cùm imperium maximum & in culmine suo fuit, vt ab Augusto ad Traianum. Termini igitur finesq́ue imperij sub Augusto erant, ab Oriente *Euphrates*; à Meridie *Nili catarractæ*, & *Deserta Africæ, & mons Atlas*; ab Occidente, *Oceanus*; à Septemtrione, *Danubius & Rhenus.* Ita enim ipse, bono consilio, instituit, claudere imperium naturæ aliquibus limitibus, & custodes ac milites ad eos habere. Hoc Tacitus in eo lau- 1.Ann.
dat: *Clausum mari, aut amnibus longinquis imperium.*

Atque

Atque idem ſcribit, Auguſtum libello, quo Rationes imperij conſcripſerat, *conſilium addidiſſe coërcendi intra terminos imperij, incertum metu, an per inuidiã.* Nolebat, inquam, poſteros Auguſtus proferre terminos: ſiue quia ſatis iam partum videbatur, & metuendæ bellorum ac fortunæ vices; ſiue per inuidiam, & ne gloriam ſuam vincerent, vt Tacitus ſuſpicatur. Sanè poſteri neglexerunt, nec ſolùm regna aliquot, defunctis aut euerſis ſociis Regibus, imperio adiecerunt; ſed etiam, vltrà terminos, noua quæſiuerunt. vt Claudius, qui *Britannias* in ipſo Oceano deuicit; vt Traianus maximè, qui ab Oriente, *Arabiam, Armeniam, Meſopotamiam*; à Septemtrione, *Daciam* ſubegit. Ita moti prolatíque tunc termini, trans Euphratem, ad *Tigrim*: iterumque parte aliâ, ad *Mare rubrum*; & trans Danubium ipſum, tota *Dacia* addita fuit. Hoc eſt, quod Tacitus noſter in illo Principe laudat: *Ventum inde Elephantinen ac Sienen, clauſtra olim Romani imperij, quod nunc Rubrum ad mare pateſcit.* 11, Ann.
Sed, inquies, quæ hæc dictio eſt, quaſi pro magno ad *mare Rubrum* ventum nunc eſſe: nónne & anteà fuit? Ipſa illa *Siene* & *Elephantine* ad Nili catarractas, oſtendunt quidquid Ægypti interiacet Nilum & Sinum Arabicum, iam olim Romanorum fuiſſe. Atqui Sinus ille, *Rubrum mare*. Reſpondeo, latiùs olim Rubrum mare patuiſſe, & paullo aliter, quàm vt vulgò hodie, appellatum. Nam in Taciti, & aliorum veterum verbis, in hoc nomen venit *mare Indicum*, vaſtum illud & magnum, quod ab extremo Sinu Arabico, ſiue ab Africâ eâ, in *Auream* Ptolomęi *Cherſoneſum* ſe protendit. Itaq; Pomponius Mela, duos Sinus in mari Rubro agnoſcit, *Arabicum* & *Perſicum*. Et Seneca Tragicus, *Tigrim in*

mare Rubrum exonerat atque immittit: Curtius *Indum & Gangem*: quos certum est in magnum illud mare, longè à Sinu Arabico, euolui. Hæc vera & clara sunt: promoti igitur termini ad mare Rubrum siue *Indicum*, per Arabas adiectos. Eadem mens Græci scriptoris in Suidâ: qui *terminos imperij ad Orientem* facit *Indos & mare Rubrum*; & *Nili Catarractas, & lacum Mæotin.* Sicut & Appianus ita capiendus, cùm in Præfatione operis sui, distinctè Romanum imperium limitat: *Tendit*, inquit, *ab Occasu & illo Oceano occiduo, ad Caucasum montem, & flumen Euphratem, & ad Æthiopas superiores, per Ægyptios & Arabas, ad Orientalem Oceanum.* Hic Oceanus *Orientalis*, non aliud quàm *Mare Indicum* siue *Rubrum*, iam dictum. Sed obiicies, Si ista de Traiani terminis Appianus; quid ita *Euphratem* ponit, *Tigrim* omittit? Hoc ideò, quia Hadrianus Imp. (sub eo Appianus scripsit) statim à morte Traiani, hoc mutauerat. de quo Festus Rufus: *Inuidens*, inquit, *Traiani gloriæ, sponte Armeniam, ac Mesopotamiam, & Assyriam reddidit, ac medium inter Persas & Romanos Euphratem esse voluit.* AVD. Sed & alia dubitatiuncula, de *Mesopotamiâ.* quam tu & Rufus ab Traiano adiectam imperio significatis; at Aurelius Victor iamdiu à Claudio. LIPS. A Claudio? nemo hoc dixit, nec potest. AVD. Imò verba Victoris sunt: *Retenti fines, seu dati, imperio Romano, per Orientem Mesopotamia; Rhenus Danubiusq́; ad Septentrionem; & à meridie Mauri accessêre prouinciis.* LIPS. Hoc eo sensu, vt ipsa Mesopotamia finis esset, non vt in finibus contineretur. Eousque, inquam, productum imperium, non & vltrà ipsam. Ea mens Victoris; aut si alia, est error. Et habes ecce in istis finibus,

bus, quid? per Indicem, si placet, videamus, & per singulas orbis partes.

IN ASIA:		IN AFRICA:
Colchidem,	*Armeniam,*	*Ægyptum,*
Iberiam,	*Syriam,*	*Cyrenaïcam,*
Albaniam,	*Arabiam,*	*Marmaricam,*
Pontum,	*Palæstinam,*	*Gætuliam,*
Bosphorum,	*Ciliciam,*	*Africam propriam,*
Cappadociam,	*Pamphyliam,*	*Numidiam,*
Galatiam,	*Lydiam, &*	*Mauretaniam,*
Bithyniam,	*Asiam totam minorem.*	*Aliásque* minores aut ignotiores.

IN EVROPA:	
Italiam,	*Macedoniam,*
Hispanias,	*Epirum,*
Gallias,	*Græciam,*
Inalpinos,	*Thraciam,*
Rhætiam,	*Mæsiam,*
Noricum	*Daciam,*
Illyricum,	*Pannoniam.*

Habes hîc, dico, optima terrarum, latissima terrarum: & magnam tamen partem consultò omisi, quidquid *Insularum* mari ambitur. Eæ quàm multæ, & magnæ quædam, in toto illo mari mediterraneo fuerunt, à Columnis Herculis, ad Pontum vsque? profectò, quæ vel quintam partem pęnè prouinciarũ terrestrium ęquent, si *Britannias* in exteriore mari (vt debes) adiungas. Pulchra autem ista facies, & non nisi à Prouidentiâ sic ordinata & ornata: quam mecum vide. Vtrimque ad hoc mare Prouinciæ se porrigunt & extendunt; ipsum in medio, tot partibus & insulis distinctum, quasi via &

limes est, per quem commerciis iungantur. Nec aliud mihi pulchrius commodiusque videtur in hoc imperio, quàm iste velut in medio corpore baltheus, bullis insularum interstinctus: qui & diuidit, & constringit. Dabis mihi aliud tale, & tantum? non dabis. AVD. Imò Lipsi, *Turcicum*, & Regis quoque nostri *Hispanicum* imperium, haud longè absunt. LIPS. De Turcico, fatendum est, in Asiâ & Africâ latè se extendisse: sed in validissimâ Europâ nostrâ quid habet, aut non habet? Certè vel sola Italia, Hispania, Gallia iunctæ, opibus viribusque pares sint, aut superent illum hostem. O si Deus daret! adeò nec prouinciæ illæ Orientales, pro opibus & frequentiâ priscâ, sunt; & nostræ istæ, florem nunc habent & vigorem. Quid de Germaniâ dicam? illa olim horrida & rerum inops, quàm artibus, opidis, copiisque exculta est, & abundat? AVD. Mirificè. & hæc tamen Imperio tuo etiam deest. LIPS. Non sic, vt opinare. Nam si terminos meos cogitas, videbis ad Danubium vsque *Rætias*, *Noricum*, *Carnos*, *Pannones* inclusos: & parte alterâ ad Rhenum, *Heluetios*, *Rauracos*, *Argentoratenses*, *Nemetes*, *Vangionas*, *Treuiros*, *Vbios*, *Menapios*, *Batauos*, ad Oceanum vsque. Quæ pleraque omnia Germaniæ hodiernæ nomen, & linguam, & leges etiam, habent: at detracta, vides quàm eam arctent, & pulcherrimis membris spoliatam relinquant. Certum autem, hęc postrema omnia, cis Rhenum, Galliæ fuisse accensa. Sed de *Hispanico* imperio quod aiebas; id sanè, spatia terrarum si consideras, præsertim in Nouo illo orbe, Romanum vel superat: sed iunctio & deuinctio prouinciarum, viri & copiæ, quàm deficiunt & delinquunt? Nunc quidem. nam posteà quid futu-
rum

rum ſit, neſcio: florebunt, creſcent fortaſſe. & ſenſum meum tibi dicam? Neſcio quo Prouidentiæ decreto, res & vigor ab Oriente (cõſidera, ſi voles) in Occaſum eunt.

CAPVT IIII.

De copiis & præſidiis ſparſim circà limites, itémque in ipsâ vrbe.

ISTI Fines igitur Romani: & quidem mari, amnibus, montibus clauſi ac muniti, ſed Milite & *Copiis* multo magis. Nam Romanus mos & inſtitutio, duplici viâ prouincias munire, *Copiis* & *Coloniis*: de quibus vtriſque breuiter dicendum. *Copias* intelligo, perpetuum militem, qui ad tutelam imperij, ex inſtituto Auguſti, fuit. Triplices reperio, *Prouinciales, Vrbanas, Claßicas*: illas maximas, alteras ſatis validas, & tertias vtiles atque opportunas. Omnia hæc ab Auguſto; qui ſapienter pleraque in nouo imperio aut inſtituit, aut reſtituit, vt res viſæ poſtulare. Hoc autem inter noua: & in laudibus Auguſti iam mortui Tacitus ponit, *Legiones, prouincias, claſſes, cuncta inter ſe connexa*. Narrat & Suetonius: *Ex militaribus copiis, legiones & auxilia prouinciatim diſtributa*. Sed benè Tacitus, *cuncta connexa*: nam ita ordo & diſpoſitio fuit, vt limitanea loca militem haberent, interiora vix haberent: & eſſent, vt in magnâ vrbe, circà mœnia diſpoſiti & vallum. Cohærebant autem prouinciæ; ideoque & legiones, per cohortes ſuas & alas ſparſæ, & inter ſe vicinæ. AVD. Sed non igitur Arces in locis interioribus ſaltem erant, ſi non legiones? LIPS. Apage à Romano hoc more. nuſquam in iis præſidium aut ſpes poſita Martiali huic populo, ſed in milite tan- 1. Annal.

tùm & armis. Et sanè de Arcibus variè disputari potest: sed non tempestiuè in hoc loco. pergamus. Miles igitur ad Limites, vbi minimo oneri subditis, maximo vsui in hostes esset. Quantus? sub Augusto & Tiberio *viginti quinque* legiones fuerũt, ex Dione & Tacito: quin posteà tamen auxerint, vix dubito, & sub Traiano atque Hadriano certum fuisse *triginta*, aut & suprà. Columella, in quâ legionum nomina, tum & alia quędam hoc euincunt: diximusque aliquid in *Analectis Militiæ Romanæ*, illîc, si lubet, videndum. Hæ legiones, Augusti & Tiberij æuo, sic dispositæ:

In Hispaniâ, legiones III.	*In Syria ad Euphratem*, IIII.
In Galliâ ad Rhenum, VIII.	*In Mœsiâ ad Danubium*, II.
In Africâ, II.	*In Pannoniâ ad Danub.* II.
In Ægypto, II.	*In Dalmatiâ*, II.

Sed mutabant interdum, quod Tacitus in IIII. Annalium notat, & ob caussas huc atque illuc ibant, aut sedebant. Quædam autem legiones & in opidis erant, etsi plerę que in castris: sed in opidis dico, quæ valida aut magna, & ideò motui aut rebellioni opportuna. Talis *Alexandria* in Ægypto: de quâ Strabo. *Sunt tres in Ægypto legiones. quarum vna in vrbe collocata est, aliæ per regionem. Præter has, sunt & nouem cohortes Romanorum, tres in vrbe item, tres in Æthiopiæ finibus ad Syenen, præsidium locis; tres in aliis partibus. Sunt & alæ equitum tres.* Simile de Beryto Syriæ, idem Strabo: *Hæc euersa fuit à Tryphone, instaurata & suscitata à Romanis, duas legiones suscipiens, quas Agrippa ibi collocauit.* Caussa fuit, sedes item vrbis ad ipsum mare, & locorum eorum claustrum. Ita à tergo aliæ legiones Syriam defendebant aut premebant, hæc sita in fronte. In Hispaniâ,

vt idem Strabo, Bætica quæ populi erat, milite vacabat: reliqua Hispania habebat. Similia adnotare plura possim, & caussas dare aut tangere: sed diffusione non gaudeo, vbi res non poscit. Hoc magis è primis illis Strabonis obseruo, *socias etiam cohortes alasq́ue* fuisse, præter ipsas Legiones: & vt illic vides, numero satis grandi. Enimuerò *nouem illæ cohortes* (sociales fuisse dico, etsi ipse *Romanas* appellat: sed hoc ideò, quia militabant sub Romanis signis) pænè Legiones tres æquarunt, nec minores eas *millenariis* fuisse opinamur. Tacitus id quoque dixit: *apud idonea prouinciarum, socias triremes, & alas, auxiliáque cohortium, nec multo secus in iis virium fuisse: sed persequi*, inquit, *incertum fuit, cùm ex vsu temporis, huc illuc mearent, gliscerent numero, & aliquando minuerentur.* Ecce disertim, *haud secus*, id est, non minus in iis virium fuisse, quàm in legionibus ipsis: imò plus interdum, idem ostendit. vbi legionis *Decimæquartæ auxilia*, III. hist.
octo cohortes Batauorum facit. Atq; alibi, in minoribus prouinciis, solæ cohortes aut alæ fuerũt, vt in Rætiâ, Iudæâ, talibus, & quæ Procuratoribus coërcebantur. Interdum & in opidis interioribus, ad coërcendum: vt Lugduni in Galliâ, Tacitus *cohortem* XVIII[am] locat; idem Foroiulij *Ligurum cohortem, vetus loci auxilium*. Et tale alibi. Huc equidem Iosephi verba referam, alioqui paraloga, non solùm paradoxa: apud quem Agrippa ad Iudæos loquens adserit, Galliam illam tam validam, tam latam, *mille ducentis militibus in officio contineri.* Profectò octo legiones totæ fuerunt; sed quia istæ in extremâ Galliâ, ipse copias modò numerat, quæ introrsus in eâ. Hæc ita sub Augusto: vt tamen tetigi, creuerunt. & primùm Claudius Imp. Britanniâ domitâ, legiones

in eâ

in eâ *tres* locauit, manseruntque. Tum Vespasianus *duas* etiã in Cappadociâ: & Traianus deinde in Daciâ *duas*. Istæ *Prouinciales* copiæ: *Urbanæ* fuerunt, quæ sedem Romæ & in ipsâ dominâ vrbe habuerunt. Quo fine? duplici, vt Principem in eâ tuerentur, & vt ipsam vrbem. Principis custodiæ triplex miles fuit, *Prætoriani*, *Euocati*, *Batavi*. Primi in *nouem* cohortes diuisi ab Augusto, flos militum, fide, robore, & gente. Exemplum instituti huius fuit, à Prętoriis cohortibus in exercitu, quæ circà ipsum Imperatorem, & ad eius tutelam erant. Augustus in bellis ciuilibus plures habuit, & victor quoque retinuit in pace, contrà motus subitos, & ad plebem Romamq; coërcendam. Nam fuêre *nouem millia* militum, non robore solùm, vt dixi, sed stirpe & domo eximij: nec capti nisi ex *Etruriâ*, *Vmbriâ*, *Latio*,
Lib. IIII. Annal. *& Coloniis antiquis*, quod Tacitus ita etiam notauit. Gloriabantur igitur hoc sanguine: & ideò Otho iis
Tac. I. Hist. blandiens, & in cõcione alloquens, *Italiæ*, inquit, *alumni, & Romana verè iuuentus*. Nam legionibus aliis, exteri iam & ciuitate donati, crebri miscebantur. *Nouem*
Lib. LV. dixi fuisse: idque apertè Tacitus: at Dio *decem* scribit. Nam ita in rebus Augusti: *οἱ σωματοφύλακες μύριοι ὄντες, καὶ δεδαχῆ τεταγμένοι*: *Custodes corporis Augusti* (Prætoriani) *decem mille erant, atque ij in decem partes*, siue cohortes *diuisi*. Hæc dissonant: & fallitur Dio? an pro suo æuo dicit? Illud potest, hoc vix potest: quia eius æuo (vixit, sub Alexandro Seuero, & prioribus) iam plures denis illis erant. Exemplum à Vitellio, qui primus, opi-
II. Hist. nor, auxit. Tacitus de eo, Romam ingresso: *Confusus prauitate, vel ambitu, ordo militiæ. Sedecim Prætoriæ, quattuor Vrbanæ cohortes scribebantur, quis* SINGVLA MIL-

LIA

LIA *inessent*. Sed an ille tamen primus? an non Claudius Imp. anteà fecerat? Lapis vetus (quid contrà eum dixerim?) affirmat: C. GAVIO. L. F. STEL. SILVANO TRIB. COH. II. VIGILVM. TRIB. COH. XIII. VRB. TRIB. COH. XII. PRAETOR. DONIS. DONATO. A. DIVO. CLAVDIO. BELLO. BRITANNICO. En, ille verò sub Claudio vixit, & *donis ab eo donatus* in Britanniâ: & tamen *Tribunus* scribitur *Duodecimæ Prætoriæ cohortis*. Sculptor errat? sed idem est in *Vrbanis*, vbi *Decimatertia* nominatur. Quid? an hic Gauius potiùs, iuuenis Britannico bello interfuit, & tum senior sub Vitellio militauit? Omnino dixerim: nec tempora refragantur, potuitque vel sub illo, aut statim ab illo, Tribunatus hos gessisse. Nam eam auctionem opinor mansisse: argumento eorumdem lapidum, in quibus crebrò, grandiore numero, sic legas. Istis *Castra Prætoria* fuêre, ad Portam Viminalem: vt arctiùs, & in disciplinâ haberentur, secreti à ciuibus & vrbe. Sed *Euocatos* iam addo: de quibus Tacitus, atque alij, silent (quod equidem obseruauerim) at non Dio Cassius, qui adiungit apertè. *Euocatis*, inquit, *Augustus vti iam cœperat in Antonium olim, eósque & posteà seruauit. Sunt autem hodièq; propria quædam & separata manus, & vites ferunt, instar Centurionum*. Hoc ille, vbi ex professo de custodiâ Principis scribit. Lib. LV. Facere huc videtur, quod Suetonius in Galbâ notat, *dilegisse eum equestris ordinis iuuenes, qui manēte aureorū anulorū vsu,* EVOCATI *appellarentur, excubiásq; circà cubiculum suum, vice militum, agerent*. Instituisse hoc eum planè dixeris, exemplo custodiæ Principalis, quē Principem nunc agebat: etsi non veteranos quosdam milites, sed Equi-

tes elegit. An non ibidem & munus istorũ Euocatorum expressum? nempe vt *circà cubiculum Principis excubias agerent?* ego omnino opinor: etsi valdè miror, nusquam (nec occasio defuit in vrbanis illis motibus, aut Principum cædibus) nusquam, inquam, à Tacito vel Suetonio, vel ipso Dione alibi, nominatos. Tamen quod in lapidibus crebrò legitur, EVOKATVS AVGVSTI, me iudice haud aliò est referendum. Tertij sunt *Bataui*, equites pediteśque. Dio Cassius: *Sunt & exteri Equites selecti, quibus Batauorum nomen est, iique equitandi periti/ßimi.* AVD. Da veniam, interpello te: Bataui equites? hoc est simile, ac si dicam Venetos equites esse. Et Bataui sanè nostri, aliis illis equis veliuolis & ligneis, per Neptuni æquor optimè discurrunt: hos terrestres, parcè aut parum dextrè tractant. LIPS. Vetera loquimur: gens ea tunc Martem potiùs, quàm Mercurium colebat. Et quæ gloria * vicinis illorum in equite, nostrâ etiam memoriâ, fuit: ea ipsis olim. Credo autem intellegi tunc quoque superiores illos Batauos maximè, qui Geldriæ nunc accensentur: nam inferi & ad mare, nec ipsi, nec regio eorum equis satis facti, aut apti. Sed Bataui igitur boni Equites: fuêre & Pedites, etsi Dio silet. Tacitus aliíque dicent, qui tamen hos modò Batauos, modò Germanos appellant: sed dixeris Dionis æuo Pedites non fuisse. Caussa, quia Galba *Germanorum cohortem, institutam iam olim à Cæsaribus, ad custodiam corporis, & multis experimentis fidißimam dissoluit, ac sine vllis commodis remisit in patriam*: quod Suetonius in eo scribit. Dicit *Cohortem*: ergo pedites fuêre: & addit ab ipso solutam militiâ ac dimissam, nec posteà fortasse restitutam. Non reperio quidem vltrà nominari: & in

* *Menapii & Geldrie.*

Noti-

Notitiâ imperij, dumtaxat *Bataui equites, Seniores Iunioresque.* Vtraque autem hæc manus quanta fuerit, & Dio ignorare se fatetur: *Batauorum*, inquit, *numerum, sicut nec Euocatorum, satis certò possim dicere*: quid ergo nos conemur? Puto tamen Batauos haud minùs duabus alis plenioribus fuisse, & vt minimùm *mille Equites*: Pedites etiam olim ad *mille*. Euocati, ij quoque cohors vna millenaria sunto. Alter nunc miles in vrbe, duplex est: *Vrbanæ, & Vigilum cohortes.* De prioribus Tacitus: *Quamquam insideret vrbem proprius miles, tres vrbanæ cohortes*: & mox ostendit eam quoque lectam, & non nisi Italam manum fuisse. Sed *tres* ipse dicit, Dio in Augusti dispositione, *quattuor*. οἱ τῆς πόλεως φρουροὶ, inquit, ἑξακισχίλιοι, καὶ τετραχῆ νενεμημένοι: *Vrbis custodes sex millia, & in quattuor partes diuisi.* Miror & hîc dissensum, nec concilio. Si tamen numerus tantus; vides grandes istas Cohortes fuisse, atque etiam suprà Prætorianas. In Taciti antè verbis, de Vitellio, notare potuisti, ab eo denique factas *quattuor vrbanas cohortes*, sed quæ non nisi *singula millia* haberent. Intricata hæc fateri oportet, & mihi pænè libido in Tacito ibi legendi, *quattuordecim vrbanæ cohortes*. Cùm enim tam largiter Prætorij militem auxerit, cur non pariter & Vrbis? Vnica ista cohors adiecta, in paruo sit: & facit validè, quòd lapides ab illo æuo, grandiorem hunc numerum suadent. In illo superiùs recitato erat, TRIB. COH. XIII. VRB: & in alio sub Antonino Imp: C. CESTIO. C. F. STEL. SABINO. TRIB. COH. XIII. VRB. DONAT. AB. IMP. ANTONINO. AVG. HASTA. PVRA. Pluribus etiam lapidibus hi tales numeri in vtrisque cohortibus, sed nomina Imperatorum aut æui

IIII. Ann.

certa indicia, non ſemper adiecta. Hic ipſe Antoninus quis fuit? fortaſſe *Caracalla* Seueri filius: atque ita minùs miror, quoniam in Herodiano Seuerus gloriatur
Lib. III. & loquitur, vbi filios ad concordiam hortatur: *Poſſe eos ſecurè agere, ſi velint, pecuniâ multâ à ſe paratâ,* τῆς τε ἐν ῥώμῃ δυνάμεως αὐτῆς τετραπλασιασθείσης, καὶ στρατοπέδου τοσούτου περὶ τῆς πόλεως ἱδρυθέντος, ὡς μηδεμίαν εἶναι δύναμιν ἔξωθεν ἐχέγγυον μηδ' ἀντίπαλον, πλήθει στρατοῦ, μήτε μεγέθει σωμάτων, μήτε χρημάτων περιουσίᾳ: *& copiis iis quæ Romæ ſunt* IN QVADRVPLVM *auctis, tantóque exercitu ad Urbem ſedente, vt nulla externa vis par eſſe ei poßit, ſiue* MVLTITVDINEM *ſpectes, ſiue corporum magnitudinem, ſiue cultum & abundantiam.* Hanc mutationem & augmentum facta à Seuero, cùm Iuliani Prætorianos circumuênit, & armis exuit, probabile eſt; & in eorum locum Illyricanos grandi numero factos. Verba quidem Herodiani clara ſunt, & ſic manſiſſe ad Conſtantinum videntur: qui fauentes Maxentio ſuſtulit, nec alios ordinauit. AVD. At enim ſi in quadruplum ita auxit Seuerus, & Vitellius iam tot Cohortes fecerat: quid dicemus? oportuit vel ſuprà LX. cohortes fuiſſe. LIPS. Benè oppugnas: & ego labaſco, & iam de Vitellij dubitare incipio, an dicam manſiſſe. Tenet vnus ille Claudianus lapis: ſed an non ad *Claudium* Imperatorem poſteriorem referendus? Dicerem, ſi vllum Britannicum bellum geſtum ab eo legerem: tu aut alius cogitato. Redeo ad *Urbanas* meas cohortes: quarum officium præcipuum tueri vrbem. id eſt, noctu circum templa, fora, baſilicas excubare, ſtationes agere contra graſſatores aut ſicarios: itémque Præfecto vrbis (qui caput iis erat) apparêre. Itaque & extra vrbem interdum puto diſpo-

dispositos, cùm eius Iurisdictio ad centesimum lapidem porrigeretur. Quod autem Præfectus caput, in Tacito clarè scriptum, de Flauio Sabino, qui tunc in eo munere: *Esse illi* PROPRIVM *militem cohortium vrbanarum: nec defuturas Vigilum cohortes.* Quas nunc adiungo (*Vigilum* dico:) & moneo eas quoque ab Augusto esse. Nam is cùm crebra incendia in magnâ illâ & frequenti vrbe videret; remedium quæsiuit firmum & perpetuum, militemque ex libertinis collegit, & in septem cohortes digessit. Id factum anno vrbis DCCLIX. Minùs lecta hæc manus fuit, & ministerio potiùs quàm militiæ facta: tamen vt regi meliùs iuberique possent, digesti in Cohortes, & Centuriones Tribunosq; suos accepêre. III. Hist.

CAPVT V.

De Copiis in mari, aut fluminibus; de Classibus variis, earúmque sedibus.

TERRESTRI milite satis limites, & vitalia imperij, id est Romam ipsam, muniuimus: nunc & maritimo, siue fluuiatili etiam, muniamus. Nam cùm mare medium per totum illud imperium iret, vt diximus; cùm etiam flumina magna clauderent vel ambirent; vtile censuerunt, *Classes* perpetuas in vtrauis parte esse, quæ & piratas cohiberent, & hostes excluderent, & suis etiam transitum aut transuectionem, cùm opus esset, statim darent. Prudens & pulchra inuentio: fueruntque *Classes in ipso mari* quattuor; in *Fluminibus* tres, nisi fallor. Videbimus ordine, & quod occurret, dicemus. Primæ duæ maiores se offerunt, & *Prætoriæ* dictæ, *Misenensis* & *Rauennas*. Quare Prætoriæ? (sæpe enim ita

in lapidibus:) opinor dignitatis caussâ, & quia inter minores alias, vt Prętoria aliqua nauis, eminerent. Nam Præfectus sanè earum non fuit Prætor. Hoc quoque ab Augusto institutum, notante Suetonio: *Classem Miseni, & alteram Rauennæ, ad tutelam superi & inferi maris collocauit*. Et Tacitus de iisdem: *Italiam vtroque mari duæ classes, Misenum apud & Rauennam, præsidebant*,
IIII. Ann. Sed distinctissimè Vegetius, qui numerum & plura
Lib. IIII. aperit, his verbis: *Apud Misenum & Rauennam*, SINGVLÆ LEGIONES *cum classibus stabant, ne longiùs à tutelâ vrbis abscederent, & cùm ratio postulasset, sine morâ, sine circuitu, ad omnes mundi partes peruenirent. Nam Misenatium classis, Galliam, Hispanias, Mauretaniam, Africam, Ægyptum, Sardiniam, atque Siciliam, habebat in proximo: classis autem Rauennatium, Epiron, Macedoniam, Achäiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum, petere directâ nauigatione consueuerat*. Ait *singulas legiones* in singulis fuisse: pro more sui æui, aut parùm conspectè, locutus. Non enim Legiones propriè erant, sed dumtaxat *Cohortes*, eæque *decem*, & Tribunos suos siue *Chiliarchos* (à numero cui pręerant) habebant, itemque Centuriones. Enimuerò Tacitus non semel ostendit, Classiarios militiam legionariam, vt honestiorem petiisse: & aliquando impetrasse: non ergo habebant. Quomodo autem? exteri plerique, & nec ciues erant. Tacitus de classe Rauennate: *Ambiguos militum animos, quòd magna pars Dalmatæ Pannoniique erant*. Et in Tabulâ, quæ Venetiis adseruatur: HADRIANVS. IMP. IIS. QVI. MILITAVERANT. IN. CLASSE. PRÆTORIA. MISENENSI. SEX. ET. VIGINTI. STIPENDIIS. EMERITIS. DIMISSIS. HONESTA. MIS-

MISSIONE. IPSIS. LIBERIS. POSTERISQVE. EORVM. CIVITATEM. DEDIT. Si dedit, non antè habebant. Clara & vera hæc sunt, ac naualis militia, vilis semper & vilium, apud Romanos. De Miseni igitur classe, liquet apud Misenum, pulcherrimo sinu, eam stetisse. Virgilius doctè indicauit, cùm Misenum illîc sepelit Æneas,

Imponit suáque arma viro, remúmque tubámque.

Nam & *Remum* & *Tubam* dat, præsignificans locum hunc futurũ vbi & Remiges & Milites in classe essent: Milites, quos Tuba notat. Etsi autem naues ibi & classis, tamen Castra etiam in terrâ & ad portũ ipsum fuisse, commoditas eorum exigit, & lapides qui sæpe effodiuntur, dicunt. Inter eos isti:

D. M.	D. M.
C. IVLIO. QVARTO	TI. PETRONI. CELERIS
VET. EX. PR. N. GALLO.	NAT. ALEX. EX. III. ISIDE

D. M.
C. SENIO. SEVERO. MANIPLARIO
EX. III. FIDE. NATIONE. BESSVS.

Notæ breuiores in iis, hoc volunt: *Veterano ex Prætoriâ naue Gallo.* item: *Natione Alexandrino, ex tertiâ Iside.* iterumque: *Ex tertiâ Fide. Gallus* autem, *Isis*, *Fides*, nomina nauium sunt, ab imagine aut tutelâ. In his item portibus, præter Castra, *Pharos* siue Turres quasdam ad prælucendum noctu fuisse, Plinius mihi suggerit: ille Plinius, qui ipse fuit classis Misenatium Præfectus. *Vsus Phari, nocturno nauium cursui ignes ostendere, ad prænuncianda vada, portúsve introitum: sicuti compluribus iam locis flagrant, vt Puteolis, & Rauennæ.* Lib. xxxvi. cap. xii. Pharus Puteolana, ad hanc Misenensem fuit. At verò altera, sicut

&

& ipsa Classis, *Rauenna*. Notum & nobile etiam opidum, ob sedem ibi posteà regni Gothorum. Et ipsam, & Classem autem, Iornandes optimè notificat, ex Dione: *A meridie*, inquit, *Padus, qui & Eridanus, ab Augusto Imp. altissimâ fossâ demissus: qui septimâ sui aluei parte mediam influit ciuitatem: ad ostia sua amœnissimum* PORTVM *habens, qui* CLASSEM *ducentarum quinquaginta nauium, Dione referente, tutissimâ dudum credebatur recipere statione. Qui nunc, vt Fabius ait, quod aliquando portus fuerat, spatiosissimos hortos ostendit, arboribus plenos; verùm de quibus pendeant non vela, sed poma.* In fronte verborum vides, Augustum aptasse locum & portum, fossâ percussâ: in medio, Dionem auctorem, de nauibus CCL. quæ illîc caperent. Sed vbi hoc Dio? nusquam in libris qui nunc sunt; sed dixit (opinor) in Vitellij rebus, vbi multa mentio classis Rauennatis, ob transfugium eius & turbas, quas & in Tacito habes. In vltimo ostendit, esse desiisse & portum & classem. Atq; hæ duæ sunt *Maiores* illæ classes *maritimæ*: sequuntur duæ *Minores*. prior in Galliâ, coloniâ &
IIII.Ann. portu *Foroiuliensi*. Tacitus de eâ, eiusque auctore: *Galliæ proximum Litus* ROSTRATÆ *naues præsidebant, quas Actiacâ victoriâ captas Augustus in opidum* FOROIVLIENSE *miserat*, VALIDO *cum remige*. Habes Augustum auctorem, habes *Rostratas* & bellicas, itemque *Validum remigium*. Satis ergo & grandis, & instructa ea classis: cuius idē Tacitus in rebus belloq; Othonis cum Vitellio meminit. Est autem hoc *Forum Iulij* in Galliâ Narbonensi, loco quem Strabo designat: *Nauale*, inquit, *Cæsaris Augusti, quod Forum Iulium vocant. Situm est inter Olbiam & Antipolim, abéstque Massiliâ*

stadiis

stadiis circiter sexcentis. Notat *nauale* siue receptaculum classis esse: ideoque & à Plinio ipsa vrbs *Classica* dicta, itemque *Colonia Octauanorum*, quòd octaua legio eò deducta. Altera minor in ipso *Ponto*: id est, in capite & fonte mediterrei maris. De eâ Tacitus capiendus: *Mucianus classem è Ponto Byzantium adigi iussit.* Ergo statio ei suprà Byzantium fuit: sed vbi, ignoro. Numerum eius è Iosepho possum dare: *Pontica*, inquit, *omnes gentes tribus millibus militum subduntur, & quadraginta naues longæ* (rostratæ) *illud asperum & innauigabile pelagus tutum pacatumq́; præstant.* An non & tertia etiam Ostię? Suetonius suggerere videatur in Vespasiano: *Classiarios qui ab Ostiâ & Puteolis Romam per vices pedibus commeant.* Nam Classiarios Ostiæ ponit: & fortasse Claudius instituit, portu eo instructo. Sed certum non habeo: & potuit esse ibi pars è classe Misenensi. Potest & sensus esse, vt Puteolis Ostiam nauibus venerint, inde pedibus Romam ad res celeriter nunciandas. Transeo ad *Classes fluminum*: & prima est in Rheno. de quâ Panegyricus: *Cùm totus* ARMATIS NAVIBVS *Rhenus instructus sit.* Ait *totum Rhenum*: ergo diuisam per partes censeo, vt & militem ipsum terrestrem. Florus ostendit, Bonnæ & Geldubę (si proba modò lectio) fuisse, ex instituto Drusi: *Bonnam & Geldubam pontibus iunxit,* CLASSIBVSQVE FIRMAVIT. Ergo ibi pars, pars & certò ad exitum fluuij, vbi *Pharus* olim, & nunc *Arcem Britannicam* vocant. Hanc opinor esse, quam *Classem Britannicam* Tacitus in bello cum Ciuili appellat. Sed tota classis communiter *Germanica* dicta: & sic in eodem Tacito leges, *Julium Burdonem, Germanicæ classis Præfectum.* Hæc partitio classium Taciti loca aperiet,

11. Hist.

Lib 11. Excid.

aut conciliabit, quæ pugnaturire inter se videntur. vt cùm scripsit, *Vniuersam quattuor & viginti nauium classem transfugisse* (ad Ciuilem) *aut captam esse*. An igitur *vniuersa* ea, non nisi tot nauium? Imo posteà iterum facit Cerialem nauibus pugnasse, etsi *numero imparem, sed magnitudine earum potiorem*. Atqui struere tam citò non potuit: sed nempe ex aliâ parte, atque adeò grandiores triremium, quæ ad Oceanum & Pharum, sumpsit. De his nauibus Hegesippus ex Iosepho ita scribit: *Rhenus itaque iam non Germanorum copiis repletur, sed Romanorum liburnis, quæ pererrantes* TOT VSQVE AD MARE *bicornis amnis fluenta, quondam liberas gentes seruitio premunt*. Legendum autem illîc, *Copulis Germanorum*: estque nauium minorum genus, quod ipsi Germani sic à* vinciendo & ligando dicebant. Dicit earum loco *Liburnas* iam rostratasque Romanorum esse: credo, biremes. quas & *pererrasse* totum amnem identidem scribit: & an ideò *Lusorias* dictas? Vox crebra in Ammiano, Vegetio, aliisque. Altera classis Fluuiatilis, in *Danubio*. de quâ Tacitus: *Vannius funditur prœlio, & ad classem in Danubio operientem perfugit*. Nominantur & Vegetio *Lusoriæ, queîs in Danubio* COTTIDIANIS *vtuntur* EXCVBIIS. In Codice Theodosiano titulus, *De Lusoriis Danubij*. In Nouellâ quadam: *castrorum quinetiam ipsis, luxuriarumq́ curam mandamus*: legendum, *Lusoriarumq́*. Credo & tertiam fluuiatilem in *Euphrate* fuisse: quídni in magno flumine, & contrà Parthos? Ammiani aliquot loca suadent, etsi non cogunt: nec alibi certò legi. Habes totam munitionem imperij, terrâ marique: an non validam, vtilem, opportunam? sed & adspectu aut cogitatu pulchram, cùm imagi-

v. Histor.

* *Koppelen.*

XII. Annal.

imaginem proponis (Aristide delineante) *magnæ vrbis, cuius fossæ, flumina essent; turres & propugnacula, militaria in finibus castra aut castella; ipsa mœnia, non è latere vllo aut lapide, sed ære ac ferro tot prætendentium legionum.* AVD. Mehercules delector, & cogitatione peragro ac iungo, quæ locis situque diuisa. Sed ipsam summam totius præsidij cur non expressisti? LIPS. Facile est, & per te possis: quantum quidem certus partium dictarum est numerus. Vbi non, diuinetur. Aio igitur in prouinciis copias non minùs fuisse, *Legionum, Cohortium, Alarum, ducentis quinquaginta millibus*, aut circà: & sic, vt legiones nec plenissimas, sed IIII. millium accipiamus. In Vrbe, ponere liceat in vniuersum ad XXVI. millia militũ: & post Seuerum, vel ad *sexagena*. In classibus omnibus, haud minùs *centum millibus* militũ remigumque. Ita fiant in vniuersum, supra *quadringenta millia* ordinariorum: etsi Agathias Historicus plures etiam, & largiter, fuisse adseueret. Nam de Iustiniani æuo loquens, *negat copias Romanorum tantas, quantas* OLIM *esse: nec iam sufficere tutelæ imperij, contrà hostes. Cùm enim*, inquit, *ad* SEXCENTA QVADRAGINTAQVINQVE MILLIA *militum vniuersas eas colligere oporteret; vix tunc in centum quinquaginta millibus consistebant.* Hæc ille scriptor, & credo vera atque explorata (cùm tam curiosè numeret) attulisse. AVD. Nempe legiones fortasse plures faciendæ sunt, & vel ad XLIIII. ordinariæ sub Augusto ac deinceps locandæ. Hoc enim & Orosius & Appianus dicere videntur: & vir doctissimus ita adfirmat. LIPS. Errat ille vir doctissimus: nec aliter sub Augusto fuit, ac dixi. De Orosio & Appiano, hoc saltem dicunt, Sexto *Pompeio in Siciliâ victo* XLIIII. *legiones,*

iunctis omnibus copiis (& Lepidi nempe, & Sexti, & ipsius) *in vniuersum, Augustum habuisse*: sed hoc non addunt, & *seruasse*. Ille verò non seruauit, sed sparsit, & in *Colonias* misit, de quibus ordo & hæc admonitio suadent iam dici.

Cap. VI.

De Coloniis, & modus fructusq́; deducendi.

PRÆMISI verò, Præsidia militum in longinquis limitaneisq́ue locis fuisse, pauca aut nulla in prouinciis mediis: imò multæ earum sine milite aut armis vllis. Quid ergo tuebatur interiora, & quieta pręstabat? *Coloniarum* deductio, optimo & sapientissimo Romuli inuento. Nam ad illum consensu referunt. qui victis finitimis opidis aut gentibus, partem earum solitus in vrbem & ad se traducere, partem illîc relinquere, sed sic vt Romanos suos misceret, custodiam & regimen, nequid mouerent. Eos ita missos, *Colonos* appellauerunt, *& ab agrorum noua dedicatione cultura* (ait Hyginus) *ipsas Colonias appellauerunt*. Ratio & modus erat, vt agri diuiderentur viritim: idq́ue à *Triumuiris*, quos graues & prudentes viros huic rei legere solebant. qui & sedes, agrosq́ue, & ipsum opidum (si condendum esset) disponebant, & iura ac formam nouæ quasi reip. dabant. Sic tamen, vt omnia Romam & vrbem matrem referrent. ipsis quoque locis, Fora, Capitolia, Templa, Curiæ pro illâ imagine essent; & in gubernatione, *Duumuiri* plerisque locis, quasi duo Consules, *Ædiles* item, & *Decuriones* pro Senatu. Varia in hoc instituto vtilitas, quam licet percurramus. Prima, quòd alleuabatur vrbs ipsa princeps, & superfluam nimiamq́ue multitudinem, vt san-

ſanguinem emittebat. Ita victus facilior, ita turba minor, & turbæ quoque, faciles oriri inter tam confertos. Sed & ſoboli magis vacabant libentiuſque, ſic vacui: non aliter quàm arbores aut plantaria magis ſe diffundunt & propagant, vbi in arcto non ſtipantur. Altera vtilitas, ipſos hoſtes aut ſubditos tangit. Vbi enim Coloniæ ſic collocatæ, loca frequentabantur, colebantur, poliebantur etiam maximè, nouorum hoſpitum aduentu, & artium inuectu. Diuina Prouidentia hoc fine Græcos olim in Aſiam, Europam hanc noſtram, vſque in Hiſpaniam, per maritima loca miſit & diſpoſuit: vt rudes feroceſque humanitate & elegantiâ percolerent, atque ad mitiora ſtudia & mores transferrent. Quod idem Romani mox fecêre: & iis cultum hunc omnem debet pulcherrimus Europæ tractus. Tertia vtilitas, quę præcipuè in oculis Romulo & Romanis, Præſidium in ſubiectos. Sparſa hæc tot opida, locis opportunis, & in iis Romanus ſanguis: quid niſi tot arces & propugnacula erant imperij Romani? Dicamus quidlibet: nihil tam validum, quàm talis aliqua deductio: & vbi ij qui agros in alieno accepêre, ſemper obligantur aut tueri iura imperiumque donantium, aut pelli, ſi & ij pellantur. Atque hic primus, vt dixi, præcipuuſque aſpectus: acceſſêre mox, valdè auctâ re Romanâ, duo alteri. Prior, vt plebem inopem & grauem ſic exhaurirent: a[illegible], vt militibus emeritis præmia largirentur. Nam [illegible]e in tantâ vrbe, & creſcente ciuium tenuiorum numero, per tot manumiſſiones: quæ ratio alendi aut ſubſiſtendi fuit, niſi vt emitterent? non aliter, quàm vbi aluearia plena, noua examina in alia & noua transfunduntur. Sic &, occulto Politico conſilio, ſentina & fex vrbis

educebatur: purior meliórque pars asseruabatur. Iam verò in militibus pulchrum. & quis non libens in eam Militiam se impenderet, vbi & post eam tam magna & certa præmia essent? Agri & sedes dabantur, regimen illîc & honores, pecunia etiam (nam sic Augustus instituit) ad instrumenta, iumenta, & siquid opus, coëmendum. Ego verò dixerim, nec isto æuo Militiam satis bonam, fidam, facilemque futuram, nisi tali præmiorum ratione: nec difficile, cum magno bono publico, excogitare. Ista igitur deductio Coloniarum, & caussæ: in quibus tamen tyranni aut violenti aliquot ciues fraudem & iniuriam miscuerunt. vt Corn. Sulla, qui non, vt olim, agros ex hoste captos distribuit; sed in ipsa Italiâ, quod sciebat milites appetere, sedes iis dedit. Quod fieri non potuit, nisi pacatis fidisque populis, per summam iniuriam & scelus, expulsis. Appianus auctor est *vigintitres* legiones ab eo sic deductas, quæ facerent (si probè commemini) *centum viginti millia*, cum iis qui adiuncti. Simile & Cæsar Iulius, in pace & Consulatu fecit, qui agrum Campanum & Stellatem *viginti millibus* ciuium, coloniâ Capuam deductâ, diuisit. Idem iam Dictator, *in transmarinas colonias octogintamillia ciuium distribuit*, Suetonio auctore: id est, in Carthaginem maximè & Corinthum. Quod noto, vt numerus videatur deductorum: qui sanè grandis fuit, siue è ciuibus togatis, siue è militibus veteranis. Augustum *centum viginti millia* deduxisse sub *quintum Consulatum* suum (bellis Ciuilibus iam finitis) lapis Ancyranus ostendit: & posteà multa millia adiunxit. Nam huius Principis plurimæ Coloniæ, & in toto orbe terrarum fuerunt: quod ipsa agnomina earum ostendunt. Denique paullatim

tan-

tanta frequentia, vt negem regionem, imò vix regiunculam fuisse, in quâ Coloniæ aut Colonia non esset. Tot illis vinclis miramur orbem compeditum & adstrictum, in Romanâ ditione & imperio mansisse? Non ego: sed nec Velleij iudicium valdè probo, *inter perniciosissima Gracchi habentis, quòd extra Italiam colonias posuerit*. Equidem planissimè contrà sentio: & ad hunc coërcendi finem, aliter oportuit, aut nec imperium extrà Italiam proferre. Timorem quem timet, ne qua Colonia potentior matre suâ fiat, sic longinqua: nullus est, & certè locum in Romano aliquo imperio non habet. Sed nec Hispano: & prudentissimè eos censeo Nouum orbem coloniis implesse. Quarum alia atque alia genera tamen erant, & quædam *Romani*, aliæ *Latini*, quædam & *Italici* iuris. Reperio & *Patricias*, & *Equestres* agnominatas, haud dubiè, in quam digniores ciuium militúmve deducti. AVD. Sed de numero igitur, nihil certi aut definiti habes? LIPS. In Italiâ solâ *centum quinquaginta* fuisse reperio; in Africâ, circiter *sexaginta*; in Hispaniis, ad *triginta*; paullo minùs in Galliis: & idem iudica de reliquo orbe. Difficile enim hæc adnumerare firmiter: cùm & aliqua legentem fallant, & non omnia hodie in libris legenda. Hoc Senecæ tibi suffecerit: *Populus Romanus quot Colonias in* OMNES *prouincias misit?* VBICVMQVE VICIT *Romanus*, HABITAT. AVD. Quæro etiam, ecquid seriò probes hoc ius siue morem colonicum? LIPS. Dixi, & probo: atque adeò magnis Regibus adsuadeam imitari. AVD. Túne? in tam apertâ iniuriâ? nam certè aliena eripiebant, possidebant, posteris tradebant. LIPS. Quid tum? vtilitas publica magna, vt in aliis, exiguum hoc iniquum diluit, vel absorbet.

Ad Helu. Consolat.

bet. Etsi cur iniquum? qui iniuriam intulit, iustè malum & pœnam habet. Coërcendi hoc modo sunt, & ne in posterum noxam noceant, refrænandi.

CAPVT VII.

Multitudo Romanorum, & ratio adsciscendi gentes, aut transferendi.

AVD. Sed mihi hîc admiratio & quæstio, Vnde Romanis ea copia, & sic assidua, vel Militum vel Colonorum? Nam cùm intueor & examino, examina habuisse hominum debuerunt, quæ vel conscriberent, aut transferrent. LIPS. Haud de nihilo petis, & satisfaciam: scito. Romanos primùm pauculos fuisse, & cùm Romulus militiam & remp. ordinauit, vix ad *millia terna* peditum (alij *bina millia* volunt) censa, & equitum *trecentos*. At idem ille, cùm è viuis abiit, peditum reliquit XLVI. *millia*, & equitum *mille*. Tantum viri opesque creuerant in annis circiter, quibus Romulus regnauit, *trigintaseptem*. Res mira est. & quibus artibus aut industriâ ille hoc assecutus? Apertione asyli; quæ haud dubiè aliquid adiuuit, & è vicinis, etsi non optimos, elicuit. Lege de liberis latâ, quâ iussit quidquid natum esset tolli, modò ne mutilum aut monstrosum. Receptione in ciuitatem, quam non exteris solùm confluentibus, sed victis & hostibus dedit. Laudant cùm alij hoc institutum eius, tum Claudius Imp. apud Tacitum: *Quid aliud exitio Lacedæmoniis & Atheniensibus fuit, quanquam armis pollerent, nisi quòd victos pro alienigenis arcebant? At conditor noster Romulus tantum sapientiâ valuit, vt plerosque populos eodem die hostes, dein* XI. Ann.
ciues

ciues haberet. Atque id sanè diu retentum Romæ, vt è prouincialibus honestissimos, hoc beneficio ciuitatis obligarent; & simul se augerent, simul discrimen, & tacitum pænè* dissidium, inter illos conciliarent. Claudianus in Romæ laudibus:

*Ob amulationem inter receptos, & non receptos.

Hæc est, in gremium victos quæ sola recepit,
Humanumq́; genus communi nomine fouit,
Matris, non dominæ, ritu: ciuesq́; vocauit
Quos domuit, nexuq́; pio longinqua reuinxit.

Ita, quod ex illo apparet, diffusum latè aut vndique iam hoc beneficium: & ciues Romani facti, quicumque in orbe Romano essent, ex constitutione Imp. Antonini. Excluduntur ergo soli serui & barbari. quo sensu Sidonius scripsit, & appellauit *Romam verticem mundi, patriam libertatis, in quâ vnicâ totius mundi ciuitate soli* BARBARI *&* SERVI *peregrinantur.* Itemque passim alij *Communē patriam*: & ad eam his versibus Rutilius:

Lib. 1.

Fecisti patriam diuersis Gentibus vnam,
Profuit iniustis te dominante capi.
Dumq́; offers victis proprij consortia iuris,
VRBEM *fecisti, quod priùs* ORBIS *erat.*

Hæc ita posteriori æuo, nec optimo scilicet, nec optimè: præstabat electio illa & secretio, ob varias caussas. Sed tertia etiam ratio augendi ciues, ex instituto non Romuli, sed Seruij Tullij. Ille cùm videret plerosque tunc seruorum, aut bello captos, aut è prædâ emptos esse; atque eos ferè è liberis & ingenuis, & antè liberos: humanum bonumq́; putauit in ciuitatem eos recipere, si qui à dominis manumissi essent. Nam & Romanis moribus ingeniisque assuefacti iam erant; & sic fore prouidebat, vt semper, tanquam ex fonte domestico, proles scaturi-

ret ad belli aliosque vsus. Difficile id persuasum primò ciuibus, & inquinari eo consortio videbantur: sed nempe ostendit & origine bonos eos esse, & iamdiu ipsos etiam hostes in hoc ius admissos: ita cur non idem domesticis & fidis seruis indulgerent, caussam nullam esse. Maximè; cùm in eorum manu totum hoc beneficium. & videre posse, vt nec temerè manumittendo darent; & illos adnisuros, vt omni sedulitate ac fide emererentur. Ampliùs, futuros eos nihilominus velut in curâ & clientelâ Patronorum: & sic nobiliores ciues, in comitiis aut suffragiis, semper manum aliquam fauentem & obnoxiam habituros. Ita illis persuasum, sed Regi in oculis præcipuè, frequentia & multitudo ciuium, fundamentum omnis potentiæ & diuturni status. Nec tamen ij æquiparati statim dignioribus, & veteribus ciuibus: reiecti in quattuor vrbanas tribus fuêre, & inuenta ratio, vt minimum in suffragiis, aut aliâ publicâ re, pollerent. Quin & à militiâ legionariâ & honestiore exclusi sunt: donec paullatim, nepotes ac pronepotes eorum, verè iam Romanus sanguis, peruenirent. Liberti ipsi & Libertini (veteri quidem republicâ) arcebantur. Hoc institutum, incredibile est, quantum ciuitatem auxerit: in quâ aliquot seruorum millia pauculis annis manumissa. Neque negandum est, vtile initio & præclarum fuisse: sed lapsu temporis, vt fit in humanis rebus, hîc quoque lapsus: cùm iam Syri, Cappadoces, Asiatici, Græci, Barbari in seruos recepti, & multi ex iis facinorosi & perditi; qui pretio, blanditiis, aut & fœdis obsequiis libertatem meriti, quam colluuiem in ciuitatem inuexerunt? Imò per eos effectum, vt egregia illa animi ac morum, Romana olim plebs, vilissima

ſima facta hominum ſit, & vno verbo, cloaca ac ſentina vitiorum. Sed iſta ſæculis aliquot poſt Tullium. interea profuit largiter inſtitutum, & effecit, vt cum primo cenſu ac luſtro Ser. Tullij, LXXIIII. ∞. cenſa eſſent, illo qui ſub primis Conſulibus fuit (nam Tarquinius Superbus intermiſerat) CXXX. ∞. cenſerentur: idque eorum qui puberes, & in virili togâ eſſent. Largus tibi hic numerus videtur: nihil eſt. cùm poſt aliquot ætates, id eſt, anno Vrbis CCCCXIIII. cenſa ſint ciuium CCLX. ∞: & paullo ante bellum Marſicum, anno Vrbis DCXXXIX. circiter *quadringenta* millia, paullo minus. At poſt id bellum, ſociis iam in ciuitatem paullatim receptis, creuit valdè numerus, & ad *nongenta* millia cenſa * alibi nobis doctum. Quid iam ſub Auguſto? ipſe de ſe in lapide Ancyrano clarè hoc dicit, IN. CONSVLATV. SVO. SEXTO *Luſtrum condidiſſe*, QVO. LVSTRO. CENSITA. SVNT. CIVIVM. ROMANORVM. CAPITA. QVADRAGIENS. CENTVM. MILLIA. ET. SEXAGINTA. TRIA. Immanis herclè numerus: & quis iam de copiis miretur coloniiſque? At etiam creuit aſſiduè, & ſub Claudio Imperatore, Tacitus ac fidi auctores accēſent, *ſexagies nouies centena ſexaginta quattuor millia.* Vltrà quærere, ſuperuacuum ſit, cùm iam paſſim in ciuitatem totæ vrbes regioneſque receptæ. AVD. Neque hercules quæro, affatim habeo quod mirer. Sed illud lubet ſcire, an ex ſolis igitur illis ciuibus copiæ ſcriptæ? LIPS. Non è ſolis. olim & è Latino nomine, vt ſcis: ac poſtquàm ij ciuitate donati, Principum temporibus maximè, cœperunt & è prouinciis auxilia ſcribi. Auguſti id inuentum, & cauſſam occultam etiam habuit, ſubditos ſic exarmandi, & quaſi obſidibus traditis in fide conti-

* In 1. Elect. cap. XXVII.

nendi. Nam quotannis dilectus istos habebant, & optimum ac robustissimum quemque abducebant. Ita enerues prouinciæ; & illi qui dilecti, in longinquas & dissitas oras consultò trahebantur. Non enim facile res nouas audere aut mouere, inter ignotos & alienos. Ciuilis, qui Batauos ad rebellionem traxit, hoc quoque
IIII. hist. telo eos incitat: *Instare dilectum* (verba Taciti) *quò liberi à parentibus, fratres à fratribus, velut* SVPREMVM *diuidantur.* Idem Galgacus, dux Britannorum, in eodem Tacito: *Liberos suos cuique ac propinquos natura carissimos esse voluit: hi per dilectus* ALIBI *seruituri, auferuntur.* Atque eiusmodi auxiliorum, è variis gentibus, magna copia. quod & *Notitia Imperij* indicat, & Taciti hæc verba: *Nil validum in exercitibus, nisi quod externum.* Iterumque: *Prouinciarum sanguine prouincias vinci.* AVD. Artem video, & simul auxilia bello scripta, simul materiem subductã rebellandi. Sed ista profectò translatio dura: & quo exemplo? LIPS. Haud facilè dixerim: nisi quòd similia iam olim noto. Romulus ipse populos vicinos in vrbem suam transtulit, Tullus Hostilius Albanos. Sed hæc leuia, & alio quodam fine. quid si totas gentes translatas doceam, eâdem illâ non rebellandi, aut coërcendi, caussâ? Fecit Augustus in Sugambris & Sueuis, quorum *quadringenta millia* (hoc verius censeo ex Eutropio, quàm quod in vulgatis Suetonij libris *quadraginta* editur) tot inquam illa millia *traiecit in Galliam, iuxtáque ripam Rheni, sedibus adsignatis, collocauit.* Ita & Galliam impleuit, & ex hoste socium auxiliarémque fecit. Sed iudicio & consilio in hac re opus, ne plures suscipiantur aut traducantur, quàm coërcere possis: peccatumque à secutis Imperatoribus (maximè

post

post Constantinum) qui Barbaris receptis, imperium & vrbem prodiderunt. Alioqui multum commodi aut tutelæ translatio hæc habere possit. quâ Philippum Macedonem (callidum illum regnandi) vsum Iustinus prodidit: scribitque eum, *vt pecora pastores, nunc in hibernos, nunc in æstiuos saltus traijciunt; ita populos & vrbes, vt illi vel replenda vel derelinquenda quæque loca videbantur, ad libidinem suam transtulisse.* Parabat & Alexander simile, firmando imperio, nisi mors interuenisset. Nam in Commentariis eius inuentum Diodorus tradit, statuisse *vt ciuitatum aliarum in alias migrationes fierent; itémque hominum traiectiones ex Asiâ in Europam, ex hac in illam*: & caussam addit, *vt gentes connubiis, commerciis, & amicitiâ inter se iungeret*: quæ ipsa haud vana planè est, aliam tamen & intimam non expressit. Antipater, qui in partem potentię successit, in idem hoc consilium: & Atheniensium vrbis potens, ipsam eiúsque regimen ditioribus honestioribúsque concessit; tenues, & quidquid inopiâ turbidum, eduxit, & ad xx. ∞. eorum in Thraciâ, agris datis, collocauit. Lego & Tigranem regem, cui bellum Pompeius fecit, *trecenta millia* è Ciliciâ & Cappadociâ in Armeniam & Mesopotamiam traduxisse, ad ea loca frequentanda & meliori genere implenda. Et vt vicina magis temporibus locísque tangam, Carolum Magnum satis scitum est, Saxones sæpe rebelles translatione domuisse, & in Belgicæ nostræ oris posuisse. Ludouicus etiam xi. Galliæ rex, Atrebatium fidei infensus, & quia à vitâ diuelli quàm à Burgundiaco imperio malebant, sparsit eos per Galliæ vrbes aliquot, & suos in locum introduxit. Quid in nouo illo orbe etiam video? Reges Perüani

tractus, quos *Ingas* ipſi appellant, pro firmamento ſtatus habebant, populos victos ſtatim, cum totâ ſobole, transferre ad interiora loca, & in illa limitanea alios ſuos fidóſque ſupponere. Hoc genus *Mitimaes* patriâ linguâ vocabant. Habes de multitudine, & eius cauſſis. Ac quædam his ineſſe magnis Regibus imitanda ego ſcio: qui ſi exhauriunt ſemper (vt fit in militibus aut colonis emittendis) nec addunt: quid niſi fontem ipſum exhaurient & ſiccabunt? Seriò, ſeriò prouidendum eſt. Tu abi nunc, & cetera cras, ſi Deus volet, dabo. AVD. Haud libens, ſed tamen pareo, & valetudini tuæ tenui parco. Vale, & firmare.

I. LIPSI DE MAGNITVDINE ROMANA.

LIBER II.

CAPVT I.

De Priſcis populi Romani vectigalibus, Decumis, Quintis, Scripturâ, Portoriis.

LIPS. Maturè ſanè ades. AVD. Si pro meo voto, maturiùs, & vel conuiua in prandio tibi fuiſſem. LIPS. Licuit. & delectarer ſanè vel aſſiduo hoc ſodalitio, ſi Romanæ aliquæ mihi OPES. Ad quas ſermo nos nunc duxit, & de iis videamus. Eas *Publicas* & *Priuatas* conſiderabo: & in Publicis, *Vectigalia* ſiue *Tributa*, tum & *Triumphales* manu-

manubias, denique & *Liberalitates* aut *Erogationes*. Insistamus ordine, & primùm in *Vectigalibus*: quæ olim triplicia ferè, è *Decumis*, è *Pastione*, è *Portoriis*. Quod ad priores duas, ita de iis & origine earum Appianus: *Romani nunc hos, nunc illos Italiæ populos superando ac subijciendo, partem agri iis auferebant, atque opida & colonos condebant; aut si opida opportunè iam condita, hos inducebant. Agri igitur quod cultum erat, colonis ferè adsignabant; quod incultum (vt multa per bellum) id aliis cupientibus elocabant, parte decimâ fructuum sibi retentâ in agris satiuis; in plantariis aut arboretis, quintâ; in pastionibus autem, certum pretium definiebant in capita minoris pecoris maiorisque.* Pulcher & distinctus in eam rem locus: & quanquam de Italiâ dicit, tamen & producere ad prouincias licet, quas multas ita habitas, ex aliis scriptorum locis liquet. Etsi quædam arctiùs pressiúsque habitæ; & præter hæc, Tributa etiam quædam capitis pendebant. Sed quod ad hæc tria, etiam in Asiâ ea sic & in Siciliâ fuisse, Cicero alibi ostendit, & in his vectigalium summam ponit. Notabiliter in laudatione Pompeij: *Publicani familias maximas, quas in Salinis habent, quas in Agris, quas in Portibus.* Nam quod ad *Salinas*, viri docti iamdiu emendarunt *Siluas*, vt ad Pastiones referatur: etsi *Saltus* ego mallem, viciniore litterarũ lapsu. In eadem oratione enim aliquoties hæc tria repetit, & iungit: etsi vectigal è Salinis quoque fuisse, sed non inter prima & magna, scimus. Et quod ad frumenti omnis *Decumas*, idem Cicero in Verrinis satis dixerit, quid in eâ re fuerit: nec obscurum est vel ex moribus hodiernis. De fructuum *Quintâ* in Appiano, id obscurius, imò incertius: quoniam idem Cicero in Verrem disertè nominat,

1. Ciuil.

nat, *Vini & Olei decumas*, ostendítque Siculos ita dedisse. Quomodo igitur *Quintas?* nam ego ex vite, oleâ, ficu, pomo, nuce, intellegi & redigi Appiani vectigal velim; nec aliunde video posse. Nisi tamen de siluâ cæduâ intellegit: quod in medio relinquo. Sed in priore sententiâ si perseuerare lubet; dicendum est, mitiùs leniúsque habitos Siculos, & peculiare id ibi fuisse. E *Pastionibus* genus alterum est, quod propriè & vulgò *Scripturam* appellabant. Exempla obuia, & iam aliis notata: caussam vocis Festus explicat: *Scripturarius ager*, inquit, *publicus appellatur, in quo vt pecora pascantur, certum æs est. quia publicanus* SCRIBENDO *conficit rationem cum pastore*. Cicero igitur de hoc vectigali capiendus: *Ita neque ex Portu, neque ex Decumis, neque ex Scripturâ vectigal conseruari potest*. Tertium est *Portorium*: quod scilicet in euehendo aut inuehendo (ἐξαγωγικὸν καὶ εἰσαγωγικὸν) pendebant. Res nota est: an & illa, quòd *Portarium* etiam fuerit antiquis? In Glossis lego, cum discrimine: *Portorium*, τέλος ἐν λιμένι, id est, vectigal in portu: *Portarium*, τέλος πύλης, id est vectigal in portâ. Et verò hoc quoque fuisse videtur, æuo præsertim inferiore, & sub Principatu: vt & in pontibus, & in viis, & portis adeò opidorum dederint, pro transgressu aut ingressu. Italia hodie, sed & Belgica, hæc non ignorat: & apud Senecam lego: *Nec indignabitur sapiens aliquid impendere, vt limen transeat, cogitans & in pontibus quibusdam pro transitu dari*. Herodianus quoque ostendit exactiones fuisse, ἐπί τε ὄχθαις ποταμῶν, καὶ λιμέσι πόλεων, ἔν τε ὁδῶν πορείαις: *in ripis fluminum, portibus opidorum, & viarum transgreßibus*: sed inter tyrannica habet, quia noua aut grandia, opinor; & à Pertinace salubriter sublata.

CAP.

CAP. II.

De Tributis & Capitatione. tum inquisitum in Modum vectigalium, & quid videantur reddidisse.

HÆC illa vetera sunt, & *Vectigalia* propriè dicta: quibus dies, & sagacitas, addo & necessitas, aliquid semper addiderunt. AVD. Hæcne propriè *Vectigalia?* atqui plura in id nomen video includi. LIPS. Plura, sed hæc primò: aut ne mentiar, solum ipsum *Portorium* primò, quia id scilicet è *vecturâ*: vnde Vectigal. Græcis etiam hîc discrimen aliquod, quibus *Vectigal* propriè est τέλος, *Tributum* φόρος. Sed & in re ipsâ differunt, quòd illud res & fundos magis spectat & ligat; hoc capita ac mobiles opes. Sed quorsum ego ista? semel & seriò tibi dico, verba nunc non lustro, nec obsita aut tricosa antiquitatum quæro; satis, in luce aliquâ tibi ponere Romanam œconomiam, circà publicas has exactiones. Ergo Tributa, vt dixi, caput ferè tangebant: atque ita pessima conditio eorum, qui *Stipendiarij, ipsi atque agri*, vt Cicero alibi loquitur, essent. Tales Pœni, Hispani, & plures, qui per vim vltimam & bello pertinace victi. Appianus hoc ita expressit, vbi Scipio cum decem Legatis leges dant Carthagini victę: *Hos*, inquit, In Lybic. *præmiis afficiunt, socios populos aut reges;* τοῖς δ' ἄλλοις φόρον ὥρισαν ἐπὶ τῇ γῇ καὶ ἐπὶ τοῖς σώμασιν: *aliis* (hostibus scilicet) *tributum definierunt in agros, & in corpora eorum.* Duo manifestò dicit, & Corpora siue *Capita* (vt Latini magis loquuntur) onusta, & terram ipsam. Tertullianus quoque ea iungit: *Agri tributo onusti, viliores; & hominum capita stipendio censa, ignobiliora. nam hæ sunt* NOTÆ CAPTIVITATIS. Adiungit eruditissimus scriptor,

hoc non nisi in verè victos, & vi subditos, vsurpatum: olim quidem, sed Imperatores, & ipse Augustus produxerunt, & valdè hæc Tributa dilatarunt. Ac *Capitum* vel *Capitationis* satis frequens mentio in posteriorum scriptorum, sed & Iuris libris: vbi non *Hominum* solùm *capita*, sed & *Animalium* leges: & quædam, quæ fateor in subnubilo mihi esse. At tu vniuersè hæc nunc noueris: videamus, quod nos quærimus, ecquid *Opes* ex his annuas liceat vestigiis odorari. Quæ vestigia tenuiter impressa fateor, tamen persequar & indagabo. Ac primùm de antiquis, & liberæ reip. opibus, locum esse volunt in Plutarcho istum. De Pompeij triumpho è Syriâ & Asiâ agit: dicitque, *Prælatum titulum, qui litteris indicaret anteà quidem Vectigalia reddidisse ad bis millies* HS. *ex iis autem quæ ipse acquisiisset, redire ad ter millies quadringenties*. Prior summa, nobis efficiat *quinque milliones* (iuuat his compendiis, vulgariter magis quàm eleganter vti) altera, *octo milliones cum semisse*. Viri docti iam, & inter hos verè primus Budæus, existimant scripto hoc indicasse Pompeium: quòd ante id tempus, vniuersi reditus è vectigalibus non pluris essent; ab ipso autem iidem aucti plus triente, & facti vt in extremo scriptum. Enimuerò libido, an ratio, mihi est dissentiendi? sed dissentio, & nego Plutarchum vel Pompeium de *vniuersis* sensisse. Nullũ tale in Græco Plutarcho verbum est: quod moneo, ne temerè interpretibus, qui addunt, hoc accredas. Quæ ergo nostrâ mente scripti illius mens? nempe pro re subiectâ, & cùm de transmarinis illis triumpharet Pompeius, nec nisi ibi tunc res gessisset; verba eôdem referenda, & de Asiâ saltem finitimisque capienda. Quomodo? aliter etiam, quàm viri

In Pompeio.

viri docti, in clausulâ. Duo enim dicit, & Asiam, quæ sola ibi ante Pompeium prouincia, aut præcipua; illam, inquam, è vectigalibus *bis millies* dedisse: at verò eas prouincias, quas ipse super eam quæsisset, solas reddere *ter millies & quadringenties*. Puto me rem tangere, siquis iudicio inspicit: & do rationes. Primò, credétne quisquam è tot, tamque ditibus populi Romani tunc prouinciis, non plus *quinque millionibus* redisse? Quod vna Hispania hodie, vna Gallia, vel duplum donet. Ampliùs, *Decumas* vnius Siciliæ Cicero, *atque eas tenuiter æstimatas*, fuisse dicit *nonagies* HS: quod nobis est, CCXXV. *millibus* Philippicûm. Decumas dico frumenti: & *hordei* non computat, & *leguminum*: quid iam *Vini, Olei?* quid *Portoria*, & *Pastiones*? Valdè tenui ore atque animo est, qui non ausit concipere hæc vniuersa ex proportione, suprà *quadringenties*, siue vnum millionem. Atqui Sicilia, an Vicesima aut Quadragesima pars fuit Romani orbis? profectò non fuit. Ampliùs de ipsâ Asiâ nostrâ, Appianus scribit, Corn. Sullam, per bella Mithridatica, *imperasse illi quinque annorum vectigalia, sed statim danda*. Quantum igitur imperauit? ecce in Plutarcho hoc expressum, *viginti millia talentûm*: ij sunt *duodecim milliones* nostri. Age iam, diuide in quinque partes, nónne paullo minùs *millies* HS. annuo habemus? Atqui duplum oportuit, inquies. Ita, pro me & Plutarcho: sed hoc ipso tamen firmiter illos refuto, qui ex toto orbe *bis millies* colligunt, cùm ego dimidium ex Asiâ iam solâ. Res clara est. Sed quomodo igitur plus Pompeij æuo? nec id difficile dictu: siue quia ratio colligendi iam melior firmiorque; siue quia bella resederant, & ipsa Asia cultior feraciorque. Produci hæc talia semper

 solere,

ſolere, præſertim in pace, nec hodie eſt nouum. Docebo hoc clariùs? ex ipſo iterum Appiano. apud quē M. Antonius triumuir, poſt pugnam Philippenſem, in Aſiam miſſus ad pecunias colligendas, in concione ſic eos affa-
v.Ciuil. tur: *Ne urbibus agríſque pellamini, pecunia danda eſt in vſum militum: nec ea maxima, ſed quâ audità libenter acquieſcatis. Dediſtis hoſtibus noſtris, Caßio & Bruto, in duobus annis tributa decem annorum: ea ſuffecerint & nobis, niſi quòd danda ſunt in vno anno.* Quid hinc efficimus? nectimus iterum Plutarchi verba, qui *ducenta millia talentûm* ab Aſiâ tunc data ſcripſit. Atqui diuide in decem annos: quid trepidas? *viginti millia* annua ſurgunt, id eſt *duodecim milliones.* Et profectò, noli ambigere, præpotens & diues illa Aſia dedit. In quâ tamen obiter moneo, res ſæpe mutatas: & primò, cum teſtamento Attali Romanis relicta, Vectigalia impoſita, id eſt *Decumas, Portoria, Scripturam*, ſolenni more. Sed cùm publicani iniurij, pro more ſuo eſſent, & ſine publico bono, ſibi attererent ac tondérent, *C. Julius Cæſar, & iniurias, & iniurios ipſos ſuſtulit, ac permiſit ipſis fructus colligere ab agricolis, ac Tributa induxit.* Hæc ita ferè (etſi ipſa verba, quia pluſcula, omiſi) in eâdem oratione Antonius apud Appianum dixit. Quando autem à Iulio
Lib.XLII. id factum, & de re ipsâ, apertiùs ſic Dio Caſſius: *A victo Pompeio, cùm Aſiam obiter luſtraret,* τοὺς τελώνας πικρό-τατά σφισι χρωμένους ἀπαλλάξας, ἐς φόρου συντέλειαν τὸ συμβαῖνον ἐκ τῶν τελῶν κατεστήσατο: *Publicanos, qui acerbißimi in Aſiaticos fuerant, remouit, & in Tributi collationem, id quod ex Vectigalibus redibat, mutauit.* Pulchra nota: & re ipsâ quidem melius leuiúſque erat Decumas & talia dare: quare? quia pro anni prouentibus dabant, plus

aut

aut minus, vt ipsi accepissent, nec vltrà grauabantur: at eò tamen rem redegerat Publicanorum iniquitas (quos nulli Præsides aut leges satis domabant) vt omnes præoptarent magnum & certum aliquid dare in Tributo. Similis mens, vt addam, in Taciti loco: *Achaiam ac Macedoniam onera deprecantes, leuari Proconsulari imperio, tradíque Cæsari placuit.* Videntur enim Publicani tunc, pro veteri more, in populi prouinciis fuisse, & cũ iis rapinæ; in Cæsaris nõ fuisse. Etiam in Plutarchi loco satis tibi factum, aut dictum? AVD. In priore membro satis, in altero quid adfers? Firmamentum ab ipso Pompeio, qui eodem illo tempore in Senatu gloriatus, *Asiam se, quam vltimam Prouinciarum accepisset, mediam reddidisse.* Ergo plurimum adiecit: & nominatim *Syriam* totam, illam diuitẽ, item *Phœnicen, Palæstinam, Judæam, Ciliciam, Pamphyliam, Phrygiæ partem, Bithyniam, Pontum, Propontidem.* Hæc tanta, mirabimur tanto plus quàm Asiam dedisse? Sed ex Portoriis etiam liquere in in parte potest magnitudo istorum Vectigalium. Cicero in Verrem scribit, *Socios* (id est Publicanos) *ex Verris exportationibus perdidisse sexaginta* HS. *ídque ex Vicesima portus tantùm Syracusani, & in pauculis mensibus.* Sunt valdè notanda. Si vnus ille portus, si in vno homine, & in solâ euectione, & in paucis mensibus, tantum adferre potuit: quid reliqui portus, in omni euectione, inuectione, & in totum annum? Sunt autem illa *sexaginta*, more nostro, circiter *mille quingenti* Philippæi. Et Cicero quidem non nisi *Vicesimam* disertè ibi in Portorio agnoscit: tamen *Octaua*, & qui eam accipiunt *Octauarij*, in Codice Iustinianæo memorantur. At in Quinctiliano & Symmacho, *Quadragesima.* Sed opinandum est

1. Annal.

est,pro locis, aut mercibus, sed & temporibus variasse: maximè tamen pro mercibus,& vt grauius vectigal peregrinæ soluerent, ad delicias magis aut pompas,quàm vsum inuectæ. C. Cæsar eius rei auctor, ex Suetonio: *Portoria peregrinarum mercium instituit.* Quæ haud dubiè ipsa Italia etiam pependit, etsi reliqua portoria,lege Metelli,in eâ sublata essent: quod Cicero malo publico factum notat, & recitat item Dio. Hæc sanè magna fuisse, quis potest ambigere, ex pretio & copiâ rerum? Nam gemmæ,lapides,vestes, ebur,mancipia, aromata, vnguenta,& plura eiusmodi exotica inferebantur: quibus si *Octauam* imponis, quanti ea sint? Argumento

Lib. XII. aliquo è Plinij hisce verbis: *Arabia felicius mare est. margaritas enim mittit:* MINIMAQVE COMPVTATIONE *millies* HS. *annis omnibus India, & Seres, Peninsulaque illa, imperio nostro adimunt.* Si* *millies* HS. emptæ eæ merces, pluris mox æstimatæ & venditæ,ergo & Portorium ex iis grande. AVD. Sed commemini alterius Pliniani loci,qui minuit,& à summâ illâ abit. Nam vbi de

Duo millliones, & semis.

Lib. VI. Cap. XXIII. Indiâ sermo, *Indigna res, nullo anno imperiis nostris minus quingenties* HS. *exhauriente Indiâ, & merces remittente, quæ* CENTVPLICATO *væneant.* Nam hîc *Quingenties* modò,id est dimidium habes LIPS. Sed nempe ex Indiâ solâ: at alter ille locus Arabiam & Seres item iungit, & ex iis quidni alterum dimidium? Sed nota quòd ait, *centuplicato væniisse*: quod rei nostrę facit. Cur enim tanti? cur mercatorum tam improbum lucrum esset? nón fuit: sed duo sunt, quæ pretium sic accenderunt, Itinerum difficultas, & Portoria. Quod ad illa, Plinius eodem illo loco describit,& addit *quotannis nauigari, sagittariorum cohortibus impositis.* Ea res & tutela,

tela, mercatoribus ad impendia accedebat. Iam Portoria iis grandia. quod Strabo impreſsè notat in rebus Ægypti: ſcribítque, *olim quidem pauculas naues auſas extrà Sinum Arabicum ire, at nunc maximas claſſes nauigare in ipſam vſque Indiam, & ad vltima Æthiopiæ: vnde pretij maximi merces aduehant, & rurſus aliò exportent. Ita fieri, vt* DVPLEX PORTORIVM *pendant, Inuectionis & Euectionis: atque ipſum portorium æſtimatarum iſtarum mercium grande item eſſe.* Hæc ita Strabo. & mirum igitur non ſit, à duplici illo aſpectu, Itineris & Portorij, pretia ſic creuiſſe: maximè cùm & in Italiam aut aliò inuehenda, credam iterum ſoluiſſe. Lib. XVII.

CAP. III.

Inquiſitum item in Capitationis modum, & penſum vniuerſorum Tributorum.

DE Vectigalibus priſcis hoc nunc ſatis: ad *Tributa* venio, ſiqua ea poſſim extricare. Metuo, & hæreo ſtatim in eo *Capitationis*, quod vel maximum certiſſimumque fuiſſe arbitror: ſed in modo, tenebras & nubes ſuas habet, nunc à me non pellendas. Fuítne indiſcretim vniforme in omnia capita? an potiùs ex cenſu? Nam ſi illud; iniuſtitia manifeſta adhæret. vt ſiquis pauper, liberos & familiam multam habeat; contrà diues, & cælebs ſit & orbus. In Appiano ſtrictura aliqua lucis affulgere videbatur, ſed fortaſſe fallax. nam ait, *Iudæos ſæpius rebellaſſe, eóque tributum capitis grauius iis impoſitum, quàm reliquarum facultatum. Eſſe autem & Syris & Cilicibus annuam Centeſimam, pro modo cenſus vnicuique.* Verba Græca ſunt, ſi fortè examinare tecum velis: In Syriac.

lis: Καὶ διὰ ταῦτ᾽ ἐστιν Ἰουδαίοις ἅπασιν ὁ φόρος τῶν σωμάτων βαρύτερος τῆς ἄλλης περιουσίας· ἔστι καὶ σύροις καὶ κίλιξιν, ἐτήσιος ἑκατοστὴ τοῦ τιμήματος ἑκάστῳ. Ego ad verbum tibi pænè reddidi: & efficiatur ex ſermonis nexu, Iudæos *Centeſimam* dare, ſicut & Syros ac Cilices, pro Capitis tributo. Quo ſenſu? inquies. vt magis capias: ſoluere quidem illos & pro Agris, & pro Opibus; ſed æſtimatione omnium factâ, etiam *Centeſimam* pro ipſo capite dare. Hoc tale eſt. vt, ſi decem millia aureorum in cenſu habeam, ſoluam ex iis annua centena. Hoc placeat ob æqualitatem, & quia pauperes aut tenues ſic non preſſi: ſed alia ſunt quæ refellunt, aut certè morantur. Quid enim tum ſeruis fiet? quid filiisfamilias grandioribus? Dico grandioribus. nam vt & hoc addam, Vlpianus notauit, *In Syriis à Quattuordecim annis maſculos, à Duodecim fœminas, vſque ad Sexageſimumquintum tributo Capitis obligari.* Atqui Serui & Filij tales, peculium ſuum nullum habent. Sed de ſeruis reſponderi poteſt, Dominum dependiſſe in ſuo capite, dum eorum æſtimatio Cenſibus eius accedit. Et ſerui alioqui in iure, *caput non habere*, ſcribuntur. Quod ad filios, certum eſt parentes pro iis exſoluiſſe: ſed quâ taxatione, an non & eâ aliquâ pro parentum cenſu, hoc ignoro. Vellem, & res facta eſſet. Sed ſoluiſſe, in Panegyricò ita ſcribitur:

Ad Conſtantium. *Tunc certè parentes* ADVLTORVM *non pœnitet filiorum, quorum onera remiſſa ſibi lætantur.* Vides filios parentes ſuos onerare, ſed *adultos* iam & grandiores, ex Vlpiano ſuprà. Imò alibi, non ante *Vigeſimum* annum capite obligatos, lego. Cauſſam autem opinor huius remiſſionis in ætate vel Puerili vel Senili: quòd etiam Romani olim Impuberes non cenſebant, & immunes à Tributo habebant.

bebant. Addi poteſt, quòd hæc Capitatio, non aliud quàm quaſi redemptio munerum & operarum ſeruilium fuit, quas populi ſcilicet victi, & ſerui facti, Romanis iam debebant. At pueri ad eas operas, aut ſenes, non idonei: ergo nec pro iis ſoluant. Hæc ſunt, ſi pro Cenſu Tributum hoc datum. Sed aliquis mallet, vniforme aliquid, & in omnia capita æquale. Nam ſic Iudæi leguntur *Didrachmum* pependiſſe : & Chriſtus ipſe in Euangelio ſoluit. Quod Hieronymus quidem & Beda iſtuc retuliſſe videntur: ſed alij tamen veriùs (inter hos Hilarius) ad Tributum, quod templo Iudæi debebant, in eo modo à lege diuinâ definitum. Exodum vide. Et Ioſephus ſanè ac Zonaras, ſed & Xiphilinus, diſertè ſcribunt *Veſpaſianum demum hoc inſtituiſſe, vt omnes vbique Judæi duas drachmas Ioui Capitolino Romæ penderent, quas anteà* TEMPLO *Hieroſolymitano ſolebant*. Nihil clarius: & Chriſti ipſa reſponſio, à Tributo Cæſariano nos abducit. Sed aliquis etiam opponat Lampridij hæc in Alexandro: *Vectigalia publica ita contraxit, vt qui decem aureos ſub Heliogabalo præſtiterant, tertiam partem aurei præſtarent. tuncq́ primùm Semiſſes aureorum formati ſunt, & Tremiſſes. dicente Alexandro, etiam Quartarios futuros, quòd minus non poſſet. quos etiam formatos in monetâ detinuit, exſpectans, vt ſi Vectigal contrahere potuiſſet, eos ederet.* Hæc euincere videntur, certum genus nummi cuſum ad Tributa: & niſi fallor, Capitis, quæ ſola certitudinem & vnitatem poterant habere. Nam in agris, animalibus, aut opibus, id planè variabat. Faciat aliquid Heſychius, qui ſcribit: Κῆνσος, εἶδος νομίσματος, ἐπικεφάλαιον: *Cenſus, genus numiſmatis, capitatio.* Sed & in Sacris legitur, *Numiſma cenſus.* Tamen ob

Matth. cap. XVII.

Cap. XXX.

G multa

multa hæreo, nec temerè in hanc partem eo. Quid? *decem* igitur *aurei* in Lampridio, Capitatio fuisset? & posteà *Triens*? In ipso Euangelio, vbi *numisma census* quæritur: mox subiicitur, *Denarium obtulisse*. An ergo ille tantùm æqualiter in capita? ridiculum, nisi si Denarius aureus fuit. Quid firmiter definiam nescio, res tenebras, vt dixi, habet, nec nostrâ nunc curâ illustrandas. Pluscula cogitaui aut collegi, fateor: sed intricatis, aut merę litterariis, non nunc locus. Dico igitur breuiter, Lampridij locum hoc tantùm efficere, *Contracta omnia vectigalia: adeò vt qui* (pro exemplo) *decem anteà daret, nunc Semissem aut Tremissem*: & quia imminuta illatio erat, in eius rei memoriam voluisse & nummos minores Alexandrum cudi. Sententia autem tota & vera, *cõtraxisse eum Tributa pleraq; ad Trientem, conatum & ad Quadrantem: nec infrà potuisse.* Quod si quis pertendit, nummos pro modo Tributi ita cusos: vbi igitur illi sunt? cur prægrandes aliqui non exstant? Denique statim infinitos cusos oportuit, ad pensiones totius orbis. Nihil est: & Hesychij aut Christi verba hoc modò volunt, ipsum illud quod ex censu in Tributum darent, *Censum* appellatum; atque adeò pecuniam, siue grandis ea siue pauca esset. Quin hoc totum pro priore sententiâ magis sit, quòd Capitatio fuerit ex censu. Plura sunt: sed differo, & nunc inquiro, quod cœperam, in Capitationis fructum. Multum rediisse ex eâ, multitudo capitum dicet, quę in Romano orbe. Iosephus de solâ Ægypto scripsit, *habere eam septingentas & quinquaginta myriadas hominum: idq; liquere ex tributo quod in capita singuli pendunt*. Postrema hæc ita palàm Græcè habent: etsi interpres leuiter aliò deflexit. Sed argumentatur

Matth. cap. xxii.

tatur

tatur & colligit de Capitum numero, ex ipsâ Capitatione, & tabulis scilicet Censualibus, quas inspexit; aut ab iis qui inspexêre, hausit. Nam etsi nón Pueri aut Senes conferrent, vt prædixi: tamen & eorum nomina scripta probabile est, contrà fraudes, & pro ceterâ diligentiâ aut curiositate Romanorum. Si igitur talis ille Ægyptiorum numerus (& *Alexandriæ incolas* etiam excipit, qui ipsi ad *centena* aliquot *millia*:) facile intellectu est, in quantum creuerit capitarium hoc vectigal. Adde enim alias prouincias in partem: quarũ omnium in populis numerum sub Augusto voluit Suidas exprimere, atque vtinam is locus rectè haberet! *Augustus,* inquit, *omnes subditos viritim adnumerare voluit, vt sciret quanta multitudo esset.* Καὶ εὑρίσκονται οἱ τὴν ῥωμαίων οἰκοῦντες υι μυριάδες καὶ χίλιοι ιζ. ἄνδρες: *& reperti sunt Romanam ditionem incolentes quadringenta & decem myriades, mille & septemdecim viri.* Falsi planè numeri, & perexigui: cùm sola Ægyptus vltrà donet. Emendare tamen, non nisi eius est, qui diuinandi artem certò tenet. Vt Capitationem igitur omittam, de vniuersis Tributis aliquid, dum siluas & lustra excutio, videor indagasse: & ponam. Velleius, vbi de auctis finibus imperij, & prouinciis adiectis, ita ait: *Diuus Augustus, præter Hispanias aliasq; gentes: quarum titulis Forum eius prænitet,* PAENE IDEM, *factâ Ægypto stipendiariâ, quod pater eius Galliâ, in ærarium reditus contulit.* Verba ea tollo & appendo, *penè idem* soluisse Ægyptum, quod Galliam: ergo ista plus etiam dedit. Quid si inueniam Tributi igitur Ægyptiaci modum? propemodum in Strabone, qui sic tradit: *Ciceronem in oratione quapiam scriptum reliquisse, tributa ex Ægypto rediisse Ptolomæo illi qui*

In verbo, Αὔγουστος.

Lib. XVII.

Cleopatræ pater fuit, talenta annua duodecim millia & quingenta: Vbi hoc Cicero, nescio: hodie non exstat, & puto tamen fuisse in eâ pro Rabirio Postumo, quia argumentum eius tale aliquid vel admittit, vel petit. Sed parum hoc ad rem: illud maximè, quod Strabo adnectit, his verbis: *Si igitur ille rex neglegenter & ignauè imperans, tantum redegit: quid* NVNC *censendum est, cùm omnia tantâ diligentiâ & ordine administrantur, itémque Troglodyticâ & Indicâ negotiatione sic auctâ?* Satis præit nobis & adserit, multo plus in Tributis Ægypti suo, id est Augusti vel Tiberij, æuo fuisse: quàm olim sub Ptolomæis. Atqui si tunc tot illa dicta talenta (ea faciunt *septem milliones & semissem:*) quídni ad *decem aut duodecim milliones* producamus in sequenti æuo? nec nimium censeo me dixisse. AVD. Censeo te dixisse Lipsi, censeo. Nam primùm Strabonis illud Diodorus refellit, qui lu-
Lib. XVII. strasse sub id tempus Ægyptum scribit, & *accepisse ab iis qui res rationésque Regias tractabant, illum accipere supra sex millia talentûm annua.* Iam de Galliâ etiam habeo quod dicam: sed tu de isto priùs. LIPS. Semper mihi res cum Diodoris? amo scilicet hoc nomen, ob vnum illum virum. Sed tu scito breuiter, Diodorum si ab Ægyptiis hoc accepit, Ægyptiaca igitur talenta etiam intellexisse, quæ maiora Atticis, & habent minas siue libras *octoginta:* quod Plinius ex Varrone scripsit. Ita igitur si consideras; haud nimis ea *sex millium* summa à *Duodecim* abit, etsi tamen abit. Sed addit Diodorus, *plus* etiam accepisse: quod ipsum nos iuuet: & denique Ciceroni ac Straboni lubet meritò, præ Diodoro, credere atque adhærere. Enimuerò opes Ægypti magnæ, redituśque: &
II Excid. Iosephi verba tu hæc audi. *Tributorum,* inquit, *multo*
amplius

amplius Romanis per singulos menses pendit, quàm vos, ô Iudæi, toto anno: & præter pecuniam, annonam frumentúmque quattuor mensium vrbi Romæ. Ita Agrippa rex in cōcione Iudæos alloquitur: & duo ex iis discas, grande aliquod Aegyptios intulisse; & Iudæos vix duodecimam eorum partem. Sed vt cœperam dicere, si tantum istud Aegyptus: quid iam Gallia, quæ plus, ex Velleio, & ratione (nam multo grandior laxiórque est) plus, inquam, longè dedit? An minus igitur, quàm XV. *aut* XX. *milliones?* AVD. Et hîc erat Lipsi, in quo volebam te non reprehensum fortasse, sed repressum. Quid clamas de Galliâ? os tibi claudit Suetonius, vel te restituente: *C. Cæsar Galliæ* CCCC^cs. HS. *in annos singulos, Tributi nomine, imposuit.* Hoc tu ita ex libris veteribus: hoc & Eutropius idem dicit. Atqui *quadringenties* illud, quid nisi *vnus millio* est? vt videas corruere tot illos à te superstructos. LIPS. Ego tamen firmiter satis struxi: nec machina hæc tua deiicit, aut quatit. Nam restitui ita, fateor, libros secutus: sed quid si in numeris aberrantes? non insolens est: & hîc, cùm inquiro & penetro, planè est factum. Dic sodes tu aut alius, illa ampla, illa diues Gallia (sic enim semper habita & laudata) non nisi *millionem* annuum in tributo dederit? O clementiam imperij Romani! ô illos benè meritos de vrbe, quam ceperant; de populo, quem ad extremū armis prouocarant! Non sunt ista profectò: & audeo adfirmare Suetonium atque Eutropium scripsisse $\overline{\infty\ \infty\ \infty\ \infty}$. id est, *quater millies.* Ea summa *decem milliones* reddit: minus inquies, quàm Aegyptus: ita est, sed addo, & ratio comprobat, aucta hæc Tributa largiter, & vel in duplum, ab Augusto esse. Nam ille censum per Gallias *instituit,*

opus nouum & inadsuetum Gallis (vt Claudius in Oratione apud Senatum loquitur) & eâ ratione immensum auxit. Quod fecit idem in aliis prouinciis, & in Syriâ etiam, vt ex Euangelistâ notum: itemque in Hispaniâ, sed temporibus diuersis. At iam, mi Auditor, si solæ Aegyptus & Gallia ad XXX. *aut circiter milliones* pependerunt: quid totus orbis reliquus? An non Syria & Asia tantum? Africa & Hispania? Græcia & Illyricum? Insulæ omnes simul? & multa omitto: & concipere summas vereor, sed suprà *centum quinquaginta milliones* fuisse, animo hoc sentio, & ore etiam promo.

CAPVT IIII.

De Ærario militari, & Vigesimâ, Vigesimaquintâ, Centesimâ ad id explendum.

OOPES immensas cùm considero! & maximè in *diligentiâ* eâ quam Strabo cõmemorat, cuius exemplum etiam iocosum, lubet dare. Scribit idem alibi, *Gyarum se venisse* (non insulam, sed scopulum) *à pauculis piscatoribus habitatam. atque eos ipso illo tempore quo adfuit, Legatum ad Cæsarem misisse, deprecatum grauitatem tributi. Nam impositos sibi centum quinquaginta denarios, cùm ægrè centum possent pendere.* Tu rides? licet: sed vides quàm nihil eos fugerit, & saxa & rupes etiam habuerint sub tributo. Nec de magnis sanè prouinciis hoc Senecæ acceperim: *Caium Caligulam centies* HS. *absumpsisse, vt prouinciarum tributum vna cæna fieret.* Mediocrium dico aut tenuium prouinciarũ: nam ampliores, quanto amplius? Et finem ego hîc putabam: sed tamen alia etiam se obiiciunt & occurrunt, sine fraude

magnâ

magnâ Ærarij non omittenda. Nam Augustus ille, qui valdè rem Romanam auxit; etiam onera, & hîc quoque pro nomine suo fuit. Nam is *Ærarium militare* seorsim instituit, & ad id explendum reditus nouos & certos. Suetonius ita: *Quidquid vbique militum esset, ad* Cap.xci.
certam STIPENDIORVM PRÆMIORVMQVE *formulam adstrinxit: definitis, pro gradu cuiusque, & temporibus militiæ, & commodis missionum; ne aut ætate, aut inopiâ, solicitari ad res nouas possent. Vtque perpetuò, ac sine difficultate, sumptus ad* TVENDOS *eos* PROSEQVENDOSQVE *suppeteret, Ærarium militare cum* VECTIGALIBVS NOVIS *instituit.* Notandum est, duplici pecuniâ opus fuisse, ad *Stipendia* & ad *Præmia*: quod seorsim Suetonius dixit, addiditque ad *Tuendos*, in militiâ scilicet; & ad *Prosequendos*, nempe post militiam, & à missione. Quid autem? inquies, an tot igitur illa tributa non sufficiebant alendo & ornando militi? Suffecissent omnino, nisi & alia publica onera, eaque immensa fuissent, in populo pascendo, in ludis dandis, in operibus, in magistratibus & officiis: & quæ distinctè aut accuratè dicere, non sit huius loci. Vtinam Appiani liber exstaret, qui hæc omnia fuit complexus! Ita enim ipse, initio operis, vbi id diuidit & disponit: *Vltimus liber*, inquit, *habebit* COPIAM MILITAREM, *quam & quantam Romani habeant; tum &* PROVENTVS PECVNIASQVE, *quas per singulas gentes capiunt; item quid in* CLASSES *impendant, & siquid erit huiusmodi.* O pulchrum, ô desiderabilem illum librum! sed periit: scire tamen Appianus illa potuit, tum quia & ipse in Republicâ, tum quia moris rationes illas imperij in publico edi. Suetonius de Caligulâ: *Rationes imperij ab Augusto proponi solitas, sed*

à Tibe-

à Tiberio intermissas, PVBLICAVIT. Rationarium, siue & Breuiarium imperij, hoc idem Suetonius alibi appellat: & Tacitus explicat describitque, cùm *prolatum* à Tiberio *libellum* scribit, *quo* OPES PVBLICÆ *continebantur. quantum ciuium sociorumq; in armis, quot classes, regna, prouinciæ; tributa aut vectigalia, & largitiones ac necessitates.* O hunc quoque laudabilem morem! cùm Princeps rationes quasi cum Republicâ ponit, & ostendit nihil sibi quæri propriè, aut insumi. Sed abeo à meâ re, admiratione talium: & semel dicenda fuerunt. Nos igitur iterum suspenso gradu quæramus quę perierunt, aut in obliuionis aquis latent. Dixi *Ærarium militare* institutũ nouiter ab Augusto, & ad id implendũ quæsitos fontes. Tres repperit, *Vicesimã*, *Vicesimamquintam*, *Centesimã*. *Vicesima* fuit *hæreditatium*: de quâ in hunc finem institutâ apertè ita Dio, in actis anni DCCLIX.
Lib. LV. *Postquàm multæ pecuniariæ rationes propositæ, & spretæ fuissent, ad Ærarium militare: placuit tandem seditq;, vt Vicesima esset hereditatum & legatorum, quæ cuique obuenissent testamento: exceptis tamen aut sanguine valdè iunctis, aut admodum pauperibus, quos hoc onere liberarũt.* Duo venisse in hanc vicesimam vides, *Hereditates* & *Legata*: Deus bone, quanta & quàm crebra ea, vel in Româ tantùm? Quot illîc diuitię, & quoties, per capturas & aucupia, ad externos translatæ? Soluebant igitur sæpè Vicesimam: & nemo ambigat fuisse incredibile Vectigal. Excipiuntur tamen hîc *Proximi*, vel *Pauperes*: & Nerua ac Traianus etiam, posteà mitigarunt, quod in Plinij Panegyrico diffusè est videre. Fons alter,
Lib. XIII. Annal. *Vicesimaquinta mancipiorum*. de quâ Tacitus: *Vectigal Quintæ & vicesimæ venalium mancipiorum* (à Nerone) *remis-*

remissum: specie magis, quàm vi; quia cùm venditor pendere cogeretur, in pretium emptoribus accrescebat. Id autem Aerario militari accessisse, Dio item scribit, anno post *Vicesimam* institutam. *Cùm etiam pecuniâ*, inquit, *opus esset, & maximè ad Vigilum cohortes iam institutas, Augustus vectigal Quinquagesimæ, in venditione mancipiorum, induxit.* Dico *Quinquagesimæ*: & sic in Græco est, τὸ τέλος πεντηκοστῆς: an non tamen πεντεικοστῆς rescribendum, leui mutatione, id est *Vigesimæquintæ*, pro verbis claris Taciti, est considerandum. Magis est, vt putem sic fuisse, & Romano scriptori accredam. Quanti hoc vectigal fuerit, is agnoscet, qui crebra mancipia in Romano orbe, crebram mutationem, & maxima deinde eorum pretia cogitabit. De crebritate, alibi dicemus: de pretiis, quis nescit Daphnidem væniisse (in Plinio) *trecentis millibus & septingentis sestertiis?* id est, *septem millibus quingentis septemdecim* Philippæis: grāde pretium in vno fluxo & mortali homine, & quem solus *Grammatici* titulus commendabat. Caluisius etiam Sabinus (in Senecâ) *plures anagnostas habuit, & singulos centum millibus emptos.* Qui sunt *duo millia quingenti* Philippæi. Quot aurei igitur prodeunt è talibus singulis? quot ex millenis aliquot, qui, cottidie dixerim, væniebant? Et Iurisconsulti quidem pretia seruorum definiunt: *in communi aliquo viginti aureos; in artifice, medico, notario, eunucho, triginta, quinquaginta, sexaginta*: & quanquam Romani aurei sunt (id est duplices nostri) tamen modica illa æstimatio, nec in venditione locum habet, quæ nimis sæpe excessit. Alio fine à Iurisconsultis ea sunt scripta: & fortasse ad Portoria aliquis etiam trahet. Sed tertius fons, *Centesima*, quæ *rerum venalium* fuit: de quâ

Lib. VIII.

Tacitus, in Tiberij rebus. *Centesimam rerum vænalium deprecante populo, edixit Ærarium militare eo subsidio niti.* Si omnium autem vænalium, quæ & quàm infinita summa fuit? Si in auctione tantùm; minor, sed & sic grandis. Suetonius quidem sic restringere videtur, qui in Caligulâ *Centesimam auctionum* appellat, *& remissam Italiæ* ab eo Principe notat. Finiui de Aerario militari: ad alia imus.

CAPVT V.

De Metallis, & argenti, auri, aliarumq; rerum fodinis.

AVD. An & aliud igitur restat? LIPS. Aliud, aliaq; potiùs, vt dixi. AVD. Hem, quousque accumulabimus? & vide ne patientiam omnem illis excutias tot onera ferendi. Patientiam? imò & mihi pæne fidem. LIPS. Confide, benè & firmiter imponam, & testimoniorum suis vinculis ligabo. In istâ re pecuniariâ, an ipsam eius materiem, id est *Metalla* omittam? nefas. magni ex iis reditus, & in variis locis: & reditus quidem innoxij, iusti, & sine onere subditorum. Terra, benigna illa mater, hæc quoque nobis donat. Cassiodorus pulchrè: *Metallarij sine furto diuitias rapiunt, optatis thesauris sine inuidiâ perfruuntur, & soli sunt hominum, qui absque vllâ nundinatione, pretia videantur acquirere.* Iterumque mox addit: *Aurum per bella quærere, nefas est; per maria, periculum; per falsitates, opprobrium; in suâ verò naturâ, iustitia.* Nescio tamen, ô bone Cassiodore, nescio de *Iustitiâ*: & an non Sæuitia aliqua admixta? certè, vt illi tunc quærebant. Nam multa millia hominum huc adigebant, quosdam mercede conductos, plerosque damnatos ad metalla: quos in subterraneo illo carcere,

cere, fames, labor, vapor, & ruina sæpe etiam necabat.
Ipse Cassiodorus non dissimulat: *Intrant homines cali-*
gines profundas, viuunt sine superis, exsulant à sole: & dum
sub terris compendia quærunt, nonnumquam lucis gaudia
derelinquunt. Ægyptiorum hoc inuentum fuit. *quo-*
rum reges (ait Diodorus) *omnes criminis damnatos, item* Lib. I.
ex hostibus captos, siue quis regem offendisset, ipsum & to-
tam cognationem interdum, auro effodiendo deputabant:
simul & facinorum pœnam sumentes, simul & quæstum
vberem ex eorum labore capientes. Atque hi tali interdum
numero, vt Polybius ad Carthaginem Nouam, fodi-
nis in Hispaniâ, *non minus* XL. *millia hominum* scribat
aßiduè in opere versari. Plinius etiam notat, *Censoriam* Lib. xxxiii. cap. IIII.
legem fuisse Ictimulorum aurifodinæ in agro Vercellensi,
quâ cauebatur, ne plus quinque millia hominum in opere
Publicani haberent. Nec id credito miseratione aut cu-
râ pereuntium factum: sed cautione, & dispensatione
operis, vt ne in vnâ conductione Publicani totum au-
rum exhaurirent. Itaque lex in elocatione dicta fuit, de
numero operarum. Strabonis locus est, qui abdicare à
Rep. aut Principe Argenti omnes fodinas videtur, re-
linquere tantùm Auri. Verba: Ἐστι δὲ καὶ νῦν τὰ ἀργυρεῖα, Lib. III.
οὐ μέντοι δημόσια, οὔτε δὲ ἐνταῦθα, οὔτε ἐν τοῖς ἄλλοις τόποις, ἀλλ'
εἰς ἰδιωτικὰς μετάστησαν ἐκτίσεις. τὰ δὲ χρυσεῖα δημοσιεύεται
τὰ πλείω: *Sunt autem & nunc Argentariæ in Hispaniis,*
non tamen publicæ, neque ILLIC *neque in* ALIIS LOCIS,
sed ad priuatas redempturas sunt redactæ. Aurariæ autem
pleræque publicè exercentur. Ambigua mihi hîc senten-
tia est, velítne venditas Argentarias priuatis, certâ pen-
sione aut illatione; an dumtaxat elocatas, vt olim solet.
At in Aurariis aliter, quas ob lucri magnitudinem ipsi

Principes exercent. Ex hac quoque metallariâ parte igitur, magnum vberemque factum quæstum, & nostra ætas doceat: maximè cùm pulcherrimas fœcundissimasque Fodinas variè haberent. vt in *Hispaniis*, *Galliis*, *Norico*, *Salassis*, *Illyrico*, *Pannoniâ*, *Thraciâ*, *Macedoniâ*, *Proconneso*: quarum singulatim testimonia dare possim, sed fidei meæ nunc hoc credes. Habuit & Italia, putatque Plinius, *aliam nullam fœcundiorem metallorum quoque tellurem esse*: sed interdicto Patrum cautum, vt ei, velut parenti, parceretur. Præter hæc, fuerunt & *Cretariæ*, & *Picariæ*, & *Salinariæ*, *Ærariæ*, *Ferrariæ*: & nullum genus quæstus è terrâ omissum.

CAP. VI.

De Vrinario vectigali & Chrysargyro, item de Meretricio.

IAM & alia video. AVD. Bonâ veniâ Lipsi, etsi auidè audio, tamen tædere incipit tot illationum. Quid faciemus his opibus, & quin potiùs erogamus? LIPS. Alia, alia: & ab Augusto & priscis ad nouiores, atque adeò auidiores, veniamus. Exordium à Vespasiano (nam Caligulam consultò omitto, qui multa & insana instituit, sed mortua cum ipso) à Vespasiano, dico: qui, vt communiter de illo Suetonius, AVXIT *tributa prouinciis*, *nonnullis &* DVPLICAVIT. In paucis verbis quanta accessio rerum, attritio subditorum? Et quídni ille solita augeret, vel duplicaret, qui instituit & excogitauit etiam pudenda? Nam *Vrinæ vectigal commentus* est, quod idem scriptor tradidit: & notus, cùm filio pecuniam ad nares admouisset, in eâ re eius iocus. Origo huic

huic Vectigali & caussa, quòd in publico amphorę aut dolia stabant ad Vrinam reddendam: quam Fullones, opinor, vertebant deinde in suum vsum. Túne rides? AVD. Largiter. & vah Vespasiane, non alia tua sagacitas in excogitando? LIPS. Sed Principes etiam secuti tenuerunt, siue auxerunt: & videtur hoc fuisse triste illud *Chrysargyrum*, historiis decantatum. Georgius Cedrenus quidem eò trahit apertè. *Chrysargyri pensio fuit*, inquit, *talis, vt quisque mendicus aut pauper, meretrix siue iam emerita, omnis seruus itemq́ libertus, inferrent in ærarium pro* VRINA *&* STERCORE, *iumentorum etiam & canum: siue in agris, siue in opidis habitarent. Et homines quidem vtriusuis sexus, Nomisma argenteum; equus, mulus, bos tantumdem; asinus & canis, folles sex.* Cum Cedreno Constantinus Manasses facit: *Chrysargyrum sustulit Anastasius Imperator. quod erat, vt omnes viri, fæminæ, pueri, serui, liberi, nummum argenteum, nomine* STERCORIS ET VRINÆ *fisco darent. Idem muli, equi, boues.* Proh sancta fides! quanta hæc pecunia fuisse debuit, ex omni genere pænè viuentium? & quę vnquam Capitatio accessit? Miror, & simul indignor, hæc tam fœda & tristia à Constantino nostro Magno instituta: si tamen ille. Nam Zosimus asserit, & eum culpat: * Euagrius ex professo negat, & hunc vt hostem optimi Principis inuadit. Sanè videtur à Vespasiano exemplum, quicumque auxit & produxit. AVD. Phui, phui hæc talia! & odor mihi nares spurcat. LIPS. Quid tu auertisti? viri proceres & reip. primi hoc munus colligendi ambibant, *non aliter* (Euagrij verba) *quàm militarem aliquam Præfecturam, aut Ciuilem magistratum.* O indignitas! sed Princeps dignitatem addebat, qui & *in Sacrum*

* Vide lib. III. Eccl. Hist. cap. XXXIX.

ærarium hanc pecuniam recipiebat. Idem ille Euagrius notat: nec miremur Iuuenalem iam olim scripsisse, de iis quos fortuna amaret:

Conducunt foricas. & cur non omnia? cùm sint
Quales ex humili magna ad fastigia rerum
Extollit, quoties voluit Fortuna iocari.

Atque isti pudendarum sordium lucríque exercitores aut conductores sunt, quos *Foricarios* Iurisconsulti appellant. AVD. Mihi ridere hîc lubet res humanas. LIPS. Quid ita? AVD. Nam qui pulchriores ludi sunt, quàm vel instituí tributum in hæc talia? vel collectores eis honestissimos admouere? An istud non est illudere & insultare, non dicam dignitati, sed libertati? LIPS. Tibi sic videtur, & nobis hodie: & tamen, vt nunc quoque mores aut cupidines, aliquis seueriorum fortasse fuisset inter illos Foricæ cãdidatos. Sed aliquid occurrit. quid? turpe & pudendum item, & dignum suo auctore. Caligula *ex capturis Prostitutarum vectigal instituit, quantum quæq; vno concubitu mereret.* Ita Suetonius: sed quod credo cum illo periisse: etsi postea quoque sub Heliogabalo *Lenonum vectigal, & meretricum, & exoletorum.* Ista fœda, & Romano nomine indigna: nec sustulit tamen optimus Imp. Alexander Seuerus, sed dumtaxat in *Sacrum ærarium vetuit inferri, & ad instaurationem* Lamprid. *Theatri, Amphitheatri, Circi deputari.* Ex quo verè dixeris, magnum & hoc Vectigal fuisse, cùm ad tantorum operum restitutionem conferret. Sed mittámus, & finiamus. Nam ad posteros Imperatores & Græcanicos, non lubet ire: multa & ij inuenerunt aut collegerunt, & quidam eorum diuitias mirandas.

CAP.

CAP. VII.

De opibus Byzantini imperij: & clausula ac finis Tributorum.

AVD. Quî verò id potest, imperio iam tenui, diuiso, & sic minuto? LIPS. Potest: nec in rationes aut vias omnes pecuniæ lubet inquirere, ipsam tibi dabo. Basilius Imp. (vixit sub annum Christianum *octingentesimum*) à Zonarâ scribitur, *implesse totum Aerarium, & ipsos aditus viásque, pecuniis confertim stipatis. Habuit*, inquit, *in thesauris* DVCENTA MILLIA *talentûm auri. Nam alterius pecuniæ* NEC NVMERVS *iniri poterat, adeò vt terræ eam infoderet, ærariis aut repositoriis vbique repletis. Quin &* ARCVLAS *habuit lapillis gemmísque pretiosis plenas, cùm aliis, tum illis quæ candent, & quas Margaretas propriè appellamus.* In quibus *ducenta illa millia talentûm auri*, quid reddunt? ipsos *mille & ducentos milliones.* Vbi nunc argentum illud infinitum & innumerum? ego non arbitror infrà aurũ fuisse. Vbi gemmæ & lapilli in arculis? itidem æquasse. O mira, ô reiicienda, nisi è dictis & dicendis fidem caperent, & mutuò sibi attestarentur! Enimuerò hoc grãde in Græcanicis, Iudæus etiam scriptor longè pòst, affirmat: cuius *Itinerarium, Beniamini* nomine, Arias Montanus edidit, vir plurifariàm doctus, & nobis peramicus. Is ante annos circiter CCCC Europam, atq; alia, peragrauit, & scribit se Constantinopolim quoque venisse. *In eâ vrbe*, inquit, *vidi res atque* OPES INENARRABILES. *Deferuntur enim in Principis palatium quotannis Tributa, quibus* TVRRES *implentur coccineâ purpureaq́ veste, & auro: ita vt* NVLLVBI TERRARVM *par*

con-

congestæ pecuniæ exemplũ reperiri poßit. Affirmatur etiam ipsius SOLIVS VRBIS *vectigal, ex Foris venalium, & Portu ac mercatorum pensionibus collectum, ad* VIGINTI MILLIA AVREORVM IN SINGVLOS DIES *accedere.* Quid tu facis? quò abis? AVD. Fugio. LIPS. Sanè bellus comisque es: postquam benè te sermone saturaui & excepi, abis, nec vel salutas. AVD. Salus te amet Lipsi, sed magis Veritas. Ego vt hæc tam vana, tam monstrosa, stans patiensque audiam? Fugio. nam in os tibi resistere aut refellere, pudor me arcet. LIPS. Exsoluo te hoc vinculo, fac si potes. AVD. Nam satis attendisti Lipsi (vt *Turres auri*, & *Gemmarum arculas* omittam:) vnam vrbem, in vnumquemque diem, dare *vicena millia*? LIPS. Attendi. AVD. *Aureorum* etiam? LIPS. Aureorum, & fortasse veterum, qui duplices fuêre ad hos nostros. AVD. Proh Deus, vbi terrarum sum? & tu etiam auges? LIPS. Es hîc in meo solo. Sed age, gratiam augmenti fecero: sint menstrua *sexcenta millia* aureorum nostrorũ, sint annui *septem milliones*, & pænè quadrans. Quid hoc te percutit? maiora diximus. AVD. Sed non in vnâ vrbe. Prouinciarum, & quidem grandium, hoc tributum sit: atque hodie, regnorum. LIPS. Non abnuo. sed nempe Byzantium, id est *Noua Roma* hoc dedit: & tunc quidem in suo flore. Sed ego sanè hoc non nimis miror: illud magis, quæ opes esse potuerint, in tam exiguis tunc finibus, ad pompam & apparatum illum Principalem. Lege Curopalatem, si vis, *De officiis aulæ Constantinopolitanæ*, & adiunge Græcos alios: videbis Persas, & Medos omnes, vinci ab his Byzantinis. At ego tamen assensum tibi non impero: auctores meos dedi: tu aut alius, huc aut aliò ite. AVD. Sed vnum etiam,

etiam, Lipsi, quærere liceat. Cùm sic vrges tanta eos dedisse: quî potuerunt miseri, & fuerunt oneri ferundo? Nam nos hodie non possimus. LIPS. Non possimus? dico ego nos facere. AVD. Nugaris, vt liberè loquar. nam vbi hodie Principum etiam magnorum istæ opes, aut ærarij vbertas? LIPS. Non est, fateor: & caussæ aliæ etiam sunt, sed & illa quam, pro meâ nunc mente, dicam. Non vni Regi aut Principi, quisque in suâ prouinciâ, damus, vt olim: sed variè magis & diuisim, ita vt summa magna ad vnum non redeat, magna tamen contribuantur. Quomodo? in exemplo nostro vide. Conferimus hodie Principi quædam, post eum, Ordinibus, post hos, Magistratibus opidanis; post istos, Toparchis municipiorum aut pagorum. Denique Ecclesiæ etiam & Ecclesiastici, quàm multa à nobis habent? & iustissimè quidem, atque ex lege diuinâ, sed tamen habent. Hæc igitur omnia si conferas, & in aceruum iungas: affirmo tibi nos paria, aut plura dare. Quid, quòd concussiones & raptus militares omitto? quæ maxima ratio est, & misera nostra Belgica satis sentit. Negabis in vnam cænam militarem, rusticum aliquem plus imputasse, quàm in annuum tributum? Atque hæc non semel eueniunt, ô quando tollenda? quando securitas & pax erit, aut saltem disciplina militibus? quando œconomia & ordo in acceptis expensisque? Ista sint; fortiter & audacter dicam. tondeant accidantque nostri Principes, renascemur.

CAP. VIII.

Pecunia è Triumphis, & aliquot eorum inspecti, æstimatique.

AT satis in totâ re *Tributariâ* iam dixi: alia via se ostẽdit & aperit (quoniã de militibus tetigi) *Militaris*. Quæ ea est? lata, trita, & per quã cumuli atq; acerui pecuniarum inuecti. Pecuniarum? imò vasorum, coronarũ, vestium, gemmarum, & quidquid dici appetendũ, aut æstimandũ potest. Ne teneam te, intellego *Opes* quæ è Prædâ & manubiis, per *Triumphos* inferebantur. Quot isti fuerunt? quàm multi, suprà modum & fidem, vberes diuitésque? Liuius distinctè plerosque eorum recenset, & describit: mihi quid opus est? satis sit, opinor, tangere, & specimen eorum aliquod, per ætates, dare. Fuêre Triumphi à Romulo, vsque ad extrema Augusti, circiter *trecenti duodecim*: & ex his primi non nimis vberes, tamen modici, & magis magisque creuerũt. Vt ecce sub Regibus L. Tarquinij Superbi triumphum reperio, qui victâ *Suessâ Pometiâ* & captâ, *tantum prædæ rettulit*, (notante Dionysio) *vt sacratæ diis decimæ explerent quadringentorum talentorum numerum*. Ergo fuit in cumulo, *quater mille talẽtûm*: id est, *viciesquater centena millia* Philippicorum. Post eiectos deinde Reges, insignis L. Papirij Cursoris, de Samnitibus, habetur ab ipso Lib. x. Liuio: qui sic describit. *Triumphauit in magistratu*, INSIGNI, *vt* ILLORVM TEMPORVM *habitus erat, triumpho. Nobiles aliquot captiui, clari suis patrúmque factis ducti. Æris grauis magna vis transuecta, vicies centum millia, & quingenta triginta tria millia. Id æs redactum ex* CAPTIVIS *dicebatur. Argenti quod captum ex*

VRBI-

VRBIBVS *erat, pondo mille trecenta triginta. Omne æs argentumq́; in ærarium reconditum, militibus nihil datum ex prædâ est.* Verba pluscula dedi, vt videas vnde etiam ea præda manubiæque parari solent: & ferè è Captiuis, quos ingenti numero sub coronâ vænumdabant; aut è Spoliis opidorum publicis priuatísque. Summa autem illa Æris efficit. *vigintiquinque millia trecentos triginta* Philippæos: Argenti, *tredecim mille trecentos.* Ac tales ferè, aut minores, omnes illi vsq; ad Tarentinum, triumphi: qui incidit in annum Vrbis CCCCLXXIIX. De quo ita Florus: *Nec enim* VLLVS PVLCHRIOR *aut speciosior in vrbem triumphus intrauit. cùm* ANTE HVNC DIEM *nil nisi pecora Volscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitium arma vidisset. Tum, si pompas aspiceres, aurū, purpura, signa, tabulæ, Tarentinæq́; delitiæ.* Lib. i. cap. XVIII. Et valdè ipse quidem aut nimis (vt est ille scriptor affectuum aut excessuum) nimis, inquam, veteres illos abiicit: & hunc tamen non immeritò attollit. In eâ vrbe & parte Italiæ, gustauit Romanus Græcanicas delicias & diuitias, quas affatim posteà hausit. Sed nota in iisdem Flori, *purpuram, signa, tabulas* illata: quod verum fuit, & deinceps etiam sollenne. Atque adeò (digna obseruatu res) quidquid notabile aut optabile orbis, aut in eo vrbs aliqua haberet; per hanc viam portaméque Triumphalem id Romam ferè inuectum: & quædam etiam extrà bellum, vi aut persuasione magistratuum. Iam verò, postquam copiæ & arma extrà Italiam missa, in grandes illas, & priscis opibus, aut victoriis quoque, inclytas regiones: quid auri, argenti, spoliorum non relatum? P. Scipio ecce ex Hispaniâ (in Liuio) *argenti præ se in ærarium tulit* XIIII. *millia pondo, trecenta,* Lib. XXVIII.

quadraginta duo: & signati argenti magnum numerum. Ea pondo faciunt, *centum quadragintatria millia, quadringentos, viginti* Philippæos. Etsi ille tamen Triumphus non fuit (nam sine magistratu eas res gesserat Scipio) sed pecunia Triumphalis. Idem iterum, victâ Carthagine (pariter in Liuio) *intulit in ærarium argenti pondo centum millia triginta tria.* Si ita accipis, vt sint *trigintatria millia* etiam, voce ἀπὸ κοινοῦ repetitâ (vt equidem opinor) tum erunt nobis *terdecies centena triginta millia* Philippûm. At alter Scipio, victâ & dirutâ eâdem Carthagine, rettulit (vt Plinius adnotauit) non nisi *quater millies* CCCC.LXX.M.*pondo.* & addit: *Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum imperij æmula, quod* NVNC IN MENSARVM *est apparatu.* Qui numeri tamen parum probi sunt: & si tot illa millia legas, quî potest verum esse, mensæ alicuius priuatæ ministerium tanti fuisse? Quin exiguas opes Plinius indicare voluit, scripsitque meâ sententiâ: *quattuor millia, quadringenta, septuaginta pondo.* Ea efficiunt *quadraginta quattuor millia* Philippicûm, & *septingentos.* Quod inibi etiam sequitur, in pari mendâ est: *Posteà victâ Numantiâ, idem Africanus in triumpho militibus* XVII.*millia pondo dedit. O viros illo Imperatore dignos, quibus hoc satis fuit!* Nam quomodo laudet vel parcimoniã Scipionis, vel modestiam militum, si maior summa diuisa, quàm tota Carthago habuit? Et essent ea pondo, *centum septuaginta millia* Philippæorum: quæ redderent in *viginti millia* militum (vt ponamus tot fuisse) circiter *octo Philippicos cum dimidio* viritim. Nimis magna hæc largitio in illo æuo restricto sit: nec sanè pro Plinij mente. Sint *septem millia pondo*: & plus satis erit. Sed quid facio? per Triumphos omnes

Lib. xxx.

Lib. xxxiij. cap. xi.

omnes ibo? finis non sit: & Liuius distinctè ac descriptè in plerisque temporum horum fecit. Lustra si voles: iuuabit videre, & magis, si quis in summam & aceruum colligat triumphales omnes opes. Ego, vt institui, per ætates aut sæcula quosdam tangam. Vt hunc L. Aemilij de Macedonibus: *qui* (vt Velleij verba dem) *tantum* PRIORES EXCESSIT, *vel magnitudine regis Persei, vel specie simulacrorum, vel modo pecuniæ, vt bis millies* HS. *ærario contulerit, &* OMNIVM ANTEACTORVM *comparationem amplitudine vicerit.* Simulacra ibi fuisse super ceteros vult: & quid mirum? cùm prisci illi Macedones, quidquid hoc elegantiarum esset, ex Græciâ totâ & Asiâ iamdiu collegissent? Pecuniæ etiam modum producit ad *bis millies*: id est, *quinquagies centena millia* Philippûm. AVD. Magna summa est, & ex vno triumpho: sed quod fugere te non puto Lipsi (si fugit, suggero) Liuius eam atterit, & ad *millies* reducit. Ita enim legitur: *Summam omnem captiui auri argentiq́; translati,* Lib. XLV.
HS. *millies ducenties fuisse Valerius Antias tradit.* Magis etiam Plinio minuitur, in quo ista: *Intulit & Æmilius* Lib. XXXIII. cap. III.
Paullus, Perseo rege deuicto, prædam pondo trium millium, à quo tempore populus Romanus tributum pendere desiit. LIPS. Hæc reiicimus, & Critico naso damnamus. Meritissimè. tu putas Valerium illum Antiatem, qui omnia augere solet, & suprà verum sæpe euehere (in Liuio non semel notatur) hîc ita parcum & oris modicũ fuisse? Non arbitror, & minimum *bis millies ducenties* scripsisse: etsi ipse Liuius addat, *maiorem etiam summam, ex numero plaustrorum, ponderibusq́; auri & argenti generatim ab ipso scriptis, effici.* Quod ad Plinium: is verò numerus rideri magis, quàm carpi meretur. Et itáne

tria millia pondo auri (vt ponamus vel id solùm fuisse) nec ampliùs, Macedonia dederit? Hoc erat, cur populus Romanus Tributo liberaretur? cur iste, super *omnes priores triumphos*, censeretur? Atqui *tria millia pondo auri*, faciunt *trecenta millia* sola Philippæorum. Quin tu, me arbitro, cum libris quibusdam priscis lege, *è Macedonicâ prædâ sestertiûm ter millies*. Est veritas. nec mouet, quòd minus in Velleio sit: fortasse & ille augendus: in Suidâ quidem lego, *reperta in thesauris Regis Persei, in auro argentóque, sex millia talentûm*: id est, *triciessexies centena millia* Philippûm: quid in reliquâ prędâ publicâ opidorum, aut priuatâ hominum fuit? At verò Cornelius Sulla, etsi splendido triumpho, minus intulit: scri-

Lib. xxxiij. ptumq. in Plinio, *transtulisse auri pondo* XV. *millia, argenti pondo centum quindecim millia*. Excessit omnes deinde Cn. Pompeius, in illo quē de rege Mithridate & oriente duxit. Velleius de eodem: *Magnificentissimum de tot regibus, per biduum, egit triumphum: longéque* MAIOREM OMNI *ante se illatâ pecuniâ, præterquam à Paullo, ex manubiis intulit*. Quid tamen istud, vicisse omnes, præter Paullum, in modo pecuniæ? Ille verò & Paullum vicit:

In Pompeio. si verè Plutarchus, *viginti millia talentûm in ærarium intulisse*. Nam ea sint, *centies vicies centena millia* Philippûm. Et verè Plutarchus: & in Velleio emendandum, *præter quam Capitolio*: vt mox dicam. Vicit ergo Paullum: non tamen iterùm sine nodo, quem ipse Plutarchus ligat & nobis iniicit, dum in Catone minore scribit: *Gloriatum eum, quòd tantum argenti ex Cypro, cùm nec vnum militem haberet, reip. contulisset, quantum nec Pompeius è tot bellis, & concusso orbe terrarum, rettulisset*. At enim Cato rettulit, non nisi *septem talentorum millia*,

in

in eodem Plutarcho: quid ergo dicemus? Illud in Catonis illatione, minutum & corruptum esse, ad *vigintiseptem millia* aut circiter reformandũ. De Pompeij quidem grandibus manubiis quis dubitet, cùm & in solos milites largitum, donatiui triumphalis nomine, XVI. *millia talentûm* Appianus scribat? Magna hæc omnia sunt, & verè illo *Magno* digna: sed hunc hîc quoque C. Cæsar, vti acie, vicit & superauit. Appianus ait *quater eum triumphasse* (nam quintum differt:) *& intulisse sexagintaquinque millia talentorum.* Scis tu quid hoc efficiat? *trigintanouem* nobis *milliones*: plus triplo eius, quod Pompeius intulisset. Tu me respicis, & vultu arguis: quid est? AVD. Ex fide Latini scriptoris, hæc non sic esse: tu Græco magis accedis? Nam Velleius de omnibus Cæsaris triumphis, id est quinto illo Hispaniensi etiam addito: *Pecuniam ex manubiis latam, paullo amplius sexies millies* HS. disertè scribit: qui sunt dumtaxat *milliones quindecim*. Et sanè, meo animo sufficiunt. LIPS. Credo equidem tuo animo, & arcæ etiam tuæ, si quis inferat: sed non sufficiunt, pro magnitudine tũc vel Romanâ, vel Iulianâ. Imò tu rescribe meo animo, *deciessexies millies*: conuenientissimè ad Appianum. Nam ista sint *quadraginta milliones*: atque aliquid scilicet accesserit ex præda Hispaniensi. Ex paucis his vides, immẽsas opes in Aerario cumulatas è Triumphis: quos paucos, nec decimam partem dedi. Ergóne Plinij libris fides aut puritas sit, dum scribitur C. Cæsar iste, initio ciuilis belli, Aerarium compilasse, *& protulisse ex eo laterum aureorum* XVI. *millia, & in numerato pondo trecenta?* Profectò non sit: & perexigua ista, & quasi furfures aut folia, pro totâ illâ massâ, & tam vetustâ, auri argen-

argentiq́ue. In veteribus legitur: *Laterum aureorum* XV. *argenteorum* XXXV. *millia*, *&* *in numerato* HS. *quadringenties*. Sed nec ea ſumma pro tot triumphis: etiamſi in laterculo quoque *decem pondo* imputes, quod Budæus fecit. Sed diuinare tamen omitto, cùm fulcrum non eſt cui innitar. Lucanum, ſi vis, lege furtum hoc Iulianum valdè exaggerantem.

CAP. IX.

De Auro Coronario, & Coronis dictum.

TRIVMPHALIA habes: mentior. largiter etiam reſtat. Quid illud? *Aurum Coronarium*, quod ſpecie triumphorum vel oblatum, vel exactum. Origo fuit, vt ſocij & amici, victori Imperatori *Coronas aureas* offerrent, quaſi gratulantes, & meritum ei caput cingentes. Itaque primò quidem *Coronæ* ipſæ datæ, aut miſſę: poſteà inualuit, vt pro iis Pecunia offerretur. Hęc accepta à Sociis, aut Subditis: & ſicut manubias ab hoſtibus legebant, ſic ſpolia iſta occulta ab amicis. Mos planè vetus, & à Græcis, niſi erro, ad Romanos imita-
Lib. XII. tione tranſlatus. Apud Athenæum quidem Chares, in rebus Alexandri magni, ait, *poſt victum Darium, miſſas* CORONAS *partim à Legatis gentium, aliiſque, æſtimatas decem millibus ac quingentis talentis*. Iam apud Romanos, crebrum. vt in Liuio, cùm Cn. Manlius Gallogrę-
Lib. XXXVIII. cos viciſſet, eoq́ue terrore Aſiam liberaſſet; *miſſæ vndique legationes non gratulatum modò venerunt*, *ſed* CORONAS *etiam* AVREAS, *pro ſuis quæq; facultatibus, attulerunt*. Itaque idem Manlius in triumpho tulit (apud
Lib. XXXIX. eumdem Liuium) *coronas aureas ducentas duodecim, pondo*: id eſt, vt ſingulæ fuerint librales. In triumpho, inquam:

quam: & ita obtinuerat, vt eæ coronę ante ipsum victorem latæ, populo ostenderentur. De eo Festus: *Triumphales coronæ sunt, quæ Imperatori victori aureæ* PRÆFERVNTVR, *quæ antiquis temporibus propter paupertatem laureæ fuerunt.* Iamantè etiam in Quinctij Flaminini triumpho Liuius: *Coronæ aureæ,* DONA *ciuitatum, translatæ centum quattuordecim.* Itemq. in Scipionis Asiatici, numerat *aureas coronas ducentas trigintaquattuor.* At verò Appianus in Cæsaris, *bis mille octingentas viginti-duas, easq; pondo viginti millium quadringentorum quattuordecim:* ita vt *decem pondo* plerasque necessum sit fuisse. Neque equidem pro magno aut vero habeo, quòd Plinius quasi inter raræ magnificentiæ exempla scripsit: *Claudius cùm de Britanniâ triumpharet, inter Coronas aureas, vnam* VII. *pondo habuit, quam contulisset Hispania citerior, alterā* IX. *quam Gallia comata, sicut titulus indicauit.* Minuta, minuta hæc sunt; nec vel Claudio, vel tam ditibus prouinciis, ad ostentandum, digna. Vt minimum, fuit DCC. pondo, iterumque DCCCC. vel potiùs ∞. Etsi non ad vsum tales, sed pompam modò fuisse sciamus. Ideoque & de his Tertullianus capiendus, libello de Coronâ: *Sunt & prouinciales aureæ, imaginum iam, non virorum, capita* MAIORA *quærentes.* Benè *Prouinciales*, quia ab iis datæ. Nec coronæ solùm ipsæ, sed aurum ac pecunia ad coronas: atque id propriè *Aurum coronarium*, de quo & titulus est in Codice Iustinianęo. Seruius ad hoc Virgilij: *Dona recognoscit populorum*, notat: *Aurum coronarium dicit, quod hodie à victis gentibus datur. Imponebant autem hoc Imperatores propter concessam vitam.* Non rectè omnino, nec ab ipsis iam victis ob vitam datum, sed à sociis amicisque, vt

Lib. xxxiiij

Lib. xxxiij. cap. III.

dixi. datũ tamen in pecuniâ, titulo coronario. Vt apud Polybium (in Fragmentis) οἱ γεϱαῖοι ἐστεφάνωσαν τὸν Ἀντίοχον τὸν βασιλέα πεντακοσίοις ἀργυρίου ταλάντοις: *Geræi coronarunt Antiochum regem quingentis argenti talentis.* Vt apud Liuium populus quidam Asiæ, *Manlio ingredienti fines vt cohiberet à populatione militem, in coronã aureã* XV. *talenta offerũt.* Et hoc prętextu rapinas extorsionesq́. vsurpatas, quis nõ colliget? Cicero Pisoni obiicit: *Mitto aurum coronarium, quod lex & decerni & accipi vetat, nisi Imperatoribus ex prouinciâ decedentibus, ad decorandum triumphum.* Sed istas leges spernebant. & Dio Cassius quosdã notat, *cùm res leuiculas gessissent, triumphum sibi, vel à Cæsare vel ab Antonio, impetrasse*: καὶ
Lib. XLIX. ἐπὶ τῇ πϱοφάσει ταύτῃ, inquit, χρυσίον πολὺ παρὰ τῶν δήμων ἐς τοὺς στεφάνους ἐσέπραττον: *& isto hoc prætextu, multum auri à populis, quasi ad coronas, colligebant.* Imò verò & ab ipsis Italis, qui tamen immunes talium videbantur esse.
Lib. XLII. Cæsar quidem ita fecit. de quo idem Dio, cùm ex Asia, victo Pharnace, rediisset: *Ibi quoque* (Romæ) *magnâ pecuniâ coactâ, quam partim titulo* DONI, *vt erant* CORONÆ, *statuæ, & talia, collegit; partim mutui nomine accepit.* Decretis enim coronis statuisque, pecuniam ipsam dari sibi curabant. Ideò miretur fortasse aliquis, ipsum illum Græcum posteà scribere, de L. Antonio M. fra-
Lib. XLVIII. tre: *quòd is, cùm triumphasset Kalendis Ianuariis, in quibusdam Mario se comparabat, aut & præponebat. in eo maximè, quòd is Marius aut nullam, aut vnicam omnino coronam accepisset; sibi verò cùm alij, tum populus tributim (quod ante ipsum nemini) coronas dedissent.* Ait nemini id contigisse: atqui, nónne ipso narrante, iam ante Cæsari? Sed obseruetur, *tributim*: in eo nouitas, & est hoc

quod Cicero irridet, *Patronum quinque & triginta tribuum fuisse*. Ideò igitur & *tributim* dederunt, nouo more. Sanè Italos dedisse, vel ex eo liqueat, quod Augustus de se in lapide Ancyrano dicit: MVNICIPIIS. ET. COLONIIS. ITALIÆ. CONFERENTIBVS. AD. TRIVMPHOS. MEOS. QVINTVM. CONSVL. REMISI. ET POSTEA. QVOTIESCVMQVE. IMPERATOR sum appellatus, AVRI. CORONARIVM. NON. ACCEPI. Gloriatur verè. & consonat in illo ipso quinto consulatu Dio Cassius, qui notat, *eum tunc benè audisse vulgò*, ὅτι παρὰ τῶν πόλεων, τῶν ἐν τῇ ἰταλίᾳ, τὸ χρυσίον τὸ τοῖς στεφάνοις προσῆκον, οὐκ ἐδέξατο: *quòd ab opidis Italiæ, aurum, ad coronas conferri solitum, non accepisset.* Cuius exemplo Hadrianus (in Spartiano) *aurum coronarium Italiæ remisit, in prouinciis minuit.* Sed & Ammianus, inter testimonia liberalitatis Iuliani ponit, *tributorum indicta admodum leuia, & coronariũ remissum.* Eò enim paullatim iam ventum erat, vt hoc *Coronarium* non minus tributis ferè attereret, nec in triumphis modò, sed in lætitiâ quacumque, & primordiis imperij, daretur. In Ammiano scriptum, *Tripolitanos misisse legatos, Victoriarum aurea simulacra Valentiniano, ob imperij primitias, oblaturos.* De ipsis coronis Synesius, qui se quoque Legatum à Cyrenensibus ad Arcadium missum ait, στεφανώσοντα χρυσῷ μὲν τὴν κεφαλὴν, φιλοσοφίᾳ δὲ τὴν ψυχήν: *coronaturum auro quidem caput Imperatoris, philosophiâ verò eius mentem.* Apertissimè item Capitolinus in Antonino Pio: *Aurum coronarium, quod adoptionis suæ caußâ oblatum fuerat, Italicis totum, medium prouincialibus reddidit.* Atque ex hoc licet intelligere, quæ sit & quanti *Oblatio*: cùm inter Tributi genera

Orat. de Regno.

recensent, *Canonem*, *Oblationem*, *Indictionem*: etsi, alio quoque titulo & specie, Oblationes. Sed de hoc nostro, Suidas: στεφανικὸν τέλεσμα. παρὰ ῥοδίοις οὕτως ἐκαλεῖτο. ἐπειδὴ αὐτόνομοι ἦσαν οἱ ῥόδιοι, βραχὺ δέ τι μέρος ῥωμαίοις ἐπὶ τιμῇ πέμποντες ἐτήσιον, ὡς οὐ φόρον ἡγεμόσι μᾶλλον, ἢ στέφανον φίλοις διδόντες: *Coronarium vectigal apud Rhodios ita dicitur, quoniam liberi sunt Rhodij, exiguum autem aliquid Romam quotannis mittunt, non vt tributum dominis, sed quasi coronam amicis dantes.* Notetur illud *quotannis*: nam & hoc ita factum, ac velut honorarium tributi genus exactum. Procopius de Theodato notat, rege Gothorum: *pactum eum cum Petro, Iustiniani Imperatoris Duce, decedere Siciliâ totâ, & quotannis coronam auream mittere Iustiniano trecentarum librarum.* Quid, quòd lego ciuitates in aliâ occasione, atque etiam tristi, coronas has misisse? Appianus in Sullæ funere *suprà bis mille coronas aureas, magna celeritate confectas, prælatas* scribit, atque addit expressè; *dona ciuitatũ aut legionum quibus præfuerat.* Habes & intellegis, opinor, de Coronis & Coronario. AVD. Satis. sed quid iis, post prælationem, factum aueo equidem scire. LIPS. In templis, & Capitolio maximè, videntur dicata. Plinium eò traxerim, de Coronis: *Inde natum, vt etiam triumphaturis conferrentur, in templis dicandæ.* Nam etsi de aliis ibi coronis, tamen in occasione tangit hunc morem. Liuius, de legatis Saguntinorum: *Non grates tantùm agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream, in Capitolium, victoriæ igitur, ferre.* Quod igitur suprà, in Velleio erat: *Præter quam Capitolio intulit*: huc referri potest, vt non venerint in rationes illas *Coronæ*, & alia dona siue aurum, quæ Ioui Capito-

Lib. 1. de Goth.

Lib. xxviij.

pitolino Pompeius intulit, aut dedit. Mos ita fuisse videtur: vel ex Suetonij de Augusto notâ, quem ait XVI. *millia pondo auri, vnâ donatione, in cellam Jouis Capitolini contulisse*: quod fecit sanè ab Ægyptiaco triumpho. Imò & Triumphale ipsum aurum interdum, aut pars eius, ibi condita. ex Plinio, qui *duo millia pondo auri perisse, Pompeij tertio Consulatu, è Capitolini Jouis solio, à Camillo ibi condita*, scribit: fortasse vt religio magis seruaret. Atque ad hoc etiam tale aurum referendum videatur, quod Suetonius in Cæsare notat: *Eum primo consulatu tria millia pondo auri furatum è* CAPITOLIO, *& tantundem inaurati æris reposuisse*. Planè hoc est. nam de Ærario compilato, ad alterum Consulatum facit, nec id quoque in Capitolio. Solent tamen & alia templa Auro coronario exornare. vt Augustus de se, in lapide Ancyrano: *In Capitolio, & in æde Diui Julij, & in æde Apollinis, & in æde Vestæ, & in templo Martis Ultoris consecraui, quæ mihi constiterunt circiter millenis* AVRI CORONARI *pondo, trigintaquinque millibus*. At prior Cæsar, Coronas suas in triumpho ductas vendidit, & ex earum pretio militibus promissa persoluit. quod ita Appianus. Lib. xxxiij. cap. 1.

CAP. X.

Impensæ publicæ in Militem, Magistratus, Populum: & de Frumentatione.

PERAGRAVI & emensus sum *Triumphalem* viam: tempus desinere, nec addere vltrà, sed erogare. Nónne videtur Auditor? AVD. Certè videtur. nam ego censeo, nisi expendimus largiter, omnem Romam iam illationibus tot auri non suffecturam. LIPS. Ego

verò exhauriam, & expendam non loculis, sed totis saccis: vt ipsum iterum miraturus sis, vnde ad tot Expensas vllæ Opes. Oceanus si Aerarium fuisset, dixisses desiccandum. Impendia igitur sub Principibus (vlteriora omittam) Duplicia fuere, *Necessaria*, & *Arbitraria*. Illa trium generum: in *Militem*, in *Magistratus*, in *Populum*. De militibus, res clara est; Stipendiis alendos, Emeritis prosequendos: & id perpetuò, in legionibus & præsidiis perpetuis iam factis. Hæc partitè non exse-
Comment. ad 1. Annal. Tac. quor, satis à me in *Romanâ Militiâ*, & *alibi, factum. De Magistratibus, intellego duplices fuisse, in quos largiter & statim expendendum: *Urbanos* & *Prouinciales*. Vrbanis quidem Augustus instituit, ad onera subleuanda, ad ludos præbendos, & talia, aliquid dare: præsertim Prætoribus, quasi ex lege. *Prouinciales* autem, vel plurimum auferebant, vt ipsi plures, & per prouin-
cap. xxvi. cias dispersi. Nam ita Suetonius: *Auctor & aliarum rerum Senatui fuit, in quîs, vt* PROCONSVLIBVS *ad mulos & tabernacula, quæ publicè locari solebant*, CERTA PECVNIA *constitueretur*. Et quanquam *Proconsules* modò nominat, tamen lōgiùs spectauit, & *Præsidibus* communiter, aut & *Procuratoribus*, aliisque *Officiis* datum. Quanta ea expensio fuit? immensa, vel hoc argumento: quòd Cicero L. Pisoni obiicit, eunti in Macedoniam, vt Proconsuli, *sestertium centies octogies, quasi Vasarij nomine, datum*. Ad sola Vasa, inquam, id est ornatum & instructum, tot illa sestertia data scribit; & obiicit, non quia contrà morem fuerit, sed quia suprà modum. Nimium ad significat, collusione quadam, ad tri-
250000. 25000. Phil. butum. Quid igitur? esto vel * *Centies* tantum summa ordinaria: esto vel *Quinquagies*: in tot illis talibus, nónne
ne

ne immensum accrescet? Et plura accedunt huic generi, vt *Curatores* variorum munerum alendi, vel ornandi; vt *Legati* exterarum gentium admittendi, & munerandi: & quæ scimus in omni Republicâ esse. Iam de *Populo*, perpetui etiam & certi in eum sumptus: & præsertim ad Alimenta. Nam iam antè institutũ, Principes tenuerunt, vt plebem egenã aut tenuem perpetuâ frumentatione pascerent; atq; eâ magno labore & sumptu parandâ, aduehendâ, & tum gratis distribuendâ. Mira hæc res sit, si quis consideret: & planè inter omnis æui, omniumq; gentium, ADMIRANDA. Sed tractaui olim in Electis, quid nunc retractem? AVD. Imò obsecro Lipsi, hîc ei suus locus est: & quid si aliquid firmius aut plenius tibi obseruatum? LIPS. Obseruatum, non nego: vt in talibus dies diei est doctor. Breuiter dicam, quę pro nostro argumento. Frumentatio igitur vetus Romæ, & ab ipso etiam Senatu. Ille in rebus & annonâ arctâ, quasi benignus pater, miseritus plebis, frumentum aliquando diuisit, non tamen nullo, sed modico ære. Accessere Tribuni statim, & hoc tam populare sibi vindicarunt, variis Frumentariis legibus latis. Vltimus in hac re Clodius, *Annonariam legem tulit, vt frumentum, quod anteà populo semisse æris ac trientibus in singulos modios dabatur,* GRATIS *daretur.* Ita Asconius: atque hæc origo deinde & continuatio gratuiti frumenti fuit. Senatus quidem, statim à coniuratione Catilinæ, largitione hac tali vsus erat, auctore ipso Catone: sed nescio, an sine vllo pretio. In Plutarcho hoc sic narratum, sed verbis quæ pensitanda sunt. Ait, *C. Cæsarem in Præturâ res nouas tentasse, populo suspenso & mobili, ob Catilinarias illas turbas. Cato igitur, vt præueniret*, ἔπεισε τὴν βουλὴν

ἀναλα-

ἀναλαβεῖν τὸν ἄπορον καὶ ἀνέμητον ὄχλον εἰς τὸ σιτηρέσιον. ἀναλώματος μὲν ὄντος ἐνιαυτοῦ χιλιῶν καὶ διακοσίων καὶ πεντήκοντα ταλάντων: *suasit Senatui assumere egenum & indiuisum populum ad frumentationem, etsi sumptus esset mille ducentorum quinquaginta talentorum*. Id fit *trecenties* HS. more Romano; nostro, *septingenta quinquaginta millia* Philippicorum. Vides igitur impendium in hanc rem, quod illo æuo fuit: si tamen plenum id impendium, & hæc mens iis verbis. Nam alter Plutarchi locus, de ipso hoc Catonis facto, in Cæsare, ambiguum me reddit. vbi sic: ὁ Κάτων ἔπεισε τὴν σύγκλητον ἀπονεῖμαι σιτηρέσιον ἔμμηνον. ἐξ οὗ δαπάνης μὲν πεντακόσιαι πεντήκοντα μυριάδες ἐνιαύσιοι προσεγίνονται τοῖς ἄλλοις ἀναλώμασιν: *Cato suasit Senatui distribuere frumentum menstruum, ex quo sumptus accesit ad reliqua septingentarum quinquaginta myriadum drachmarum*. Ea summa non reddat, nisi *ducenties vicies* HS: id est, *quingenta quinquaginta millia* Philippicûm: atque ideò visa viris doctis, & mihi olim, ne Plutarchus cum Plutarcho pugnet, ad priorem reformanda, scribendumque ἑπτακόσιαι πεντήκοντα: *septingenta quinquaginta*. Nunc nonnihil addubito, & an non mens in priori quidem loco: *Catonem suasisse frumentum dari iis qui antè non accepissent, & assumpsisse nouam turbam*, ἀνέμητον, vt verbum Græcum est, *indiuisam, indescriptam, & nondum inter frumentantes relatam*. Id autem noui sumptus additum, etsi iam antè tot illa talenta in hanc rem expensum. Posterior deinde locus indicet & notet adiectionis illius summam, paullo minorem scilicet vetere, & quæ fuisset. Hæc dixerit aliquis: sed sunto vel sola illa priora talenta in vniuersum, magnæ satis expensæ sint, præsertim cùm tunc Clodij

illa

illa lex, totum gratificans, lata nòndum esset. Paullo autem pòst fuit: nec dubitemus impendiũ creuisse. Mansit sub Imperatoribus, nisi quòd per ciuilia bella numerus accipientium cùm immensum creuisset, Iulius Cæsar recîdit. de quo Suetonius: *Ex viginti trecentisq́ue millibus accipientium frumentum è publico, ad centũ quinquaginta retraxit*: aut si Dionem audis, *ad centum sexaginta*: quia dicit ad *mediam partem redactos*. Paruum discrimen: sed Augustus deinde auxit, & *ducenta millia* fecit. an & Tiberius? etsi ille minimè popularis: tamen recenset in Senatu (apud Tacitum) *quibus è prouinciis, & quanto* MAIOREM *quàm Augustus, rei frumentariæ copiam aduectaret*. Ergo & in plures, nisi fallor, distribuendam. AVD. Mehercules Lipsi, grandis hic numerus: & tot illi Romæ pauperes? LIPS. Pauperes, aut saltem qui subleuari gauderent: inter quos liberti, & id genus, maximè fuêre. Dionysij locus notabilis, admonentis multos ideo manumitti, *ἵνα τὸν δημοσίως διδόμενον σῖτον λαμβάνοντες κατὰ μῆνα, καὶ εἴ τις ἄλλη παρὰ τῶν ἡγουμένων γίγνοιτο τοῖς ἀπόροις τῶν πολιτῶν φιλανθρωπία, φέρωσι τοῖς δεδωκόσι τὴν ἐλευθερίαν*: *vt frumentum, quod publicè datur, accipientes in menses singulos, & siqua alia liberalitas Principum in pauperes fiat, id totum Dominis ferant à quibus facti sunt liberi*. Vides fraudes, quæ etiam factæ: aut saltem, quomodo, quos pudêret ipsos è publico pasci, id fecerint succidaneâ libertorum personâ. AVD. Aliquoties iam audio de *menstruo frumento*: ergóne ea distributio? LIPS. Illa ipsa, & in cuiusque mensis initio (siue *Nonis*, vt Suidæ visum, vnde & *Annonas* ridiculè deriuat) accipiebant. Quomodo? per *Tesseras*: quiq́ue eas habebat, ad *Curatores frumenti diuidendi*

Lib. IIII.

ibat, munus institutũ ab Augusto. Quattuoruiri enim erant, iíque ex honestioribus, & qui ante quinquennium Prætura functi essent: quod Dio notauit. Lib.LIIII. Etsi *Præfectus* etiam *annonæ* proprius, illustri honore: sed qui de aduehendo & adseruando in horreis satageret, non propriè de diuidendo. Multa circà hanc rem: sed minuta quid opus exsequi? de numero iterum aliquid videamus: in quem videtur Seneca tenuiores omnes ciues inclusisse. *Frumentum*, inquit, *publicum tam fur, quàm periurus, & adulter accipiunt, & sine discrimine morum* QVISQVIS CIVIS *est*. Sed ita tamen accipio, vt admitti debuerint & inscribi: neque id factum nisi certo numero, & alij deinde assiduè in demortuorum locum allecti. Sed quin Principes secuti numerum illum Augusti auxerint, non videtur dubitandum. Certè modus ipse frumenti, qui distributus, hoc dixerit: de quo in Spartiani Seuero aliquid, sed mendosè legas. *Moriens*, inquit, *Seuerus septem annorum canonem, ita vt* COTTIDIANA LXXV. *millia modiorum expendi possent, reliquit*. Dico parum hoc esse, & valdè augendum. AVD. Parum? tot illa modia in diem? Atqui ea sint vel ad *septingenta millia* hominum pascenda largiter: cùm Modius habeat XXVI. libras. LIPS. Dico & repeto parum esse, & conuincam. Ex Africâ & Aegypto hoc frumentum aduectum præcipuè (aliunde enim etiam non nego, vt ex Siciliâ, Sardiniâ, Italiâ ipsâ) sed præcipuè ex duobus iis locis, docui in Electis. Et classis huic rei fuit, Africana & Alexandrina. At verò Ægyptus sola (quod Victor scripsit) *vrbi* ANNVA *ducenties centena millia frumẽti inferebat*: quid ergo iam Africa? Largiùs etiam, & ipsum duplum. Hoc ita Iosephus mihi dicit in

in Oratione Agrippæ: *Africam per octo menses populum Romanum pascere, Ægyptum autem per quaternos.* Notandus sanè locus: & quid efficitur? ex Victoris illo calculo, *quadringenties* igitur *centena millia* modiorum Africam intulisse. Iunge ista, sunt *sexcenties centena millia* in annum: quid in diem? Diuide, reperies *centum sexagintaquattuor millia trecenta octogintatria.* Itaque vix ambigo, quin centenariâ notâ additâ, in Spartiano rescribam: *cottidiana* CLXXV. *millia.* Paullo ampliùs, fateor, quàm è duabus prouinciis dixi confici: sed paullò, & miretur aliquis numeros sic cõuenire. Quod redundat autem, aliunde scilicet aduenerit: aut post Augustum (nam de eius æuo Victor) aucta sit illatio Aegypti. Quod dixerit etiam aliquis, ex iis quæ Socrates in Ecclesiasticâ historiâ scribit: quem vt intellegas, præmittam. Constantinum Magnum, cùm sedem suam & affectum Byzantium transtulit, etiam Frumentationis partem transtulisse, & Aegyptiam classem atque annonam, Romę veteri ablatam, ad eam vrbem & populum applicasse. Hæc certa sunt, & variis scripta: sed ecce, quod nunc ad rem, Constantius eius filius in parte frumentationem hanc abstulit, offensus plebi Constantinopolitanæ, ob seditionem motam, in quâ & Hermogenes Dux ab Imperatore missus, esset interfectus. Hãc igitur rem cùm narrasset Socrates, addidit: Ἐζημίωσε δὲ τὴν πόλιν ἀφελὼν τοῦ σιτηρεσίου τοῦ παρασχεθέντος παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἡμερησίου, ὑπὲρ τέσσαρας μυριάδας. ὀκτὼ γὰρ ἐγγὺς μυριάδες ἐχορηγοῦντο πρότερον τοῦ σίτου, ἐκ τῆς Ἀλεξανδρέως κομιζομένου πόλεως: *Multauit vrbem, auferens frumenti, in* DIES SINGVLOS *à patre eius adtributi, super quattuor myriadas. Octo enim circiter myriades præbebantur* Lib. II. cap. X.

tur frumenti, ex Alexandrinâ vrbe aduecti. Habes clarè tot* millia (Modiorum an *Medimnorum*, non exprimit: ſed ego *Modios* ceperim) *cottidiana*, eaq; è ſolâ Ægypto maximè: vt appareat omnino Ægyptum plus paullò tunc dediſſe: niſi ſi & alicunde illatio etiam facta. Conſentit Sozomenus de ablato iſto *dimidio frumento*: ſed numeros non expreſſit: expreſſit Nicephorus in eâdem narratione, ſed cum lato errore, ſi tamen ſic ipſe. Nam Græcum non vidi: Latina ita habent. *Octo enim myriades medimnorum frumenti quotannis à Conſtantino plebi datæ fuerant, cuius dimidiam partem Conſtantius diminuit.* Dicit *Medimnos*: & dubito, ac vereor vt nimis creſcat. Dicit *Quotannis*, & non dubito quin falsò hoc ſiue ipſe, ſiue interpres. In Socrate expreſsè eſt, ἡμερήσιον, *diurnum*: & res planè poſcit. Sed in eodem Socrate, nequem interpres item fallat, qui *quattuor myriades* (quod in Græco) reddidit, *quadragies centena millia medimnorum*: quàm ſupino calculo, & mente dormitante? AVD. Miror, & quomodo ad hæc talia, & ſplendida, non paullò plus intendunt? Sed tamen mihi altera etiam admiratio non excutitur Lipſi, in grandi hoc frumenti diurni numero: & pro tuâ correctione CLXXV. *millium* modiorum, ali in diem potuerint vel *ſexdecies centena millia* hominum, aut ſuprà. Atqui non tot, opinor, inter frumentantes. LIPS. Non tot adſcripti fortaſſe, ſed cogita Patresfamilias pleroſque fuiſſe, ac pro ſe & ſuis cepiſſe. Deniq; de numero frumenti ſatis iam dictũ videtur. An hoc quoq. moneo, poſteriore inſtituto Principum factum, vt non frumentum ipſum, ſed panis daretur? Qui in gradibus diſtribuebatur, atque ideò *Gradilis* dictus. Idem & *Fiſcalis*, opinor, in veteri Commen-

* *octoginta.*

Lib. III. cap. VI.

Lib. IX. cap. VII.

mentario Persij: ad illud — *populi cribro decussa farina. Panem non delitiosius cribro discussum, sed plebeium de populi annonâ, id est, Fiscalem dicit.* Eos panes *bilibres* fuisse, ex Vopisci Aureliano dicam. *Nam Aurelianus*, inquit, *eo tempore quo proficiscebatur ad Orientem, bilibres coronas populo promisit, si victor rediret. Et cùm aureas populus speraret, neque Aurelianus aut posset, aut vellet, coronas eum fecisse de Panibus, qui* NVNC *Siliginei appellantur, & singulis quibusque donasse. ita vt Siligineum suum* COTTIDIE *toto æuo suo vnusquisque reciperet, &* POSTERIS SVIS *dimitteret.* E quibus inspectis planè affirmaueris, *Bilibres*, & in *Capita* sic datos fuisse. AVD. O ingentem, vel immensam potiùs, in immenso illo populo largitionem! LIPS. Quid si accumulo, & obsonium etiam addo? *Nam idem Aurelianus* (Vopisci item verba) *& porcinam carnem populo Romano distribuit, quæ* HODIEQVE *diuiditur.* Quando *hodieq;*? ad tempora vsq; Constantini. Simile in *Oleo* fuit, quod perpetuum populo dedit & instituit Imp Seuerus. *Vinum* etiam, vt nequid deesset, Aurelianus statuerat, sed morte præreptus non fecit. Satis hæc mi Auditor, cetera in Electis meis vide.

CAP. XI.

Impensa in Ludos carptim ostensa.

TRANSIMVS ad *Arbitraria* impendia: quæ trium item generum maximè fuerunt. In *Ludos, Opera, Dona.* In *Ludos* singulatim si persequar, aut exempla accumulem; seorsim Theatrum mihi struendum sit, & noui aliquot sermones. Capita impendiorum dicam. de quibus vniuersè sic Lactantius: *Quid dicendum est* Lib. vi. Instit.

de iis, qui populari leuitate ducti, vel MAGNIS VRBIBVS *suffecturas opes, exhibendis* MVNERIBVS *impendunt?*
Serm.lxxxi. Item Ambrosius: *Magistratus in theatris, mimis, & athletis, gladiatoribus, aliisque huiusmodi generibus hominum* TOTVM PATRIMONIVM *suum largitur & prodigit, vt vnius horæ fauorem vulgi acquirat.* Meritò damnant Patres damnosam hanc insaniam, & quæ priuatos homines bonis per ludum exuit; Principes ipsos attenuat & delibat. Atque id discere cùm ex frequentiâ eorum
Sueton. potes, tum ex apparatu. Vnus Augustus *fecisse ludos se dicit, suo nomine quater & vicies; pro aliis magistratibus, qui aut abessent, aut non sufficerent, ter & vicies.* Ego vix arbitror, vllos ex istis Principalibus ludis minoris *quingenties*, aut & *millies sestertio* stetisse: quod Apparatus & Pompa facilè persuadebunt. Nam ecce in ipso Theatro, Amphitheatro, aut Circo adornando qui sæpe sumptus? cùm semper gratia aliqua & illicium nouitatis in ipsâ formâ quæreretur: & Nero (pro exemplo) *Theatrum totum, non Scænam eius tantùm, auro illeuit & obtexit. Sed & quidquid illatum fuit, & omne instrumentum ac choragium, aureum: itemque vela quæ supernè contrà solem obumbrabant, purpurea tota, & aureis stellis interstincta. Ex quo & dies ille Aureus appellatus.* Dio Cas-
Lib.lxxiij. sius hoc in Nerone. & Plinius idipsum adsignificauit:
cap.iii. *Nero Pompeij theatrum operuit auro, in vnum diem, quò Teridati regi Armeniæ ostenderet.* Quid Iulius Cæsar,
Plin.ibid. ante Neronem, & nondum Princeps? Is *primus in Ædilitate, munere patris funebri,* OMNI APPARATV *arenæ* ARGENTEO *vsus est: ferasque argenteis hastis lacessere, tum primùm visum. Mox, quod etiam in* MVNICIPIIS *æmulantur, C. Antonius ludos scænâ argenteâ fecit.* Cæsar

igitur

igitur hoc *primus*: ſed non vltimus. & quod Plinius addidit, paſſim & in Coloniis ac Municipiis Argenteæ iam ſcænæ. Ideò non poſſum, vt rarioris operæ aut magnificentiæ admirari, quod Plinius, vt tale, ſcripſit eodem iſto loco: *Item L. Muræna, & Caius Princeps, in Circo pegma duxit, in quo fuêre argenti pondo* CXXIIII. Tu hoc Plini notabile duxiſti? *centum vigintiquattuor* pondo argenti, quis ex equite, & pænè dixerim plebe, tunc non inſumpſerit? Lege, C ∞ IIII. id eſt, *centum millia quattuor:* nec idipſum pro *Caio* aliquo eſt magnum. Plura eiuſmodi ornamenta aut inſtructus erant, & quædam in libello noſtro Amphitheatrali diximus: & vis nunc vnum & extremum furorem? Heliogabalus Imp. (ait Lampridius) *fertur in Euripis vino plenis nauales Circenſes exhibuiſſe.* Tu cogita quantum vini profuſum, foſſis illis & Euripis in Circo ita eo plenis, vt naues inter ſe concurrere, ac certare de velocitate poſſent. Quid iam dicam tot *Gladiatorum* millia, tot *Ferarum* ex toto orbe quæſitarum? tot equorum nobilium? in vitâ actiſque Principum aſſidua hæc legis. Addo huc *Miſſilia* & *Sparſiones* in populum, id eſt Teſſeras ligneas cum notis rerum, aut interdum res ipſas, magno certamine diripiendas. Quæ item velut legitima iam erant in omnibus ludis, ad populum illiciendum. Horum pretia & ſumptus, ex Neronianis iſtis colligantur, apud Suetonium: *Sparſa & populo miſſilia omnium rerum per* OMNES DIES, *ſingula cottidie millia auium, cuiuſque generis multiplex penus, teſſeræ frumentariæ, veſtis, aurum, argentum, gemmæ, margaretæ, tabulæ pictæ, mancipia, iumenta, atq; etiam manſuetæ feræ: nouiſſimè* NAVES, INSVLÆ, AGRI. Notetur hæc iactatio, quanti ea, &

quan-

quantarum rerum? Præter aurum, gemmas, margaretas, *Insulas* & totos *Agros* dedit: *Insulas* nempe vrbanas, & habitabiles domos. O res vix Suetonio fidissimo testi credendas! Sed accedit & Dio similia asserere: *Omnia*, inquit, *delicatissima quæ homines comedunt* (ad Penum Suetonij pertinet:) *omnia pretiosissima, equos, mancipia, esseda, aurum, argentum, variam vestem, hæc dabat per symbola quædam & tesseras. Globulos enim paruos inscriptos, vt quæque eorum erant, hos iaciebat in populum, & reipsâ mox dabatur, quod quisque eorum in tesserâ haberet.* Neque Nero hæc solus: de more fiebat, etsi alius largius parciusque præberet. Titus sanè Vespasianus filius, item profusissimè, in ludis quos per *centum dies*, dedicatione Amphitheatri sui, fecit. Dio Cassius de eo: παρέχε δέ τινα καὶ ἐς ὠφέλειαν φέροντα αὐτοῖς. σφαιρία γὰρ ξύλινα μικρὰ ἄνωθεν ἐς τὸ θέατρον ἐρρίπτει σύμβολον ἔχοντα, τὸ μὲν ἐδωδίμου τινός, τὸ δὲ ἐσθῆτος, τὸ δὲ ἀργυρῶν σκευῶν, ἄλλο χρυσοῦ, ἵππων, ὑποζυγίων βοσκημάτων, ἀνδραπόδων, ἃ ἁρπάσαντάς τινας ἔδει πρὸς τοὺς δοτῆρας αὐτῶν ἀπενεγκεῖν, καὶ λαβεῖν τὸ ἐπιγεγραμμένον: *Dedit & quædam, vtilitatem, non solùm voluptatem, spectantibus præbentia. Nam globulos ligneos quosdam de loco superiore in theatrum iaciebat, qui symbolum haberent, hic alicuius esculenti, ille vestis, alius argentei vasi, alius aurei, equorum, iumentorum, mancipiorum; quæ oportebat eos, qui rapuissent, ferre ad Curatores ludorum, & ab iis accipere quamque rem inscriptam.* Credis tu hæc per tot illos centenos dies fieri potuisse, sine impensâ *bis terq; millies* HS.? ego non opinor. & vbi sumptus ludorum reliqui? Neque miror iam profectò Hadrianum, cùm in adoptione Ceionij Commodi multa in populum profudisset per hos ludos,

dos, & in militem: atque is Ceionius ægro corpore, vitalis non videretur: sæpe dixisse, *Perdidimus quater millies* HS. *quod populo & militibus dedimus.* Qui sunt ipsi nostri *decem milliones.* Sed dices, Principum virorum modò hæc fuisse. Erras. de Milone, hoc iam olim Cicero, *tria patrimonia in has res effudisse:* de Messallâ quodam Vopiscus, cum stomacho ista narrat: *Legat hunc locum Junius Messalla, quem ego liberè culpare audeo. Jlle enim patrimonium suum scænicis dedit, heredibus abnegauit. matris tunicam dedit mimæ, lacernam patris mimio: & rectè, si auiæ pallio aurato atq; purpurato, pro syrmate tragœdus vteretur. Jam quid Lineas petitas Ægypto loquar? quid Tyro & Sidone tenuitate perlucidas, micantes purpurâ, plumandi difficultate pernobiles? Donati sunt ab Atrebaticis birri petiti, donati birri Canusini, Africanæ opes, in scæna non priùs visæ. Et hæc quidem iccirco ego in litteras misi, vt futuros editores pudor tangeret, ne patrimonia sua, proscriptis legitimis heredibus, mimis & balatronibus deputarent.* Et de Ludis hæc quoque sufficiant in specimen: de * *Operibus*, in proximum sermonem differo & protollo. In Carino. *Lib. III. toto.

CAPVT XII.

Dona Principum effusa, & primò Julij Cæsaris.

DONA sequuntur, magnitudine suâ & frequentiâ non iam inter ADMIRANDA, sed STVPENDA. Siquis Midas fuisse fingatur, qui omnia tactu faciat aurea; defecerit inaurare, quantum isti sunt largiti. Per Principes aliquot lubet ire, & hoc ostendere: ordiarque à capite ipso *Cæsare Julio*. De illo vniuersè ita Suetonius: *Nullum* LARGITIONIS *aut officiorum genus in* QVEM-

QVAM, PVBLICE PRIVATIMQVE *omiſit*. Vis magis partitè? Idem ſcriptor: *Militibus ſingula interdum* MANCIPIA *vel* PRÆDIA *viritim dedit*. Ecce. vbi vos Curij aut Fabricij, qui ipſi Imperatores vix *ſeptena iugera* habebatis? nunc miles aliquis capit ab iſto donatore *Prædia* tota. Hæc & plura (mox dicenda) in militem: quid in Senatum & digniores? Idem iterum Suetonius: *Parte magnâ Senatus gratuito, aut leui fœnore, obſtrictis, ex* RELIQVO *quoque ordinum genere vel inuitatos, vel ſponte ad ſe commeantes*, VBERRIMO CONGIARIO *proſequebatur*. Nec hic finis: extra vrbem quoque & Italiam ea largitas ſe diffudit. & *non minore ſtudio* (idem Suetonius) *Reges atque Prouincias per* ORBEM TERRARVM *illiciebat: aliis captiuorum* MILLIA *dono offerens; aliis quò vellent, & quoties vellent, Auxilia ſubmittens. ſuperq́ue Italiæ, Galliarumq́ue & Hiſpaniæ, Aſiæ quoque & Græciæ potentiſsimas* (ſiue placet, *potiſsimas*) *vrbes præcipuis* OPERIBVS *exornans*. Quid tibi iſte vir videtur? mihi, nil niſi nouus quidam Triptolemus; qui ſublimi vectus curru, ſemina non frugum, ſed liberalitatis ſuæ, per terrarum orbem ſpargit. Atque hæc, quò magis mirêre, priuatus Cæſar fecit, & ille paulloantè ære alieno oppreſſus. AVD. Affatim miror: & vnde Cæſari, nondum Cæſari, opum iſta vis? LIPS. Gallias noſtras vide: iſte fons, è quo hauſit. Diuites tunc herclè Prouincias, ſed quas fulmen iſtud afflauit & ambuſſit. Nam quomodo ſe in iis geſſerit, breuiter Suetonius: *In Galliâ, fana templaq́ue Deûm, donis referta, expilauit; vrbes diripuit, ſæpius ob prædam quàm ob delictum*. Denique è tot prœliis, acceſſit ingens captiuorum multitudo, è quâ diuenditâ pecuniam redegit. Sed lubétne ſingillatim inſpicere

cere viri dona? Ecce, instante ciuili motu, in Galliâ cùm esset, *L. Paullum Consulem designatum, mille quingentis talentis flexit, ne contrà se staret: Curionem, qui ære alieno obrutus, maiore etiam summâ, vt pro se staret.* Illa tot talenta reddunt, *nongenta millia* Philippicûm: id est pænè millionem, in virum vnum. Quid iam in Curionem? amplius longè dedit, vt Appianus dixit (nam eius ea verba scito:) & nisi fallor, ipsum æs alienum eius totum exsoluit. Nec fallor, & Dionem clarè Lib. xl. hoc ita memini scripsisse. Atqui æs illud fuit *sexcenties* HS. quod Valerius Maximus prodidit: quî minus ergo dedit? Itaque Velleio numerale mendum inhæsit, cùm de istâ re, *Curionem centies* HS. scribit *accepisse*. Ille verò *sexcenties*: & ita hîc rescribe. Ea faciunt *quindecies centena millia* Philippicûm, quid nisi plurium Senatorum census? Nec largitiones eius aliæ in primum ordinem scriptæ exstant: etsi fuerunt, quod in Suetonio audisti: & in magnos illos semper magnæ. Sequuntur Milites, quibus vnicè se dedit: atque idipsum priuatus. Certè adhuc in Galliâ, cùm Pompeius duas legiones, colore belli Parthici reuocaret; ipse vt animos sibi pigneraret, singulis abeuntibus *ducentas quinquaginta drachmas* diuisit; quod Plutarchus, aliique prodiderunt: id est, *vigintiquinque* Philippicos nostros. Cogita iam duplum in Centuriones, triplum quadruplumque in Præfectos, & Tribunos: valdè ea largitio crescit. Sed quid in ipso iam bello ciuili? priuatim haud dubiè multa; communiter hæc largitio fuit, Suetonio expressa. *Veteranis legionibus, prædæ nomine, in pedites singulos, super bina sestertia, quæ initio ciuilis tumultus numerauerat, vicena millia nummûm dedit.* Rectè ita locus habet, & in

optimis libris: quid opus argutari, aut interpolare? Examinemus. *Veteranis legionibus*, inquit: non enim nouellis aliis: etsi & hæ, credo, aliquid habuerunt. Veteranæ autem illæ, *decem*. In *pedites singulos*, inquit: cur igitur equites omittit? quia non opus: sicut nec Centuriones adiecit, quos notum scilicet erat duplum accepisse, de more. Etsi de equitibus hoc æuo, dubito: & olim quidem triplum etiam soliti accipere: sed post Socios ciuitate donatos, palàm video nec honorem nec præmia tanta equitibus fuisse, qui plerique iam è Latinis. Pergit, *Super bina sestertia*. Ea sunt, de quibus Hirtius: *Militibus singulis ducenos sestertios, Centurionibus duo millia nummûm, prædæ nomine, condonanda pollicetur*. Nam *bina* HS. idem quòd *duceni* HS: siue Philippici *quinque*: at *duo millia nũmûm* (Suetonio omissa) *quinquaginta* istos reddunt. Super hæc igitur, dedit, inquit, *vicena millia nummûm*. Ea sunt, ipsi Philippici *quingenti*: atque ij viritim, & in gregarios milites diuisi, cùm duplum Centurionibus esset, Tribunis Præfectisque alarum quadruplum. Proh fidem! (nam sæpe exclamo, & cogor) quæ hæc, præter stipendia, & alia lucella aut raptus, largitio est? quanta in tam multos? Ne milites nostri audite, & exempla hæc aut cupite aut sperate. Vnde enim Iulius, vnde Romanæ opes? AVD. Vnde & tibi animus sic ista credẽdi, & affirmandi? Nam alij viri docti trepidant, & in lectione commutant. LIPS. Nihil est. incogitantia hoc facit (imperitiam nolo dicere) veterum & largitionum, & diuitiarum: quibus alia exempla mox attestabuntur. Etsi in hac re satis Græci scriptores, qui cũ Tranquillo planissimè in summâ concordant. Nam Dio breuiter, sed clarè, *militibus quinque millenas solidas*

Lib. VIII.

Drac-

Drachmas datas ſcribit. Appianus fuſiùs & diſtinctiſſimè: *Militibus à triumpho, ſuperans etiam ea quæ promiſerat, legionariis drachmas Atticas quinque mille, Ordinum ductoribus duplum, Tribunis & Alarum præfectis iterum duplum dedit.* Víſne aliquid apertius? & cur huic conſenſui repugnemus? Nota autem nec Appianum aliquid ſeorſum de Equitibus, vt nec Tranquillum, dixiſſe. Sed quæ hæc *Promiſſa* ſunt, quæ Appianus ſignanter ſcribit *eum ſuperaſſe?* Opinor eſſe, quòd in pugnâ ad Pharſalum, *ſingulis millenas Drachmas* promiſerat: iterumq́ue, vt volentes in Africam ſequerentur, *alteras millenas.* quod vtrumque in Appiano leges. Largiter igitur exceſſit, niſi quid in ipsâ Africâ aut alibi etiam promiſit. AVD. Audéſne in faſce dare has ſummas omnes, vt magis attendam? LIPS. Licet. Fuerunt legiones decem, ſed veteranæ, & ideò parum plenæ. Sunto igitur *triginta millia militum*: & ſingulis *quingenti* Philippici: faciunt, *quindecim noſtros milliones.* Vbi nunc Centuriones, Tribuni, Præfecti, atque ipſi Equites? Regum opes expenſas dices in donatione hac vnâ. Atqui an finis eſt? imò ſub ipſum idem tempus, largitionem ad Populum extendit. & vt Suetonij verbis hoc quoque dicam, *Populo, præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, trecenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim diuiſit, ac centenos pro morâ.* AVD. Hîc mihi vocem opus tollere, nec comprimo. Viritim toti populo tantum frumenti, olei, pecuniæ? LIPS. Moderor, ne clama: toti populo frumentanti, nec vltra. Dio Caſſius ita reſtrinxit: τῷ ὄχλῳ τῷ σιτοδοτουμένῳ: id eſt, *Populo, qui frumentum acciperet.* Ergo tenuiorem populum intellegit: & ſemel nota, Suetonium hîc atq; aliâs

populi voce (præter morem antiquum) plebeculã istam ieiunam, & hirudinem ærarij intellegere. Qui tamen ipse numerus grandis, & sub hoc tempus *trecenta viginti millia* erant, qui è publico pascerentur: quod antè dixi. Totus ergo ille populus accepit *quadringentos* nummos viritim: id est, *Minam*, vt Appianus expressit. Sunt Philippici *decem*: ergo in summam, *tres milliones ducenta millia*. Vbi olei deinde modus, vbi frumenti? Mi Auditor, ad Ouidium eundum nobis est vt transformemur, & animos veteres, pro veteri æuo, capiamus. Nostri homulli hodie, dicant mera mendacia me flare.

CAP. XII.

Augusti Principis dona.

SED vnum etiam Iulium vidimus, quid tot Cæsares qui secuti? & vt aliis minimè, tamen in liberalitate consecuti, aut prægressi. AVD. Difficile creditu est. nam hic homo mihi videtur de se, quod olim Liuius Drusus posse dicere: *Nihil se cuiquam ad largiendum, præter cælum & cœnum, reliquisse.* LIPS. Non ita est: opes istæ Vectigalium, & quas diximus, inexhaustæ erant, & vt perennes quidam fontes fluebant. Itaque ad *Augustum* veniamus, qui non diuturnitate solùm imperij, sed vereor vt liberalitate patrem superarit. Dona eius quædam ante imperium, alia in ipso sunt: & illa magis miranda. Primùm *militibus & Euocatis, quos contraxit metu Antonij, aditâ hæreditate Julianâ, dedit singulis quingenas Drachmas.* Ita ipse Appianus: interpres eius parum prouidè *sestertios* vertit. Is numerus Euocatorum, ad *dena millia* fuit: ergo *quingenta* hîc Phi-

Philippæorum *millia.* Amplius. eodem pænè tempore, cùm legiones Quarta & Martia ad se trãsissent ab Antonio, dedit singulis *totidem illas Drachmas*: iterumque cùm in armis decurrissent, & speciem prœlij peritè assimilassent, *alteras totidem*: quæ certè fuerunt ad dictam facilè summam; & suprà, si Equites & Centuriones (quod nec antè feci) suo more computentur. Iam verò in ipso primo Consulatu, cum signis à Mutinâ motis vrbem intrauit, dedit qui se deduxerant, singulis *bis mille quingentas drachmas*, siue *ducentos quinquaginta* Philippæos: atque eæ *octo legiones* fuerunt. Minimâ legionum frequentiâ, surgent *sex milliones*, & Equites ac Ductores omittentur. Vbi autem prædæ quas egit, aut spolia quæ cepit? adhuc nulla. Quò magis in ADMIRANDIS hæ donationes tres, à priuato Octauiano, & solâ spe futuræ magnitudinis, susceptæ & perfectæ. Atque hîc notandum in vltimâ, transisse eam velut in legem; & solenne donatiuum hoc habitum, quoties legiones posteà Principem in vrbem deduxissent. Certè Spartianus in Seuero tradit, *Milites per seditionem dena millia poposcisse à Senatu, exemplo eorum, qui Augustum Octauianum Romam deduxerant, tantúmque acceperant.* O peritos historicos vel antiquarios, & in rem suam lecta aptantes! Sed quarta etiam donatio à priuato, in quâ lingua mihi hæret. AVD. Quiáne obscœna aut turpis? LIPS. Non, sed quia immensa, aut certè immodica, & vereor refragatorem. AVD. Non me. vt ij qui de cælo tacti sunt, silent & stupent: sic iam pænè ego. perge. LIPS. In Philippensi igitur prœlio, vbi de Principatu actum vel Libertate, hic ipse Octauianus cum Antonio promiserunt viritim *quinque mille Drachmas*. AVD. Hoc

illud erat? at Cæſar iam antè totidem, & docuiſti. LIPS. Sed Cæſar *decem* legionibus tantùm: iſti *nouemdecim*, quæ in pugnâ erant, & aliis *quadraginta*, quæ in præſidiis aut Italiâ ſparſæ. Appianus quidem ita narrat, vel apud eum Antonius (oratione ad Aſiaticos) ſed addit: *attritas eas iam & minutas ad* XXVIII. *rediiſſe, quæ* (inquit) *cum ſuis additamentis efficiunt virorum ſuprâ centum ſeptuaginta millia: præter* EQVITES, *& item* ALIVM *militem.* Quis iſte *alius miles*? opinor Auxilia, quæ haud longè infrà legiones. Itaque qualis & quanta hæc ſumma conficiatur, ingenuè fateor, vix ego auſim promere: & ſcito eſſe ſuprà *centum quinquaginta milliones.* Vbi eſtis qui Nouum orbem, & nouas in eo diuitias reppeRiſtis? Huc ite, oſtendent & effundent eas. Duumuiri iſti vnicâ largitione. Atque hæc ille fecit ante Principatum: in ipſo tenuit & cucurrit eumdem liberalitatis curſum. AVD. At hîc mihi votum & cogitatio. LIPS. Prome. AVD. Si eo ſæclo ego viuam, quid niſi miles ſim? ita omnes ad eos opes adfluunt & concurrunt. LIPS. Vera narras. & ſcito ab hoc militum tunc ſeminario, Senatorias & diuites pleraſque familias ortas. Hæc præmia in ciuili bello iis ſunt: cùm homines vt ad imperium veniant, imperium pænè ipſum donant. Quid donant? perdunt certè: & quomodo tot iſti pecuniarũ cumuli, ſine apertâ pernicie prouincialium ciuiumque, colligi potuêre? Sanè id factum eſt: ſed Pax poſteà, cùm copiæ ſuo cornu repoſuit omnia & reparauit. Sed Auguſtus, vt cœperam dicere, in Principatu quoque perliberalis. Lapidem Ancyranum lubet proponere, in quo aliquot donationes eius ordine exſculptæ.

LIBRI

LIBRI. ROMANI. VIRITIM. ..... CENOS. I.
NVMERAVI. EX. TESTAMENTO. PATRIS.
MEI.

ET. NOMINE. MEO ...... DRINGENOS. EX. II.
BELLORVM. MANVBIIS. CONSVL.
QVINTVM. DEDI.

ITERVM. AVTEM. IN. CONSVLATV. III.
DECIMO. EX. PATRIMONIO. MEO. BIS.
QVADRINGENOS. CONGIARI. VIRITIM.

ITERVM. ÆRE. MERVI. ET. CONSVL. IV.
VNDECIMVM. DVODECIM. FRVMEN-
TATIONES. FRVMENTO. PRIVATIM.
COLVMEIO. EMENSVS. SVM.

ET. TRIBVNITIA. POTESTATE. DVO- V.
DECIMVM. QVADRINGENOS. NVM-
MOS. TERTIVM. VIRITIM. DEDI.
QVALI. MEA. CONGIARIA. FRVMEN-
TI... NVM. NVMQVAM. MINVS. QVIN-
QVAGINTA. ET DVCENTA .... SIA.

DVODEVIGINTESIMVM. CONSVL. VI.
TRECENTIS. ET. VIGINTI. MILLIBVS.
PLEBIS. VRBANÆ. SEXAGENOS. DE-
NARIOS. VIRITIM. DEDI.

ET. QVINIS. MILITVM. MEORVM. VII.
CONSVL. QVINTVM. EX. MANVBIIS.
VIRITIM. MILLIA. NVMMVM. SIN-
GVLA. DEDI. ACCEPERVNT. ID. TRI-
VMPHALE. CONGIARIVM. IN. CO-

LONIAS. HOMINVM. CIRCITER. CENTVM. ET. VIGINTI. MILLIA.

VIII. CONSVL. TERTIVMDECIMVM. SEXAGENOS. DENARIOS. PLEBI. QVÆ. TVM. FRVMENTVM. PVBLICVM. ACCE..... DEDI. EA. MILLIA. HOMINVM. PAVLLO. PLVRA. QVAM. DVCENTA. FVERVNT.

Vides, siue audis lapidem, vtinam peritè satis aut fideliter descriptum! Insigne monumentum antiquitatis est,& historiæ Augustææ. Sed multa in eo corrupta, & quædam lacera : percurram lucis, & alibi medicinæ, caussâ.

In primâ donatione est : LIBRI ROMANI. An id fuit, TRIB. P. ROMANI? id est, *Tribubus populi.* Res quidem eas tangit, & legauit Cæsar testamento viritim Romano populo, *trecenos sestertios*, vt Suetonius scripsit; vt autem Dio, *centenos vicenos*, & adducit ipsum Augustum eius rei testem. Et scripserat hoc Augustus fortasse in Commentariis rerum suarum : sed & hîc ita in Breuiario isto fuit. Explendum igitur, CENTENOS. VICENOS. Ii sunt, *tres Philippici* in singulos: si in totum populum, immensum est; si in frumentantes, magnum.

In II. *Quadringeni nummi* viritim dati, item in populum : qui sunt Philippici *decem*. Id factum in *quinto Consulatu* eius, vt hîc scribitur : id est, statim post Actiacam & Alexandrinam victoriam, sub triumphum. Dio Cassius ipsum notat, in hoc anno, & in summâ consentit: sed auget acceptores, & non *viros puberesq; tantùm, sed etiam pueros, in gratiam Marcelli, sororis filij*, scribit *adiectos*. Hoc si fuit, vt fuit, quis non videt supra,

prà duplum ferè donationem crescere, & vt minimum fuisse ad *sexcenta millia* capientium? Fiunt in pecuniâ impensâ *sex milliones*.

In III. Consulatu decimo, scribit se item populo dedisse, congiarium *bis quadringenos*. An simul, vt *octogenos* dederit? an magis significat, bis se dedisse? sicut & paullo pòst, *tertium quadringenos*. Quæ iterationes valdè sunt liberalitati augendæ: & tu attendes.

In IV. Quid sit illud ÆRE. MERVI. quæro. Vnum hoc assequor, in Vndecimo consulatu datas *duodecim Frumentationes*: quas ita appellat, quæ singulis mensibus dari solebant. In caritate igitur annonæ, has extrà ordinem, & de suo, vt scribit, addidit. Nam legendum inibi PRIVATIM. COEMPTO. vt dudum monui, cùm Lapidem hunc vulgaui.

In V Tribunicia potestas duodecima, incidit in annum vrbis DCCXLI. cùm peregrè & è Galliâ rediit. Tunc igitur plebi refouendæ & conciliandæ, distribuit ter vno anno *quadringenos*: id est, Philippicos *decem*. Verba aliquot in vitio, an sic emendenda? QVALI. MEO. CONGIARIO. FRVMENTI. MODIVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MILLIA. vt adsignificet, tantum frumenti se quoque dedisse. An verius, FRVMENTANTIVM. NVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MILLIA? vt dicat *numerum* (id valet NVM.) qui frumentum acciperent, & ex consequenti congiarium, tantũ tunc fuisse. Sed posteà alius numerus, dices: haud moueor, quia sæpe id per recensum mutauit. Cogitetur tamen. Vir doctissimus & acutissimus legebat, QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. SESTERTIA. & referebat

rebat ad Suetonij hæc verba: *Congiaria populo frequenter dedit, sed diuersæ ferè summæ: modò quadringenos, modò trecenos, nonnumquam ducenos quinquagenosq́; nummos.* Sed refellit hoc ipse lapis statim, qui dicit bis datos *sexagenos denarios*: quos non nisi in *ducenos quadragenos* nummos resoluas. Quomodo ergo *numquam minus* dederit, vt hîc sculptum? Sed & Dio in anno DCCXLVII. adnotat datos *Denarios sexaginta.*

In VI. sunt *sexageni denarij in trecenta viginti millia capita*: quę ad duos milliones,* paullo minùs, se attollit.

*Sunt octodecies centena M.

In VII. tenebræ. videtur militaris donatio esse, sed iis qui in colonias missi, aut mittendi.

In VIII. notetur numerus frumentantium, qui tunc fuit. Ista de Augusto sufficiant: etsi liberalitates eius plures ex facili dederim, vt ipse dare facilis, etiam per ludum & iocum. Cuiusmodi ista in Macrobio: *Omnibus qui secum pilâ lusissent, sestertia centena dari Cæsar Augustus iusserat, soli Cælio quinquagena. Hîc ille, Quid ergo? inquit, ego vnâ manu ludo?* Iocus lepidus: sed donatio magna in ludicrâ istâ caussâ, singulis *bis mille quingenti* Philippici. Iterum totidem Græculo cuidam, pro carmine, & audaculo dicterio, factoque: sed tu factum fortasse noscere vis, aut potiùs recognoscere. Græculus fuit, qui Cæsari carmen obtulerat, atque ille acceperat, & nihil vltrà. Græculo iterum paranti dare, præuênit, & carmē à se dedit, vt ostēderet talia & domi sibi nasci. Hic Græculus legere, mirari, & tandē manu in pauperem bulgam demissâ nūmos, an denarios aliquot, Augusto offerre, cum dicto: *Si plus haberem Cæsar, plus darē.* Exemplo ostendit & commonefecit, quid ille deberet: nec frustrà. Nam statim Augustus delectatus libero & acuto facto, *sestertia centena* dari ei iussit.

CAP.

CAP. XIIII.

Aliorum Principum dona.

NON ſit modus, ſi omnia Auguſti tollam: omitto, & aliorum carptim aut ſaltuatim quędam tango. In *Tiberio* pauca ſunt, parcâ ille manu & reſtrictâ fuit: atque ita moriens in theſauris reliquit, **viciesſepties millies* HS: *quod Caligula, non toto vertente anno abſumpſit.* Ita enim hoc Suetonius: ſed in Dione paullo aliter: & ait, *quoſdam dicere ter & vicies millies relictum; alios autē* ter & tricies.* Sanè pro meo ſenſu, poſteriori parti accedam, qui ſatis iam imbibi Romanas opes. Nec in tempore abſumptæ à Caligulâ pecuniæ Dio diſſentit à Suetonio, ſi ſic legas: οὐδὲ εἰς τὸ τρίτον ἔτους μέρος ἀπ' αὐτῶν τι διέσωσεν: *nec vel in tertiam anni partem quidquam Caligula ex his ſeruauit.* Quod ſanè cum Tranquillo & veritate conuenientius, quàm vt ſit, εἰς τὸ τρίτον ἔτος, *in tertium annum.* Ille verò ſtatim exhauſtus & egens, atque ad rapinas ſe vertit. In *Claudio*, notatur prima liberalitas in auſpiciis imperij, cùm militibus *quinadena* HS. promiſit. Ea ſunt *trecenti ſeptuaginta quinque* Philippæi: ſi tamen Suetoniana illa ſcriptio (ex eo ſumpſi) eſt certa. Nam Ioſephus adauget, & *vicena* promiſſa ait, ſiue vt ipſe numerat, *quina millia drachmarum*: qui ſunt *quingenti* Philippæi. & addit, *omnibus vbique militibus idem promiſſum.* Quomodo hæc quidem donatio, ſuperet omnes iam dictas, & fortaſſe dicendas. *Nero* ſequitur: quid de eo dicam? qui, vt Suetonius ait, *diuitiarum & pecuniæ non alium fructum putabat, quàm profuſionem.* Itaque nepotinos eius ſumptus fruſtrà colligam: in Suetonio atque aliis, patent: quædam addam

**Id eſt, ſexagintaſex milliones, & quinquaginta M. Phil.*

**Sunt octoginta & vnus milliones*

quæ magni & laudabilis animi ſunt viſa. *Militi Prætoriano* (in Dionis compendio) *ob cauſſam aliquam iuſſerat centies* HS. *numerari:* id eſt, *ducenta quinquaginta millia* Philippicûm. *Et cùm Agrippina mater, mirata improuidam fortaſſe liberalitatem, iuſſiſſet totam eam pecuniam, ipſo coràm, in menſâ exponi & expandi, vt ſic vel aſpectu pœnitentiam eliceret: ille magno animo, iuſſit alterum tantum addi, & Neſciebam,* inquit, *tam exiguum me dediſſe.* Egregia vox: quam cur tu rides? AVD. Non ipſam, ſed meam cupidinem: & ô ſiquis *hoc exiguum* mihi? LIPS. Auidus ô homo es, nec accipies: hodie liberalitatis eius nec vmbra manet. Hoc Nero in militem: ſed quid in regij ſanguinis Teridatem? *quod vix* ipſi Suetonio *credibile videatur, octingenta nummorum millia diurna in eum erogauit, abeuntique ſuper* HS. *millies contulit.* Vt hoc & capias, & ponderes; ſcito Teridatem per *nouem menſes* continuos Romæ, aut in finibus Romanis, fuiſſe: & toto eo tempore immunem habitum ab omni ſumptu. Decreta igitur ei in diem *octingenta millia:* quæ ſunt *viginti millia* Philippæorum. Numera in menſem: quid ea niſi *ſexcenta millia*? In nouem menſes: *quinque milliones quadringenta millia.* Iam abeunti datum, *millies* HS. quaſi in viaticum: quod iterum efficit *duos milliones & dimidium.* An potiùs in Suetonio, *bis millies* ſcribendũ? augeatur altero tanto, & palàm Dionis compendium (numeri autem in Græcis magis veri) hoc ſuadet. Atque iſta conſpicua & ſignata liberalitas Neronis eſt: quid minores aliæ & ſparſæ, ſed coaleſcentes in grandem ſummam? De quibus Tacitus: *Bis & vicies millies* HS. *donationibus Nero effuderat:* & addit, Patres cenſuiſſe, vt repeterentur ab iis qui cepiſſent. Ea

ſunt

ſunt *quinquagintaquinque milliones*, niſi calculus me fallit: quod & alibi vereor, & ignoſcendum eſt in ſermonis hoc curſu & calore. Adiungo *Nymphidij*, poſt Neronem, promiſſum: non Principis, ſed pro Principe tamen factum. Ipſe vt *Vrbanum omnem militem & Prætorianum Galbæ adiungeret, promiſit iis* * *ſeptem mille & quingentas drachmas viritim; reliquis extrà vrbem,* * *mille ducentas quinquaginta.* In Plutarcho hoc ita leges, ingentem donationem, & qualis anteà in hoc genere nec fuit. Nam *priores illæ Drachmæ* in Vrbanos, faciunt nobis *ſeptingentos quinquaginta* Philippicos: alteræ in Legionarios, *centum vigintiquinque*. Quò hoc aſcendat in plura quàm *viginti millia* Vrbanorum: in amplius *ducentena* Exterorum? vt Claſſes, & talia, omittam. Iure igitur Plutarchus exclamat & queritur, *pluſquam Neronem hunc renatum, nec potuiſſe eam pecuniæ molem exſtrui, niſi vt omne Romanum imperium attereretur aut euerteretur*: præſertim poſt tot & tam recentes à Nerone ictus. Infinitæ deinde ſunt largitiones in militem, vel in populum: ſed, niſi memoria imponit, infrà iam dictas. Ideò nec pono, vnam *Seueri* Imp. tantùm libo. Dionis compendium: *Celebrauit Decennalia imperij ſui, & dedit populo qui frumentum ſolet accipere* (nota ſemper ferè de Populo frumentario) *itemq́; Prætorianis decem aureos. Quâ in re ſe iactabat. reuera enim* NEMO *vnquam anteà tantum* SIMVL *dederat, effuſúmque hac donatione* * *bis millies* HS. Decem iſtos Aureos, ſcito Romanos fuiſſe: id eſt noſtros *viginti*, aut paullo ampliùs. Ita magna vis aſſurgit, & expreſſa eſt à Dione ſumma: ſed hæreo an ſatis ex vero additum, *numquam anteà tantum* datũ. Nam & Commodi Imperatoris ſuperfluens dona-

* Latinè eſſet, *Triginta ſeſtertia.*

*Latinè, *Quina ſeſtertia.*

**Quinque milliones.*

donatio fuit, in Lampridio notata: *Congiarium dedit populo, singulis Denarios septingentos vicenos quinos.* Qui sunt Romani aurei *vigintinouem*: pænè triplum eius, quod Seuerus posteà dedit. Nam quod vir doctus quidam hîc rescribit *septuagenosquinos*, valdè est pręter rem & Lampridij mentem. Sed scilicet Dionem scribere, *Simul nunquam* tantum datũ: id est, & Populo & Militibus. Alioqui & superiores aliquot donationes militares, valdè excedunt. De Donis peregi, & simul de *Opibus publicis*.

CAP. XV.

De priuatorum aliquot opibus, & materiæ huius finis.

TRANSEO ad *Priuatas opes*, quæ & ipsæ magnæ fuerunt, & per multos sparsæ. Quis nescit Senatores aut Senatorios plurimos fuisse, & plures longè Equites Romanos? Atqui primis illis, census sub Augusto fuit *Decies* HS: siue *vigintiquinque millia* Philippæorum. Istis, id est Equitibus; census *Quadringentorum*, quæ faciunt *decem millia* Philippæorum. Hic census, quem necessariò haberent: quàm multos, & plerosque omnes, putas excessisse? Ac lubet paulisper recensere hos diuites: inter quos quem priùs, quàm Crassum illum cognomento *Diuitem*? Cicero aliique de eo, atque etiam in eum Cicero ista: *Multi audierunt ex te, cùm diceres, Neminem diuitem esse, nisi qui exercitum suis* FRVCTIBVS *alere posset. Ergo hoc proposito, numquam eris diues, antequàm tibi ex tuis* POSSESSIONIBVS *tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis.* Hæc vox Crassi fuit, opinor, negantis se Diuitem, etsi vulgò ita audiret: quia nemo

In Paradox

mo

mo sic dicendus, nisi cui tales opes. In Plinio hoc paullo contractius: *M. Crassus negabat locupletem esse, nisi qui* REDITV *annuo tueri* LEGIONEM *posset. In agris suis* HS. *bis millies possedit, Quiritium post Sullam ditissimus.* Qui locus inspectione, fortasse & correctione eget. Primùm de *Legione* vnâ ait: quod Cicero palàm de pluribus (imò & *sex* nominat) & item Græci *de exercitu* tradunt. Itaque in Plinio quoque verius censeam, *Legiones.* Iam quod addit, *bis millies in agris possedisse*: quid ergo in aliis? in seruis, in pecuniâ, in vasis ac supellectile, denique in domibus, quantum habuit? Sanè alterum tantum dixerit aliquis, ex communi tunc ratione & proportione opum. Plutarchus scribit, solos *architectos & fabros eum in seruis habuisse, ad quingentos*, quorum operam elocabat in vrbe ruinis vel incendiis obnoxiâ: quid deinde seruorum ad reliquos vsus, domi vel in agris? Hæc eò deduco, vt solicitem & quatiam lectionem Plinij receptam: & quia non arbitror in solis agris sic habuisse. Argumento ex Plutarcho, quod totus census eius, *post Decumas Herculi datas, & epulum frumentúmque plebi, non fuerit nisi septem millium & centum talentorum.* Atqui longè hoc ab illo *bis millies* abest in solis agris. Facit & ipse Plinius, qui paullo pòst subiicit, *Multos posteà se cognouisse, seruitute liberatos, opulentiores.* Libertos autem intellegit, qui ad *ter millies*, aut circà, peruenerunt. Non insisto: dico, legendum mihi videri in Plinio, *nisi qui legiones tueri posset ex agris suis.* HS. *bis millies possedit.* Vt vniuersæ opes eius fuerint *bis millies*, siue *quinque millionum.* Senecæ locus huc addatur: *M. Cato possidebat ipse quadragies* HS. *minus sine dubio quàm Crassus, plus quàm Censorius Cato. Maiore spatio, si com-*

Lib. xxxiii. cap. x.

De vitâ beatâ, cap. xxi.

si compararetur, proauum vicerat, quàm à Crasso vinceretur. Moneo legendum, *quadringenties* HS. quod certum est: deinde addo, ex hac comparatione elucere, quòd haud multo vltrà *bis millies* Crassus potuerit habere. Alioqui nimium interuallum sit inter Catonem Vticensem, & ipsum: quod Seneca negat. AVD. At enim Lipsi, vis tu igitur Crassum ad reditum ex agris tantum respexisse? LIPS. Videtur. nam & Cicero scripsit, *nisi tibi ex* POSSESSIONIBVS *tuis tantum reficiatur:* & antè, *nisi qui exercitum* FRVCTIBVS *suis alere posset.* Ea verò ad agros spectant: & ipsa Plinij vox, *Neminem* LOCVPLETEM *esse.* Etsi haud nego, multos Romanorum magna latifundia habuisse: sed summa hæc exorbitet. Alioqui L. Domitius ille, successor in Galliam Cæsari destinatus, agris sanè abundare debuit, qui (in ipso Cæsare)

1.Ciuil. Corfinij obsessus, ad animandos milites, *in concione agros ex* SVIS POSSESSIONIBVS *pollicetur, quaterna in singulos iugera, & pro ratâ Centurionibus Euocatisq́.* At enim triginta cohortes ibi militum, id est *duodecim* circiter *millia.* Ea sint igitur *quadragintaocto millia* iugerum: quid iam in Centurionibus & Euocatis, quibus

Lib.XVIII. *duplum* debebatur? Lego & in Plinio: *Sex dominos semissem Africæ possedisse sub Nerone, quos ille interfecerit.* Hi verè locupletes: & quorum fundos nec milui oberrauerint, vt ait poëta. Sed redeo ad vniuersè Diuites, inter quos L. Cornelius Balbus meritò locandus.

Lib.XLVIIJ. qui (vt Dio scripsit) *homines suæ ætatis Diuitiis & Magnitudine animi supergressus est, adeò vt moriens populo Romano viritim legauerit denarios vigintiquinque, siue Aureum Romanum vnum.* Quid putemus nunc heredes, & legatarios habuisse? Seneca etiam noster, ille do-

ctrinæ

ctrinæ & ſapientiæ, id eſt internorum bonorum, ita diues, quàm rarâ ſorte, & externorum fuit? Eum *ter millies* HS. *poſſediſſe*, amicus illi Tacitus ſcripſit, & inimici cum multâ inuidiâ obiecerunt. AVD. Quídni Lipſi? & ille vir maximus, hoc vno titulo apud me minuit, quòd ſic in opibus abundet. Philoſophum hoc decuit? & quidem Romanum, qui facta ſibi vindicant, magis quàm verba? LIPS. Miſerum Senecam, vt video. quare? quòd nō Virtus ſolùm ei, ſed Fortuna fauerit: & in alio tamen aliquo hoc laudemus. Sed quia rara hæc coniunctio, præſertim in modeſto & ſapiente; & *bonæ mentis*, vt ille inquit, *ſoror eſt paupertas*: homines indignantur, liuent, Senecam, equis, & quadrigis incurrunt. At meo iudicio, ô virum hoc ipſo magnum, quòd capere potuerit, quòd vti, quòd habere (vt vno verbo dicam) & non haberi! Quid, quod nec eas ſuſpexerit? inter media cenſuit, inter fluxa, & quæ ſi abirent, nihil auferrent, niſi ſemetipſas. Audi illum, ô Liuor, & ſile. *Pone me*, inquit, *in opulentiſſimâ domo, vbi aurum argentumq́ in promiſcuo vſu ſit. Non ſuſpiciam me ob iſta, quæ etiamſi apud me, tamen extrà me ſunt. In Sublicium rurſus pontem me transfer, & inter egentes abige: non ideò tamen me deſpiciam, quòd in illorum numero conſideam, qui manum ad ſtipem porrigunt. Quid ergo eſt? domum illam ſplendidam malo, quàm pontem*. Hæc vera philoſophia eſt: poſſe habere, poſſe carere, non cupere abſentes, capere & præſentes: iiſdem vti benè, & bonis ſubleuandis. Sed quid euagor? diues Seneca, & noſtro more *ſeptuagies-quinquiès centena millia* poſſedit: plus meruit (audi & hoc Liuor:) *& multi nequaquam eius artibus pares plus habuerunt*, vt Nero ad eum dixit. Ecce *Cn. Lentulus Au-* Apud Tac. XIIII. An.

gur (ait ipſe Seneca) diuitiarum MAXIMVM EXEMPLVM, *antequam illum liberti pauperem facerent, quater millies* HS. *ſuum vidit. Propriè dixi* (inquit) *nihil enim amplius, quàm vidit.* Hic ſtupor igitur poſſedit ipſos *decem milliones*, Regum aut certè Regulorum opes. Sed indicat Seneca, libertos & plus habuiſſe. Ac ſanè de Pallan-
XII. Ann. te Tacitus ſcribit, *ſeſtertij ter millies poſſeſſorem* fuiſſe: quod *quater millies*, me volente, Dionis Breuiarium in Nerone expreſſit. Et hoc ipſum de colliberto eius Ælio Narciſſo, idem Dio in Claudio narrauit. Sed aula hos beauit, inquies. Vis igitur & homines, non è Senatu vel
Lib. xxxiij. cap. x. aulâ? ecce è mediâ plebe vnum, è Plinio: *C. Aſinio Gallo, C. Marcio Cenſorino Coſſ.* (id fuit ſub Auguſto) *C. Cæcilius Claudius Iſidorus teſtamento ſuo edixit, Quamuis multa ciuili bello perdidiſſet, tamen relinquere ſeruorum quattuor millia centum ſedecim, iuga boum tria millia ſexcenta, reliqui pecoris ducenta quinquaginta millia, in nume-*
*Decies quinquies centena millia Phi lipp. *rato* HS. **ſexcenties. Funerari ſe iuſſit* HS. *vndecim millibus.* Vide tu tot ſeruos, boues, pecudes, tantum numeratę pecuniæ: & miror agros non expreſſos, quos tamen ſuſpicor habuiſſe, & villas, & ędes. Sed vtut ſit, familiam illam ſolam ſeruorum vide: quis Principum habet? AVD. Valdè quidem iſti copioſi in ſeruis, quod & in Craſſo notaui. LIPS. Valdè. & Petronius ex more, ſi non ex vero, de Eumolpo ſuo facetiſſimâ narratiunculâ, ſcripſit: *Familiam quidem tam magnam per agros Numidiæ ſparſam habere, vt vel Carthaginem poſſet capere.* Certè aliquot millia eſſe debuerunt eorum, qui armis apti: ſicut & hiſtoricâ fide Vopiſcus de Proculo tradit, *eo tempore quo ſumpſit imperium, duo millia ſeruorum ſuorum armaſſe.* Quid Beliſarius ille ſub Iuſtiniano magnus

gnus? *duodecim millia puerorum* (ita loquuntur) habuisse propria, Aimoinus, Regino, aliique testantur. Nam illud quod in Athenæo adfirmatè scribitur, quale est? *Quosdam Romanorum ad* DECEM *aut* VIGINTI *millia* Lib. vi. *seruorum habuisse, nec vt* QVÆSTVM *ex iis facerent, sed vt asseclas aut subsequas eos modò haberent.* Hoc de seruis, mihi ipsi timidè tardeque credendum, & tamen credendum. De aliis armentis, simile aliquid (etsi minus est) in Vopisco item lego, de villâ Valeriani priuatâ. *in quâ quingenti serui, duo millia vaccarum, equæ mille, ouium decem millia, caprarum quindecim millia fuêre.* Quæ mea mens, cùm ista cogito? vbi nostræ paupertinæ villę, nec millesimis horum instructæ? Et quàm pauca tamen talia aut scripta sunt; aut si scripta, ad nos peruenerunt? Casu factũ est, quòd Cæsar prodiderit (& mihi casu incidit) T. Labienum Legatum suum in Galliis, *opidum* 1. Ciuil. *Cingulum constituisse in Piceno, & suâ pecuniâ exædificasse.* Vide opes & animum Principis, qui eas in tota opida struenda conuertit: quod & medici quidam apud Plinium fecêre. Sed vnum etiam exemplum, & desino. Capitolinus de Gordiano, adhuc priuato: *Ditissimus ac potentissimus, in prouinciis tantum terrarũ habens, quantum nemo priuatus. Quæsturam magnificentissimè gessit. Ædilitatis suæ tempore, duodecim populo Romano munera, id est per singulos menses singula* DE SVO *exhibuit. ita vt gladiatorum nonnumquam quingena paria exhiberet, numquam minus centenis quinquagenis. Feras Lybicas vnâ die centum exhibuit, vrsos vnâ die mille:* & plura deinde animalium nominatim: *quæ omnia* POPVLO RAPIENDA *concessit.* Amplius de eo, auctore Cordo: *In* OMNIBVS *ciuitatibus Campaniæ, Etruriæ, Vmbriæ,*

briæ, Flaminiæ, Piceni, DE PROPRIO *illum per* QVATRIDVVM *ludos scænicos & Iuuenalia edidisse*. Qui benè hæc tollit singula & pensitat, quique scit quid sit ludos olim edere: nescio quàm trutinam reperiet ad tot illa ponderanda aut æstimanda. Diducere mihi non placet, placet abiungere: & *Opes Romanas* publicè priuatimque satis videor ostendisse. Tu abi, cæna, dormi.

I. LIPSI
DE MAGNITVDINE ROMANA
LIBER III.
CAPVT I.

Ad Opera Romana transitum, & primò de ligneis aut temporariis dictum.

AVD. Malè mihi hac nocte fuit. LIPS. Quid ita? AVD. Quia herè nimium benè. Suaues illi sermones animo inhæserunt, & per cerebri huius spatium inerrantes, verè dico, ademerunt mihi somnum. LIPS. Aliter ego dixeram: & meministin, vltimi mei, *Dormi*? Atqui cautio erit ne sic in posterum: mittemus potiùs, aut suspendemus, hos sermones. AVD. Quin tu verbum hoc suspende: nam meruit. Itáne sermones hos tollas, in quibus vnica mihi spes solatij? nam ne nescias, vt ij qui à scorpiis sunt icti, ab iisdem remedium habent: sic ego nunc affectus. Ad te propero, qui pupugisti. LIPS. Ad me? non ego

Scor-

Scorpius, ſed Aſpis: aurem claudo ad has cantilenas. AVD. Benè eſt, pungat me & hæc aſpis, vt dormiam: & ſuaui veneno infundat ſomnum. LIPS. Age, age, medebor: ſed non, vt cenſes, ſuauiter mi homo: ego verò vt faſtidientes quoſdam ægros medici, ad exercitia & OPERA te ducam. Ecce enim ea ordine ſequuntur. Duplicia autem Romana iſtæc Opera, *Temporaria* & *Diuturna*. Illa, quæ ſubitò & in breue tempus aliquod excitabantur, è terrâ aut ligno plerumque: iſta, quæ in longum, & manſura, è latere, lapide, & materie firmiore. *Temporaria*, duplicia iterùm video, *In militia*, & *Extra eam*: atq; vtraque mereri iuſtam admirationem. Nam ſiue militiam videas; quis *Foſſas, Vallos, Aggeres*, & talia terrea; iterumque materialia, *Turres, Teſtudines, Muſculos, Vineas*, legit, tam multa, tam crebra; & aut induſtriam, aut vires hæc patrantium, non æſtimat & admiratur? Siue extra eam quædam, in voluptatem aut ſplendorem ſtructa; quomodo idem affectus non inſinuet animo vel irrumpat? Et Militaria quidem mitto, *aliâs mihi explicata: pauca ex ciuilibus tangam. *In ipsâ *Militiâ*, & *Mechanicis*.
Quo in genere ludicra præcipuè fuêre: vt *Theatra, Amphitheatra, Circi*, & magnæ eiuſmodi moles, ſtructæ ſæpe in paucos dies, & pænè vt deiicerentur. Duo exempla in Plinio, etiam cum eius, qui tam multa ADMIRANDA viderat aut legerat, nimiâ admiratione. *M. Scaurus*, inquit, *fecit in Ædilitate ſuâ opus omnium* MAXIMVM, QVÆ VMQVAM FVERE HVMANA MANV FACTA, *non temporariâ morâ, verumetiam æternitatis deſtinatione. Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex, in altitudinem* CCCLX. *columnarum. Ima pars ſcenæ è marmore fuit, media è vitro, inaudito etiam poſteà genere luxu-*

luxuriæ. Summæ tabulis inauratis columnæ, vt diximus; imæ duodequadragenûm pedum. Signa ærea inter columnas, vt indicauimus, fuerunt tria millia numero. Cauea ipsa cepit hominum LXXX. *millia, cum Pompeiani theatri, toties multiplicatâ vrbe, tantóque maiore populo, sufficiat largè* XL. *millibus. Sed & reliquus apparatus tantus, Attalicâ veste, tabulis pictis, cateróque choragio fuit, vt in Tusculanam villam reportatis quæ superfuerant cottidiani vsus deliciis, incensâ villâ ab iratis seruis, concremaretur ad* HS. *millies.* Quid est? friges, nec excitaris? AVD. Nihil. ipse Plinius me tepefecit, cùm scripsit, *non temporariâ morâ, sed æternitatis destinatione factum.* Me tepefecit, te refellit, qui inter *Temporaria* hoc refers. LIPS. Tène tam læuè Plinium capere? præuidebam, & metuebam. Sed hoc ille dictum voluit, istud Temporarium eminuisse etiam inter firma illa, & quæ æternitatis spe facta. Non aliud sanè dixit: & ecce alibi eius verba. *In M. Scauri ædilitate, tria millia signorum in scenâ tantùm fuêre, temporario theatro.* Audin, temporario? Iterumque alibi: *Trecentas sexaginta columnas M. Scauri ædilitate ad scenam theatri temporarij & vix vno mense futuri in vsu, viderunt portari silentio legum.* Quos locos libentiùs adfero, quia Plinius eosdem adspexit, cùm hîc scripsit: *vt diximus:* & *vt indicauimus:* nempe his ipsis locis. Sed quod hîc etiam est: *Ima pars scenæ è marmore.*) explicat idem suprà, in cap. V. *Marmoreos parietes habuit scena M. Scauri; non facilè dixerim sectos, an solidis glebis politos, sicuti est hodie Iouis Tonantis ædes in Capitolio. nondum enim secti marmoris vestigium erat in Italiâ.* Vltimis item verbis, *concremaretur ad* HS. *millies:*) è manuscriptis aliquis mallet, *ad bis millies:* nec nimium

Lib. xxxiiij cap. VII.

Lib. xxxv. cap. II.

sit

ſit pro reliquo luxu. Alias operis partes tu per te, & otioſè, ſi voles, inſpice & adſtupeſce: ego alterũ exemplum, ex eodem Plinio, qui dictis iam ſubnectit. *Aufert animum, & à deſtinato itinere digredi cogit contemplatio tam prodigæ mentis, aliámque connecti inſaniam è ligno. C. Curio, qui bello ciuili in Cæſarianis partibus obiit, funebri patris munere, cùm opibus apparatúque non poſſet ſuperare Scaurum (vnde enim illi vitricus Sulla, & Metella mater, proſcriptionum ſectrix?) cùm iam ne ipſe quidem Scaurus ſibi comparari poſſet, quando hoc certè incendij illius præmium habuit, cõuectis ex orbe terrarum rebus, vt nemo poſteà par eſſet inſaniæ illi. Ingenio ergo vtendum fuit: operæ pretium eſt ſcire quid inuenerit, & gaudere moribus noſtris, ac noſtro modo nos vocare maiores. Theatra duo iuxtà fecit ampliſsima è ligno, cardinũ ſingulorum verſatili ſuſpenſa libramento: in quibus vtriſque antemeridiano ludorum ſpectaculo edito, inter ſeſe auerſis, ne inuicem obſtreperent ſcenæ; & repentè circumactis, vt contrà ſtarent; poſtremo iam die, diſcedentibus tabulis, & cornibus inter ſe coëuntibus, faciebat Amphitheatrum, & gladiatorum ſpectacula edebat, ipſum magis auctoratum populum Romanum circumferens. Quid enim miretur quiſque in hoc primùm? inuentorem, an inuentum? artificem, an auctorem? auſum aliquem hoc excogitare, an ſuſcipere? parêre, an iubere? Super omnia erit populi furor, ſedere auſi tam infidâ ſtabilíque ſede. Quæ vilitas animarum iſta? aut quæ querela de Cannis? quantum mali potuit accidere? Ecce populus Romanus vniuerſus, velut duobus nauigiis impoſitus, binis cardinibus ſuſtinetur, & ſeipſum depugnantem ſpectat, periturus momento aliquo, luxatis machinis.* Disertè iſta Plinius, & culpans ſimul

P ac

ac laudans. Quid autem nos? Legimus, intelligimus, vix credimus (de meo ſenſu hîc fateor:) & qui quantique illi *cardines ſinguli*, qui tota theatra ſuſtinerent, verterent, iungerent, diſiungerentque? De me, parum eſt: ſed coëant ipſi artifices noſtri & architectones, laborabunt in re non dicam conficiendâ, ſed exputanda. Plura huius generis paſſim: ſed in circunfusâ rerum copiâ, excerpimus pauca & eligimus, cum iudicio, vt poſſum. AVD. Hîc non adhibes, quod cum pace tua dicam. LIPS. Quid iam? AVD. Nam ars & ordo ita præcipit, in dicendo narrandoque aſcendere, &, vt ille ait, *ex fumo flammam, non ex flammâ dare fumum*. At tu culmina operum dixiſti, & minora hauddubiè dabis. LIPS. Minora? aliter dices, cùm illa *Perpetua* & firma audies: quid ſi & nunc aliter in his Temporariis? Caij Caligulę pons neſcio an ingenio, mole certè & magnitudine vincit, ſed & inſanâ illâ ambitione ſiue periculi, ſiue nouitatis. Struxit eum in ipſo mari, nauibus impoſitum, magnitudine *trium milliarium & quadrantis*: id eſt, toto illo ſpatio, quantum eſt à Puteolis ad Baulos. Per hunc, triumphantis ritu, cum Senatu militibuſque inceſſit, ſpectante toto populo: in eodem epulatus, noctē etiam peruigilem egit, inter laſciuias & ludos. Addo autem *in paucis diebus* (nam & ſic narrant) pontem hunc totum ſtructum: vnde tam ſubitò nauibus, armamentis, trabibus, omnia aliâ materiâ conuectâ? Immenſum opus perpendenti, ſed cui laudem vanitas detrahit. nam quo fine ſtructum, niſi vt deſtrueretur? Simile in *Caracallâ*, quem alterum *Caligulam* licet dicere. Is autem non ſuis ſolùm, ſed alienis opibus proteruè abuſus. cùm, vt Dio ſcribit, *adigeret homines Senatorij ordinis*, QVOTIES

Româ

Româ egrederetur, DOMOS *&* PRÆTORIA *varia struere, item* DIVERSORIA *splendida: et si in plerisque non solùm non acturus hæsurúsve erat, sed nec ea visurus. Amplius, vbicumque hiematurus erat, aut etiam putabatur hiematurus, cogebantur* AMPHITHEATRA *&* CIRCOS *struere, nec in sumtum quicquam ab eo capientes: & eaipsa mox deruenda.* Quis cùm hæc legit, siue audit, non admiratur opes & splendorem Senatorum, qui patrare hæc poterant? non item detestatur illius insaniam, qui iubebat? Olim in populi totius voluptates, Theatra & Circi structi: nunc in vnius imaginarium vsum. Nam nec vidit hæc omnia sæpe, vt Dio dixit.

CAP. II.

Diuturna opera, & caput omnium Roma. De situ eius, & in primis de magnitudine indagatum.

SED à damnosis istis & *Temporariis* ad stabilia & vtilia veniamus, & quæ *Perpetua* dixi. In hoc genere multa sunt Romanæ magnificentiæ, nec in vrbe solùm aut ipsâ Italiâ, sed per terrarum orbem sparsa. Licet dicere. diuino munere Romanos datos, ad quidquid rude, expoliendum; ad quidquid infectum, faciendum; & loca hominesque, elegantiâ aut artibus, passim exornandos. Quot *Opida* noua structa? vetera ampliata, aut reparata? in iis *Templa, Basilicæ, Fora, Porticus, Aquæductus, Viæ, Theatra, Circi*: & plura, quæ aut vsum haberent, aut amœnitatem. Quid iam *Priuatæ* structuræ, vt *Domus* aut *Villæ*? omnia splendida, ab ingenio simul & pretio commendanda. Atque ego hîc hæreo. AVD. Quid tibi est? LIPS. Sine. AVD. Non pergis? LIPS. Ma-

ne inquam. AVD. In capite viæ ſiſtimus? LIPS. In capite. immenſa & vaga ſe aperit, nec ſatis ſcio quî limitem eam aut ſtringā. Poëtæ animi cauſsâ ſolent dicere,

Vnde tamen cœpti iam ſurgat carminis ordo? ego ex vero: & incertus animi feror, vbi ordiar deſinamque. Nam ſi vel ſingularia tantùm oſtēdenda ſunt; per omnes prouincias, vrbes, agros eundū eſt: vbique enim tale fuit. Infinita, inquam, iſta ſunt, & cum poëta principe,

*-- ὅσα τε φύλλα καὶ ἄνθεα γίγνεται ὥρῃ,
Ἠΰτε μυιάων ἀδινάων ἔθνεα πολλά.

**-quot folia aut flores in vere vireſcunt, Aut quot muſcarū denſarum examina multa.*

Sed cogitanti hoc ſedet, ſolam *Romam* tibi oſtendere, omnium operum opus, vt ſic appellem: & in quâ ſolâ fuit, quidquid vbique fuit. Ipſam ſi in parte noſti (totam ne ſperes:) etiam illa prouincialia noueris, quæ pleraque facta ad hoc exemplar. Nam & coloniæ Capitolia ſua, Fora, Baſilicas, Theatra, & talia, habebant ad vrbis dominæ & parentis ſuæ ritum. Roma igitur faue, & te oſtende: & paulìſper è ruinis tuis, ſi fas eſt, veterem vultum attolle. Situm tuum primum video, & laudo: aut potiùs pro me Camillus ille apud Liuium, qui te bis condidit, & dum Gallis eripuit, & dum tibi ciues retinuit & firmauit. Nam abſque eo abibant, & Veij iam Roma erant. Ille igitur: *Non ſine cauſsâ Dij hominéſque hunc Vrbi condendæ locum elegerunt. ſaluberrimos colles; flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi conuentus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expoſitum nimiâ propinquitate ad pericula claſsium externarum; regionum Italiæ medium.* Videamus, Auditor, paulìſper horum ſingula: & iuuabit me recitatio, & quaſi in Româ iterum ſiſtet. AVD. Bonâ veniâ, quot iam anni ex quo luſtraſti? LIPS. Ipſi vigin-

vigintiſeptem, cùm diſceſſi: ſed animum non auelli, & antiquitas amabilis, ſed & religio venerabilis ſæpe eò vocant. Quod ergo dicebam, Camilli ruminemur. *Saluberrimos colles.*) Hodie vix ita ſunt: ſed cauſſa, ſolitudo & deſertio; tum & auræ è vicinis paludibus vel æſtuariis, & quas alij indagent. *Flumen opportunum.*) Tiberis ille pater, qui vrbem ſecat: *latus circà eam*, vt Dionyſius monuit, *quattuor iugera*, (ſiue pedes CCCC:) *profundus ſic, vt maximas naues ſuſcipiat, & portet*. Addit & *Mare vicinum.*) nam diſtat XVI. *millibus paſſuum*, vt Plinius & Antoninus metiuntur; ſiue, quod idem eſt, *centum viginti ſtadiis*, vt Dionyſius. Non ergo Strabonem audies, qui *centū nonaginta* ea computat: ſed numerorum & librarij ſui errore. In Appiano an error talis, qui non niſi *centum* ſtadia computat? Nam verba Cenſorini Conſulis ſunt, ſuadentis ſiue iubentis Carthaginienſes, dirutâ vrbe ſuâ, à mari abire: *A mari iubemus non niſi* LXXX. *ſtadia vos recedere*, *cùm nos ipſi ab eo diſtemus ſtadiis centum*. Ego tamen hoc non mutem, & verè dictum cenſeam: ſed aſpectu latæ & magnæ illius Romæ, quæ extrà prima mœnia (mox dicam) in orbem ſe diffundebat. Ab eâ ille computat: etſi fortaſſe parùm adhuc verè aut decorè in Cenſorini perſonâ. Sed æuum ſuum, vt fit, aſpexit. Claudit Camillus, *Italiæ medium eſſe.*) Ita, in longitudine. nam latitudinem ſi ſpectas, finem tenet. Hoc verius, quàm quod Vitruuius etiam *mundi mediam Romam* fecit: nec hoc nobis perſuadebit, Lib. VI. cap. I. niſi ſui fortaſſe & Romani mundi. Hæc Camillus: ſed Rutilius Gallicanus, cuius Itinerarium exſtat, ab infimo æuo non infimi carminis, hoc quoque in eâ miratur, quòd *munitiſſimo loco* ſita, nec Alpibus ſolùm

ab omni vi ſubitâ, ſed Apennino defenſa.

Si factum certâ mundum ratione fatemur,
Conſiliúmque Dei machina tanta fuit,
Excubiis Latiis prætexuit Apenninum,
Clauſtráque montanis vix adeunda viis.
Inuidiam timuit Natura, parúmque putauit
Arctoïs Alpes oppoſuiſſe minis.
Sicut vallauit multis vitalia membra,
Nec ſemel incluſit quæ pretioſa tulit:
Iam tum multiplici meruit munimine cingi,
Sollicitóſque habuit Roma futura Deos.

Iſta Rutilius pulchrè: ſed nos à Situ *Formam* videamus. Nec veterem illam reuoco, *Quadratam*, & qualis ſub Romulo fuit: perfectam & plenam conſideraſſe ſit ſatis. quæ rotunda propemodum fuit (etſi haud iuſtè tamen) & ſeptem ſuos colles amplexa, grandem ambitum fecit. Quem vtinam firmiter metiri tibi poſſim! ah, ah. AVD. Quid ſuſpiras? etiam iterum? LIPS. Iterumque, & ab imo pectore. Ah, cur non Romæ nunc paucos dies ſum? cur non obambulo, video, metior? cur non cum viris doctis inibi confero? firmiùs fortaſſe certiusque definirem. Sed vel ſic conabor. AVD. Ego in ſuſpirio tuo rideo. Nam cur voues, quod potes, imò quò impelleris, aut inuitaris? nónne Itali, & ipſa Roma, hoc faciunt? LIPS. Faciunt, & gratiam pro iudicio vel affectu debeo: ſed quid dicam? Fatum meum primò me tenuit: mox & Rex: illud occulto decreto, hic apertâ benignitate. Ad ſummam, video Belgæ mihi in Belgis moriendum: etſi de reuiſendâ eâ obiter non deſpero. Sed de noſtro ambitu. ſcribunt veteres, Seruium Tullium regem, ad quinque colles iam incluſos

vrbi,

vrbi, duos addidisse *Viminalem & Esquilinum*, & talem tantamque deinceps fuisse Romam. Dionysius in eâ re apertè: *Vlterius verò* NEQVE NVNC *processit vrbis ambitus, fato aut numine, vt aiunt, non permittente.* Lib.IIII. Neque nunc, inquit: quando? Augusti æuo, quo ipse scripsit. Sed ille ipse ambitus igitur quantus? idem ita docere voluit, dum subiicit: *Quòd si quis metiri ambitum eius voluerit, conferat cum Athenarum vrbe, nec multo maior apparebit.* Quod idem & alibi iterauit. Voluit, inquam, docere: vix nos docuit, sed suos sanè Græcos, qui Athenas norant. Nos quid? & de huius ambitu quæramus. Lego quidem in Dione Chrysostomo, *Circuitum Athenarum, cum Pyræo & Longis muris, fuisse ducentorum circiter stadiorum:* quæ nobis sint *vigintiquinque milliaria.* Sed an Roma igitur tanta? non opinor, nec ausim dicere: & caussa est, quòd Dionysius disertè *Athenarum astu* siue vrbem dixit, nec *Pyræum*, opinor, aut *Longos muros* inclusit. Itaque iterum hæremus. AVD. Vis ego te transferam? LIPS. Gratia erit. AVD. Nam hodie ipsa res docet, & muri illi antiqui ambitum habent XIIII. aut XV. milliarium, vt notant. Quid ergo ambigis? LIPS. Hos istos, veteres non fuisse. Multa sunt, quæ arguunt: sed ipsa maximè forma sic enormis, & alibi sinuans introrsus, alibi procurrens extrorsus: prorsus, vt non à priscâ illâ accuratione & elegantiâ, sed à nouitiâ aliquâ necessitate impolitum & subitum opus videatur. Neque ambigendum est, vt mox dicam. Sed de veteri igitur ambitu, videamus ecquid Plinius iuuabit, qui ex professo describit: MOENIA *eius collegêre* AMBITV, *Imperatoribus Censoribusq́; Vespasianis, passuum* XIII. *millia ducenta. Complexa montes septem, ipsa diui-*

Lib.VIII. (margin, beside "Voluit, inquam")

Orat. de tyrannide. (margin, beside "Circuitum")

diuiditur in Regiones XIIII. *compita earum* CCLXV. *Eiusdem spacij mensurâ currente à Milliario, in capite fori Romani statuto, ad singulas portas, efficit passuum per directum* XXX. *millia,* DCC. LXV. *Ad extrema verò tectorum cum castris Prætoriis, ab eodem Milliario, per vicos omnium viarum, mensura colligit paullo ampliùs* LXX. *millia passuum.* Rem totam hîc habeas, si verba hæc aut tenebras suas, aut & vitia, non haberent. Inspiciamus. *Mœnia ambitu colligere* facit *passuum* XIII. *millia.* Sanè hoc sit pro hodiernæ Romæ modo, si modò lectio firma: quã & Prisci libri solicitant, XXX. *millia* scribentes; & Leander, atq. alij superioris ætatis, qui XX. *millia* legerunt, & defenderunt. Pergit, *Eiusdem spatij mensurâ currente à Milliario.*) Intellego idem spatium, totum illum ambitum, & eo inclusum. Hoc, inquit, spatium si metiris: vnde? à *Milliario*: & intellegit * *Columnam* illam *Auream* in foro Romano statutam, *in quam Italiæ omnes viæ finiunt,* vt ait Plutarchus. Augusti hoc institutum fuit, qui & posuit *Columnam*, & ab eâ voluit currere mensuras. Pro hoc igitur more Plinius metitur, non à portâ ad portam (vt video quosdam suspicari) sed palàm à Miliario, quod quasi in vrbe mediâ, ad singulas portas. Sed numeri eius manifestò falsi sunt. Si XXX. millia ad quamque portam: ergo in totâ diametro LX. sunt: ergo in ambitu, CXXC. quo quid absurdius? Et simile erit, etsi minus, si à portâ ad portam XXX. sint, vti volũt. nam tunc certè triplicatâ diametro, vt solet, exsurgent milliaria in ambitu *nonaginta*: an ipsis fatendum, aut nobis credendum? Iam in vltimâ mensione, *ad extrema tectorum,* inquit, *ab eodem Milliario,* LXX. *millia passuum* Id quoque quî potest? crescent suprà modum hæc in ambitu,

* De quâ Dio, Tacitus, & Icti.

bitu, nec video excusanda. Vt mihi nunc videtur (meliora auidè semper audiam, capiam, vel potiùs arripiã:) sed vt mihi nunc, Plinij numeri isti corrupti sunt, & sic reformandi. *Mœnia collegêre ambitu passuum* XXIII. *millia.* Hoc primum pono, tantam fuisse Romam: aut si placet, XXII. parum in vno alteroque milliari est. Vnde doceo? ex Olympiodori quibusdam Excerptis Græcis: in quibus ad verbum est, *Romanæ vrbis murus mensuratus ab Ammone geometrâ, quo tempore Gothi primam inuasionem fecêre, habebat spatium vnius & viginti milliarium.* Iste vno milliario minus, quod alius addit: & Martinus Polonus, qui Chronicon scripsit: *In circuitu*, inquit, *Romæ sunt milliaria vigintiduo, præter Transtiberim & Leoninam ciuitatem, cum quibus dicitur habere quadragintaduo milliaria.* Vnde hæc habes Martine? ex aliquo veterum: nam pro tuo æuo, vtrumque hoc planè est falsum. At pro veterum, & verbis Plinij, planissimè verum. Pro verbis, dico, Plinij corrigendis, & porrò videamus. Nam altera mensura erat, à *Milliario ad portas* XXX. *millia.* Ego dico scribenda ∞ ∞ ∞: id est, *tria millia.* Et quis nescit ex ignorantiâ harum notarum sæpe, cùm in Plinio, tum Liuio, & alibi, peccatum? Nam putarunt *Denarias* notas esse: & inde nata illa *millia* XXX. Atqui aliter est; & sic si emendas, quanta proportio & consensus? Roma habet in ambitu XXIII. milliaria: à milliario ad portam, *tria milliaria & passus septingentos sexagintaquinque*: ergo in plenâ diametro, *septem millia quingentos triginta:* hanc triplica, nónne XXII. *& semis* in ambitu redduntur? At Plinius neglexit aut insuper habuit de dimidio, & rotũdè XXII. aut XXIII. dixit. Simile in mensurâ vltimâ, quæ *ad extrema tectorũ colligit* LXX.

millia. Tu verò fac *ſeptem millia*: & rem factam habes. Dupliciter enim metitur. à milliario primùm ad ipſos muros portaſque: deinde ab eodem, ad extrema tecta. Quare hoc? liquet enim Romam quaſi duplicem fuiſſe: & clauſam muris; & alteram non clauſam, quæ tamen in orbe circumiecta eſſet, & continentibus ædificiis inſtructa. Vtramque igitur dimenſus, dicit hanc vltimam in ſemidiametro *ſeptem milliaria* habere: duplica, ſunt *quattuordecim*: triplica, erit ambitus iuſtiſſimè, *quadragintaduorum*. Et nónne hoc ipſum eſt igitur, quod Martinus dicebat? Addo probationem huic numero alteram, ex Vopiſco. Is de Aureliano Principe: *Muros vrbis Romæ ſic ampliauit, vt quinquaginta propè millia murorum eius ambitus teneant*. Quod tamen Zoſimus Probo Imperatori perfectum opus adſcribit. Si igitur tunc *quinquaginta propemodum* (nam id notat:) ergo iam antè facilè ambitus ille ędium extremarum, *quadragintaduorum*: quia muri noui longius etiam paullo ab ædibus remoti. Ego in hac re nihil incerti vel infirmi video, niſi quòd opponi nobis poſſunt (nihil enim diſſimulabo, & ipſe ſubiiciam) duo. Prius, quòd *Milliariū* non videtur iuſtè fuiſſe in vrbe mediâ, atque ita menſuratio fallet. Nam fuit in *capite*, vt Plinius ait, *fori Romani*: atqui ab eo ad Tiberim, non par reliquæ vrbi ſpatium videtur, & maximè quòd ibi *Campus Martius*, omnium conſenſu, extra vrbem. Reſpondeo. vt nunc quidem Roma eſt, non planè medium illîc eſſe fortaſſe (metiar, ſi illîc ſim: nunc tabulis credo:) ſed olim videtur fuiſſe. Sanè Victor, & Notitia Imperij, in foro ipſo Romano, nec longè à *Milliario*, *Umbilicum vrbis* ponunt. Sed eſto tamen non exactè in medio: quid refert? non ſic γεομετρι-

κῶς omnia, & ad lineam regulamque veteres metiuntur. Non mouet me de *Campo Martio*, quem fateor extra pomœrium habitũ, & intra mœnia tamen fuisse. Nónne idem in *Auentino*? qui vsque ad Claudij tempora, in pomœrio habitus non fuit, & tamen à Regum tempore vrbi inclusus. Et campus quidem Martius etsi olim non erat, tamen Iulius Cæsar (quod Cicero ad Atticum scribit) destinabat eum includere: quî scio an non Augustus fecerit? nam & is pomœrium protulit: an deniq; non Nero? quem ego præcipuè puto in totâ Româ mutasse & innouasse. Et ab eo sanè facies & forma est, quam Plinius descripsit. Alterum, quod obiici potest. Olympiodorum non nisi *viginti & vnum* milliaria attribuere sub Honorio, cùm Roma capta fuit: vbi ergo illa *quadragintaduo* nostra, vel Aureliani *quinquaginta*? Respondeo, fuisse, & desiisse. Nam ecce cùm Constantinus sedem imperij transtulit, & vnà secum tot nobiles familias abduxit, frumenti etiam trientem abstraxit, deniq; seipsum & Aulam: nónne probabile est, Romam iterum valdè minuisse? idque in extremis & longinquis maximè, vt solet: atque ita reditum, collapsis aut disiectis Aureliani muris, ad veterem ambitum & modum. Alioqui & alterum mihi argumentum non inualidum pro tanto ambitu est, ex ipso Victore & Rufo, qui *Regiones vrbis* singillatim dimetiuntur. Sunt igitur quædã, vt illa *Auentini*, quæ *habent in ambitu* XXXIII. *millia*. CCCC. LXXXVIII. *pedes*: nónne ea reddunt *sex milliaria* amplius *& semissem*? Quid in reliquis illis XIII? in quibus vna item aliqua XXX. *millia pedum* habet, aliæ ferè XVI. XV. XII: & minima omnium XI. Profectò ex his iunctis ingens ambitus exsurgit, & (computa si lubet)

propemodum ille noſter. Sed tertiò aliquis dixerit, quod tu anteà, muros hodiernos contra nos eſſe. Sunto. tu veteres eos potes credere? & ita neſcis toties dirutam, incenſam, vaſtatam: iterumque inſtauratam & refectam eſſe? Noli arbitrari quòd in iiſdem veſtigiis. nam quâ ſpe eiuſdem frequentiæ, aut felicitatis? Imò Honorius contraxit, pòſt Beliſarius, Narſes, denique & Pontifices Romani. è quibus *Hadrianus Primus* (vt Blondus tradit) *muros eos, qui nunc exſtant, centenis aureorum millibus è Thuſciâ contractis, exſtruxit.* Sed hæc apud alios leges: ego ſententiam meam ſine fuco liberè, & item ſine pertinaciâ (quod profiteor) dixi. Hîc autem ſiſtit me & percutit miſerans quædam cogitatio. Ego te Roma illa vetus, & ſpecioſa ſuper omnes vſquam aut vnquam vrbes, non ſolùm non video, ſed etiam quæ fueris, quæro? Quæ fueris? imò & vbi fueris: & quî ſcio, an non & aliquando, vtrum fueris quęretur? Non magis hoc mirum, ſi ſæcula plura current, quàm nunc de Thebis Ægyptiis aut Troiâ dubitari. Nam habet hoc ætas, vt formam primò tollat, tum rem, tum famã & nomen. O ſpes & res humanæ, quid eſtis? quò itis? huc flectite. En potens & ſuperba illa Roma, quæ VRBS ÆTERNA audiebat; quæ VICTVRA CVM SÆCVLIS; quæ DEORVM OPVS ET CVRA, tota periit, condita in ruinis ſuis iacet, & laboramus eruere, & adſtruere magnitudini eius fidem.

CAP.

CAPVT III.

Magnitudo Suburbiorum Romæ, & hominum in totâ Româ multitudo.

SED philoſophandi alibi ſit locus: curramus nũc inſtitutũ curſum. Romam igitur duplicem habemus, veteri ambitu, & nouo: eſt & tertia quædam ſine ambitu, & quæ in ſuburbiis procurrit. Ea quoque ingens, & Plinij imagine oſtendenda: qui ait, *exſpatiantia tecta multas addidiſſe vrbes*. Plures, inquam, ſunt vrbes, & tot quot ſuburbia ipſa. Quæ *Tybur*, *Ocriculum*, *Ariciam*, atque aliò excurrebant, ſed maximè *Oſtiam* & mare verſus. Illuc vel ad xv. aut circiter milliaria procedebant: & fidem huic aſſertioni Neronis conſilium ac deſtinatio faciat. cui ab hac cauſsâ viſum *Oſtiam tenus* (ait Suetonius) *mœnia promouere, atque inde foſsâ mare veteri vrbi inducere*: etſi non effecit. De hac magnitudine iam ſuo æuo Dionyſius: *Omnia loca circa vrbem habitata, ſine mœnibus eſſe. in quæ ſiquis intuens magnitudinem Romæ exquirere velit, fruſtrà eum fore, & hæſurum vbi deſinat vrbs, vbi incipiat. Adeò ſuburbana*, inquit, *ipſi vrbi adhærent & innexa ſunt, & ſpeciem* IMMENSÆ LONGITVDINIS *exhibent ſpectanti*. At maior etiam maiorque poſt illum. & Ariſtides Rhetor (ſub Hadriano vixit, cùm vrbs in ſummo flore) comparat eam nõ ineptè cum Homericâ niue: *quæ excelſorum montium iuga operit, & agros item ac pinguia virorum culta*. & addit: *Deſcendit etiam & porrigitur* AD MARE *ipſum, vbi commune eſt emporiũ, & omnium è terrâ gignentium diſtributio*. Atque idem haud vanâ μεγαληγορίᾳ: *Tantam Romam eſſe, vt in quacumque parte quis conſtiterit, nihil im-*

pediat & in mediâ eum esse. Quem locum hæc talia habeant, nisi in magnitudine istâ adstructâ? At tu vultu renides, & fortasse animo dissentis. AVD. Etiam verbis, si licet. LIPS. Licet verò, atque adeò inuito. AVD. Nam quæ tu sic extollis & producis, Ostiam, Tybur, aliò; hæc omnia ego atque alius dixerit, non habitata ædificia, aut vrbis partes, sed Villas, Prætoria, & voluptarias eiusmodi domos fuisse. LIPS. Sanè alius hoc iam dixit: memini: sed quem reiicit, præter dicta, multitudo infinita hominum, quæ in vrbe hac totâ fuit. Opportunè enim & hoc argumentum addam pro magnâ meâ Româ. Possumúsne igitur satis certò eam multitudinem colligere & adfirmare? possumus è vestigiis scriptorum, quæ sagaciter ibo indagatum. Ex lapide Augusti, sæpe iam nominato, itemque è Suetonio constat, *trecenta viginti millia* aliquando fuisse plebis vrbanæ: plebis dico tenuioris, & quæ è publico victitaret: imò suprà. Considera, & institue ratiocinium: si tanta multitudo inopum istorum, quanta iam etiam diuitũ? Quot illi Senatores aut Senatorij, quot Equites, & ex ipsâ plebe honesti? Vísne illos quoque *trecenta millia* fuisse? age, sunto vel *ducenta* tantùm: quid conficitur? pueros feminasque addendas: & quo numero? profectò duplo triploque (si non vltrà) superarunt: & ita vbique gentium aut vrbium obseruamus. Si placet igitur, consumma: habemus iamnunc in nostrâ Româ (vix audeo dicere) *duos hominum milliones.* Quid tamen trepido? verum fortiter dicendum est, & plura etiam addenda. AVD. Plura? at vereor ne iamnunc extra veri metas iueris, certè opinionis. LIPS. Plura inquam, & vide. Nónne probabile est totidem seruos Romæ, quot liberos fuisse?

AVD.

AVD. Socratis instituto mecum agis, & interrogando inducis. Sed ego circumueniri metuo, tu tibi responde. LIPS. Fiat. dico totidem, dico plures. Nam tenuium quotusquisque fuit (vt tunc mores) cui non vnus alterve seruulus? At diuites illi agmina eorum, *agmina* dico (& sic Ammianus loquitur) *post se trahebant*. Vnus Pedanius Costa in Tacito, *quadringentos* seruos sub tecto suo & domi habuit, cùm ab vno eorum est interfectus. Et crede mihi nemo diuitum istorum aut lautorum fuit, cui minus centenis aut ducenis: qui in varia sua officia aut munia diuisi. Sed quid ambio aut argumenta colligo? cape certum & fidei notum testem, Senecam. Is de suo æuo: *Dicta est aliquando sententia in Senatu, vt seruos à liberis cultus distingueret. Deinde apparuit, quantum periculum immineret, si serui nostri numerare nos cœpissent*. Quid clarius dici potest, seruos plures liberis fuisse? Nec sic tamen omnes habemus: adde. AVD. Abeo. LIPS. Quid tibi est? AVD. Nam tres aut quattuor milliones mihi iam struis, quãtum nec in prouinciis quibusdam aut regnis. Quis hæc ferat? LIPS. Si ferre non vis, deiice: per me licet. Tamen rem tuam iam sum dicturus. AVD. Rem meam? LIPS. Tuam. peregrinos traduco iam Romam. AVD. Hem, hem maneo. ô siste me illîc. LIPS. Ecce. dico Peregrinos ex toto orbe Romam olim venisse, alios negotij sui caussâ, alios publici, multos & mansionis. Ita semper ea vrbs referta iis, cùm hi inirent, alij exirent: atque ipsa, vt mare, admitteret, emitteret, nec cresceret minueretve. Itaque Aristides Romam dicit esse, *velut cõmune totius terræ opidum*. Item, *omnes gentes, quasi vicatim diuisas, ad hanc suam arcem conuenire: quæ numquam vlli se negat, sed vt terræ solum*

ſolum fert omnes, ſic hæc omnes homines capit. Athenæus quoque cum eo: apud quem *Orbis populus* Romani dicuntur ab hac cauſsâ: ipſa vrbs, *Orbis compendium & epitome.* Eadem *vrbs vrbium*: quia *videre in eâ eſt omnes vrbes collocatas.* deinde addit: *Deficiat non vnus dies, ſed quotquot habet annus, ſiquis adnumerare conetur* OMNES VRBES IN CÆLESTI *iſtâ vrbe poſitas: idq; ob nimiam copiam. Nam &* TOTÆ NATIONES *illic ſimul & confertim habitant: vt Cappadocum, Scytharum, Ponticorum, & aliarum complures.* At tu iterum renides. AVD. Et renitor quoque. an Græcis his credam, & ſic oratoriè loquentibus? *Dies deficiat & annus numerantem*: item, *Totæ nationes habitant*: & iſta, quæ tu ſcis dici in ſpeciem, in re non eſſe. LIPS. In re non eſſe? audi, audi: quoniam Græcis parum apud te eſt fidei (etſi in hac re Romanâ & exterâ debebat) audi, inquam, Romanum igitur teſtem, & eum Romanâ fide ac candore. Is eſt Seneca noſter. qui ſic ad Heluiam matrem: *Aſpice hanc frequentiam, cui vix vrbis* IMMENSA TECTA *ſufficiunt:* MAXIMA PARS *illius turbæ patriâ caret, ex municipiis, ex coloniis ſuis, ex* TOTO *denique* ORBE TERRARVM *confluxerunt.* Quid ea verba tibi videntur? *vrbis immenſa tecta* vix capere incolas: item, *maximam illorum partem*, exteros eſſe: denique ex *toto orbe* eò concurri. Et iſta mox iterat: ac poſtquàm cauſſas recenſuit paſſim veniendi varias (lege, & iucunda ſunt:) addit: NVLLVM *non* HOMINVM *genus concurrit in Vrbem, & virtutibus & vitiis magna præmia ponentem. Iube hos omnes ad nomen citari, & Vnde domo quiſque ſit, quære: videbis* MAIOREM PARTEM *eſſe, quæ relictis ſedibus ſuis venerit in* MAXIMAM *quidem ac* PVLCHERRIMAM

vrbem,

vrbem, non tamen ſuam. Nec verba hæc ſunt nuda, neque illa quidem Athenæi de *totis nationibus*: quia & totæ, in certis partibus, Romę habitabant. Ita Iudæi trans Tiberim, alij alibi: atque etiam cœtus & concilia ſua habuerunt. Suetonius indicat in Iulij funere: *In ſummo publico luctu, exterarum gentium multitudo, ſuo quæque more, lamentata eſt.* Vt iam igitur hoc claudam & definiam, putáſne & Seruos & Peregrinos minus *duobus millionibus* feciſſe? Ita in vniuerſum ſint *quattuor* Romæ, & circa eam: nec mitius aut contractius, vt ſcripta veterum ſunt, ego poſſum. Suſpenſum te animi video: & ego ipſe pænè fluctuo: ſed validi illi venti Auctoritatum nauim noſtram huc impellunt, ſiſtamus & in anchoris firmemus. AVD. Non ſanè id poteſt. nondum in tranquillo es, ne puta. Mihi quoque adſpirant venti, & ecce ab Oriente. Alexandria illa ſic celebris, ſic maxima, ſic omnium confeſſione poſt Romam ſecunda, non niſi *trecenta millia* habuit *liberorum capitum*: quod Diodorus tamen quaſi pro re magnâ poſuit, & adfirmauit. Atquin ea nec multo Româ ipsâ minor. LIPS. Reſpondeo, Alexandriam longè Româ illâ triplici dictâ minorem eſſe: & cuius ambitus ex Ioſepho & Strabone, vix *decem milliarium* ſit (ponunt enim *triginta ſtadia* in longitudine, *decẽ* in latitudine:) aut ſi Plinio mauis credere, *quindecim*: quò & ego inclino. Sed quanto nos iam plus habuimus? Deinde quæ comparatio eſt, vrbis Negotiatoriæ cum hac Imperatoriâ? in quâ vel Aulæ, vel Ludorum & Voluptatum cauſsâ, plus pænè dixerim hominũ fuiſſe, quàm quot Diodorus ſcripſit. Et tamen *libera capita* ille tantùm ſcripſit: attende: & incolas tantùm atque aſſiduos: vbi exteri aduentores?

vbi serui? quos longè superasse iam dictos licet affirmare. Nam alioqui nihil magnum Alexandria illa fuisset, cùm & Lutetia vicina nostra ad *quadringenta millia* nuper (nam nunc exaruit & defloruit) habuerit; ipsa Constantinopolis hodie ad *septingenta*. Quæ omnes quantum ab ambitu Romano absunt? quantum à magnis, continentibus, altisque illis ædificiis? AVD. Sed adde etiam Lipsi (& considerandum est) vacuis multis & inhabitatis ædificiis. Nam quot ea Romæ fuerunt? tot templa, porticus, basilicæ, theatra, circi, fora, balneæ, thermę, cetera publica: quæ vel magnam partem, si non maximam, vrbis occuparunt. Deflecte aut resiste, si potes, huic etiam vento. LIPS. Resisto, plenis velis, prorâ obuersâ. Nam ista quæ tu vacua perperam putas, ego aio plenissima fuisse. Balneas & Thermas nominasti: quid? an non in iis multitudo ministrantium, ad obseruandum, purgandum, aquam aggerendam, lauandum etiam, fricandum, vngendũ, siquis seruum non habuisset? Templa autem, Basilicæ, Fora, suos custodes & æditos habebant, satis grandi sanè numero, ob sacrificia, ob ornatum, & tutelam. Sed duo etiam ego omisi, valdè ad frequentiam vrbis, Milites, & Palatinos. Milites tot illi, in præsidio Principis aut vrbis erant: iis sui calones, & honestioribus serui plures: scito certò vel ad *centena millia* excreuisse. At Palatinos dico, totam Principis aulam: in quâ quot officia aut ministeria fuisse dicemus? Lapides antiquos inspice: dicent in parte; & suggerent materiem tibi cogitandi. Est & tertium, sed verecundè vix dico. Meretrices & scorta vtriusque sexus (proh pudor! sed res ita fuit) ingentem numerum reddiderunt, vt in vrbe quam multi cælibes, multi exteri

sine

ſine vxoribus, inhabitarent aut frequentarent. Ad ſummam, mi Auditor, deſine reflare ampliùs & opponere; aut, vides, longiùs longiuſque res hæc ibit. AVD. Quieſco tuâ cauſsâ, & credo (vt ſic dicam) nec credens. Tamen vnum etiam quæſierim: ſi tot illic millena millia, vnde iis cibus? LIPS. Hoc meritò & quæris, & ego decîdam, ſed paucis Senecæ verbis. *Cogitate*, inquit, *hanc ciuitatem, in quâ turba per latiſsima itinera, ſine intermiſsione defluens, eliditur; in quâ conſumitur*, QVIDQVID TERRIS OMNIBVS *aratur*. Orbis, inquam, pænè totus hanc ſuam metropolim adibat, & alebat: quid ambigis alimenta ſuffeciſſe? Imò repete quæ ſuprà dixi, de Frumentatione: tot milleni modij in diem, adſtruunt pænè *duos hominum milliones*, dumtaxat tenuiorum. Nunc de Alimentis, & Ariſtidem audi: *Mare per medium veſtrum imperium porrigitur, cui vndique amplæ regiones adiacent, neceſſaria pleraque vobis ſubminiſtrantes. Nam ex* OMNI TERRA MARIQVE, *quidquid vel anni tempora gignunt; vel regiones ſingulæ, fluuij, lacus; arteſq́; item & ingenia tum Græcorum tum Barbarorum proferunt*, ID OMNE *ad vos defertur. Itaque ſiquis talia omnia videre deſiderat; is vel per totum orbem peregrinetur neceſſe eſt, vel in veſtrâ iſtâ vrbe verſetur. Quidquid enim apud alios vel creſcit, vel conficitur, hîc affluit & abundat. Tot autem & tantæ onerariæ naues ſingulis anni temporibus appelluntur, vt vrbs* * COMMVNIS QVÆDAM ORBIS OFFICINA *videatur*. Ecce, merces vndique habes, copias vndique, frumenta, fructus. Nec plura opus de alimentis: addámne duo argumēta etiam multitudinis, atque vnum ex iis iocoſum? Lampridius ſcribit, Heliogabalum *ſeruis imperaſſe, vt omnes araneas*

* κοινὸν τι τῆς γῆς ἐργαστήριον.

colligerent in vrbe: atque eos collegisse ad decem millia pondo. additque Heliogabalum subiecisse, *Vel hinc intelligendum* QVAM MAGNA ROMA *esset.* Verum est: & quot domorum angulos excuti oportuit, ad hoc pondus? & domorũ per omnes angulos ferè habitatarum? Alterum argumentũ triste, & à peste. In Eusebij Chronico traditur, *Ingentem Romæ luem factam, ita vt* PER MVLTOS DIES *in ephemeridem decem millia mortuorum referrentur.* Exhausta fuisset in diebus aliquot Roma, si non Alexandriam, & quidquid dici potest, longè superasset. Concludo, & moneo, per hanc frequentiam Romæ factum, vt paullatim Italia pænè deserta esset; cùm plerique eò confluerent, ob frumentationes, ludos, & alios vsus aut voluptates: in agris autem, Romanorum passim Prætoria & Villæ essent, & ipsa agrorum latifundia per seruos & ergastularios culta.

CAP. IIII.

De ædificiis vrbis Romæ communiter, & eorum altitudo.

ET Roma quidem tanta & tam frequens fuit: inimus nunc ipsam, & perambulamus, & lustramus? AVD. O siquis Deus olim hoc mihi dedisset! ô siquis nunc quoque vel per somnium in eâ sistat! LIPS. Ego is ero, confide. somnia dicam, & vmbras, præut ipsa res & pulchritudo fuit. Periti viri est, mihi crede, non dicam describere, sed capere & credere qualis ea Roma fuit. Conabor, & minutula dicam: & vel sic fidem fortasse non inueniam. quid refert? aëri & herbis meis hæc sim locutus. Tria in vrbe miranda canit Claudianus:

Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS *aër,*

Cuius

Cuius nec SPATIVM *visus, nec corda* DECOREM,
Nec laudem vox vlla capit.

Altitudinem ecce laudat, *Spatium*, & *Decorem*. De *Spatio* dictum, duo alia exsequamur. Quæ est *altitudo?* siue in collibus ipsis ædificatio, pulchrâ specie; siue singillatim in operibus ipsis. Quod ad colles, quomodo non bellum, videre eos publicis priuatisque ædibus insessos; gradatim declinantes; & velut superas quasdam vrbes, vrbi inferæ imminentes? Omnino fuit ea facies: & pulchrè expressit Aristides. *Nec verò*, inquit, *superficiem solùm soli occupat, sed longè supra exemplum in aëra altißimè ascendit. Et sicut vir aliquis, qui robore & magnitudine excellit, alios quoque in se sublatos ferre gaudeat: ita & hæc non quiescit, nisi & alias æquales sibi superimpositas vrbes, alteram super alteram ferat: quod nominis eius fert ratio, totumq́; hoc quod hîc videmus, robur & *valentia est. Adeò* *ῥώμη. *vt siquis eam diligenter vellet euoluere & diducere, & quæ nunc in sublimi sunt vrbes, aliam iuxta aliam humi collocare; quidquid Italiæ reliquum est, id impletum mihi iri videtur: imò futura vna aliqua vrbs ad Ionium vsque sinum.* Bellè & ποιητικῶς, non nego, attollit: sed hæ figuræ originem à re habent, nec quisquã putet elationes istas, nisi cum caussâ & basi, esse. Itaque & Plinius, verus & seuerus taliũ, cùm de magnitudine dixisset: *quò*, inquit, *siquis* ALTITVDINEM *tectorum addat, dignam profectò æstimationem concipiat, fateatúrque* NVLLIVS VRBIS MAGNITVDINEM IN TOTO ORBE *potuisse ei comparari.* Quæ altitudo tamen in templis, aut publicis, fateor, maximè: vt in Rutilio, ad Romam:

Exaudi genetrix hominum, genetrixq́; deorum,
Non procul à cælo per tua templa sumus.

Significat altiſſimè in aërem ea ſurrexiſſe: & quidni, cùm collibus etiam ſæpe impoſita? Ceteræ ædes, non communiter ſic altæ, nec humiles tamen fuerunt. Nam Auguſtus Princeps, cùm ambitionem in ædificando videret atque altè attollendo, eamque cum diſcrimine & periculo ruinæ; ſiue etiam, quia aërem interciperent, & nimis inumbrarent: coërcuit, vt in Strabone ſcriptum eſt, & *ſeptuaginta pedes* definiuit in modo ædificiorum. Nero hoc ipſum poſteà ſecutus, cùm ab incendio Romam inſtauraret; *cohibuit* (vt Tacitus ait) *altitudinem ædificiorum*. Sed modum non expreſſit noſter: fueritque vel ille Auguſti, quem oblitteratum, vt ſolet, iam reuocauit; ſiue is qui Traiano poſteà adſcribitur à Victore, *pedum ſexaginta*. Sed de priore ego malim. Dices. ergóne tam miranda hæc altitudo? & nónne hodie magis educimus? Interdum, non nego: ſed nec ſic communiter: & hoc quoque cogita multas ædes, & imprimis omnes publicas, extra legem hanc fuiſſe. Quid ſi autem & diuites illi nobileſque neglexerint? ego arbitror, ſiue gratiâ impetratâ, ſiue & eâ neglectâ. Et titulus ſanè fuit. quia lex in futuras nouas ædes cauebat, ſtructas non diruebat, & fas eaſdem ſic reparare. Quidquid tamen ſit, ſi vulgò ædes omnes *ſeptuagenûm* pedum, ſatis conſpicua ea altitudo: præſertim vbi tecta compluuiata, aut teſtudinata, quod ſæpe. Noſtra hæc pectinata, & in anguſtum ſurgentia, aliquid de dignitate minuunt, ſed & capacitatem tollunt. In tali autem illâ altitudine, quid minus quàm quaterna aut quina cænacula? quorũ frequentiæ ſtudebant. Vitruuius: *In eâ autem maieſtate* Lib. II.
vrbis, & ciuium INFINITA FREQVENTIA, *innumerabiles habitationes opus fuit explicare.* Ergo cùm recipere

non posset area plana tãtam multitudinem ad habitandum in vrbe, ad auxilium ALTITVDINIS *ædificiorum res ipsa coëgit deuenire. Itaque pilis lapideis, structuris testaceis, parietibus cementiciis, altitudines exstructæ, contignationibus crebris coaxatæ, & cænaculorum summas vtilitates perficiunt, & despectationes.* Sed hæc de ædificiis, nunc non exsequor: & satis de Altitudine libasse.

CAPVT V.

Decor & ornatus ædificiorum. Excerpta quædam, & primò de templo Capitolino exactiùs dictum.

AD *Decorem* transeo, qui varius, in mole, in materiâ, in artificio, in symmetriâ, & siquid aliud elegantia aut peritia amat. In hac quoque parte, quin vrbs omnes orbis vrbes superauerit, nemo dubitet: fidi auctores dicunt, & opes atq; ambitio Romana facilè persuadent. Quidquid artificum insigniorum Græcia aut Asia habuit, Romam euocabantur, aut vltrò veniebãt. quippe hîc præmia: & quidam ex iis, quibus (vt Taciti verba vsurpem) *ingenium & audacia erat, etiam quæ natura denegauisset, per artem tentare.* Sed primus aut præcipuus *Decoris* huius auctor Augustus. qui *vrbem*, vt Suetonius ait, *neque pro maiestate imperij ornatam, & inundationibus incendiisq; obnoxiam, excoluit adeò, vt iure sit gloriatus, Marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset.* Alter ab eo, Nero Imperator. qui ambitione impulsus vrbem incendit, vt nouam melioremque repararet. *Videbatur enim*, ait Tacitus, *condendæ vrbis nouæ, & cognomento suo appellandæ, gloriam quærere.* Itaq; eius iussu, *vrbis domus, non vt post Gallica incendia, nullâ dis-*

stin-

ſtinctione, nec paßim erecta, ſed DIMENSIS VICORVM ORDINIBVS ET LATIS VIARVM SPATIIS, *cohibitâ ædificiorum altitudine, ac patefactis areis, additisq́* PORTICIBVS *quæ frontem inſularum tegerent. Eaſq́ porticus Nero ſuâ pecuniâ exſtructurum pollicitus eſt.* Vides ibi quædã præclara & optanda in vrbe, Ordines vicorum, Latitudines viarum, Porticus protegentes. Vt non temerè idem Tacitus TANTAM *reſurgentis vrbis* PVLCHRITVDINEM miretur, & ſcripto conſignet. Quod tunc quidem publicè, ſed & priuatim in omni incendio factum Seneca adnotauit: *Timagenes, felicitati vrbis inimicus aiebat, Romæ ſibi incendia ob hoc vnum dolori eſſe, quòd ſciret meliora reſurrectura quàm arſiſſent.* Et ſanè ita fuit, præſertim ad Traianum vſque; cùm ab illo, & à Deo, culmen fuiſſe videtur pulchritudini vrbanæ.
Lib. XXXVI. Quam Plinius communiter ſic dilaudat: *Ad vrbis noſtræ miracula tranſire conuenit, & ſic quoque* TERRARVM ORBEM VICTVM *oſtendere. quod accidiſſe toties pæne, quot referẽtur miracula, apparebit. Vniuerſitate verò aceruatâ, & in quemdam vnũ cumulum collectâ, non alia* MAGNITVDO *exſurget, quàm ſi* MVNDVS ALIVS QVIDAM *in vno loco narretur.* Notentur ea & ad Decorem, & ad Magnitudinem malè controuerſam. Sed & Caſ-
Lib. VII. ſiodorus vero & magno ore, de iſtâc vrbe: *Ferunt priſci ſæculi narratores, fabricarum ſeptem tantùm terris attributa miracula. Epheſi Dianæ templum; regis Mauſoli pulcherrimum monumentum; Rhodi Solis æneum ſignum, quod Coloſſus vocatur; Iouis Olympici ſimulacrum, quod Phidias formauit; Cyri Medorum regis domum, quam Memnon fabricauit; Babyloniæ muros, quos Semiramis cõſtruxit; Pyramides in Ægypto. Sed quis illa vlteriùs præ-*

cipua putabit, cùm in vnâ vrbe tot stupenda conspexerit? Habuerunt honores, quia præcesserunt tempore: & in rudi sæculo quidquid emersisset nouum, per ora hominum iure ferebatur eximium. Nunc autem potest esse veridicum, si VNIVERSA ROMA *dicatur esse* MIRACVLVM. Ecce consona vtriusque iudicia, sed & voces: & Romam totam, ac per partes, *Miraculum* esse, & inter prima mundi spectacula, iure censent. Vis autem paullo distinctiùs membra pulcherrimi huius corporis videamus? AVD. Te hoc quærere? non volo, sed aueo; non cupio, sed ardeo, vt verò verbo dicam. LIPS. Atqui ne nimis ardesce. nam ego non flumine te perfundam, sed leuiter aliquid aspergam è summis aquis. Tu te ingurgitabis, si voles, posteà: viam designabo & præibo. Ego autem? an ducem potiùs alium quæram ex ipsâ antiquitate, qui ostendat? Esto Ammianus, qui Constantij ingressum in vrbem Romam describens, ipsum intuentem & mirantem præcipua operum facit, atque ait: *Proinde* Lib. XVI. *Romam ingressus, imperij virtutumque omnium larem, cùm venisset ad* ROSTRA, *perspectissimum priscæ potentiæ* FORVM *obstupuit: perque omne latus, quò se oculi contulissent,* MIRACVLORVM DENSITATE *præstrictus, allocutus nobilitatem in* CVRIA, *populumque pro tribunali, in* PALATIVM *receptus fauore multiplici, lætitiâ fruebatur optatâ. Deinde intrà septem montium culmina, per accliuitates planiciemque posita vrbis membra collustrans, & suburbana; quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta sperabat:* IOVIS TARPEII *delubra, quantum terrena diuinis præcellunt;* LAVACRA *in modum prouinciarum exstructa;* AMPHITHEATRI *molem solidatam Lapidis Tyburtini compage;* PANTHEON *velut regionem teretem spa-*

ciosâ celsitudine fornicatam; elatosq́; vertice scansili SVGGESTVS *consulum, & priorum Principum imitamenta portantes, &* VRBIS *templum*, FORVMQVE PACIS, & POMPEII THEATRVM, & ODÆVM, & STADIVM, *aliaq́; inter hæc* DECORA *vrbis æternæ*. En habes, qui digitum intendat, & ducat: tu sequere, & ardorem (ita loquebaris) restingue. AVD. Iam risui & ioco me habes palàm. LIPS. Egóne? AVD. Tu, tu, & si noctua sim, sępius cantem. Nam nomenclatorem mihi das locorum, & paucorum quidem: vbi designator, enarrator, interpres? LIPS. Adest: ego pro copiâ & scientiâ aliquid dicam, sed nec ordine quidem Ammiani. Nam etsi præcipua ille tetigit; non placet tamen ordiri à *Foro* aut *Rostris*; sed potiùs à *Templis*. Diuina, à quibus rerum hominumq́ue ortus, præeant; & totum hoc pulchritudinis agmen ipsa ducant. Nominat ille quattuor templa, *Iouis Tarpeij*, *Pantheon*, *Vrbis*, *Pacis*. Quàm pauca è multis? nam primùm hoc moneo, *quadringenta vigintiquattuor templa* Romæ fuisse, quod in Notitiâ imperij proditum leges. Noli ambigere, quin pleraque ex his magnifica, & aliter atq; aliter structa, vel instructa: sed Ammianus satis habuit, dignitate vel opere prima eorum dare. Itaque à *Tarpeio* exorsus est, siue *Capitolino*: nō quia pulcherrimum fortasse, sed quia primarium, & Dei principis; itemq́; quia multâ substructionum mole, & opibus, ac tempore pleraque præibat. Alioqui Plinius, vbi magnifica operum recenset, hoc Lib. xxxvi. omittit: imò idem quasi irridet veteres, quòd *Aggeris vastum spatium, & Capitolij insanas substructiones mirabantur*. Sed id non eâ mente dictum, quâ videri possit. non, inquā, deminuit aut abiicit Capitolij ipsum opus; sed

ſed ſubſtructiones tangit, quas L. Tarquinius Priſcus magnas, & *inſanas*, vt ipſe loquitur, circum collem fecit: dum prærupta eius adæquat, ab imo ſolo ingentibus lapidibus muro educto ſuffulcit, complanat deniq; in vertice, & fundamenta iacit. Hæc Plinius tãgit, & Dionyſius clarè exſequitur: quem vide. Alioqui ipſum opus & ædificium non miratur mirabile viſum: quî id poſſet? cùm ſit inter eximia & vrbis prima. Pręter Ammianum in verbis dictis, etiam Caſſiodorus ſic attollit: *Capitolia celſa conſcendere, hoc eſt* INGENIA HVMANA SVPERATA *vidiſſe*. Et res ſanè dicit & facies, quam, etſi tenuiter, lineis aliquot adumbrabo. Mons *Saturnius* primò dictus fuit, in quo hæc ædes; tum *Tarpeius*, & mox *Capitolinus*, à capite hominis (cui viuo *Toli* nomen fuiſſe Arnobius tradidit) inuẽto, dum fundamenta moliuntur. Sed hæc nota; non vulgo nimis illud, duplex *Capitolium* fuiſſe, *Vetus & Nouum*. Illud in *Regione ſextâ Circi Flaminij* Victor & Notitia Imperij locant; iſtud in *Regione octauâ Fori Romani*. Valerius illud intellexit certò, cùm inter ſacerrima & vetuſtiſſima loca, adiurans nominat: *Per Romuli caſam, perq; Veteris Capitolij humilia tecta, & æternos Veſtæ ignes.* Ait *Vetus*, ait *humili tecto*: quod vltimum nullo modo in *Nouum* & ſublime illud conuenire poteſt. Puto & Martialem hæc diſtinguere, cùm in hominem ludit plurifariàm habitantem: Lib. IIII. cap. IIII.

Eſquiliis domus eſt, domus eſt tibi colle Dianæ,
Et tua Patricius culmina vicus habet.
Hinc viduæ Cybeles, illinc ſacraria Veſtæ,
Inde NOVVM, VETEREM *proſpicis inde Iouem.*

Cerni ab eo vtrumque Capitolium vult: *Vetus* è colle

Auentino siue Dianæ, *Nouum* ex Esquiliis & Vico patricio. Etsi fortasse *Nouum Jouem* Domitianum suum vocat, eiusque Palatium intellegit. Sed Varro de vtroque apertiùs: *Capitolium Vetus, quòd ibi Sacellum Jouis, Junonis, Mineruæ: & id antiquius, quàm ædis quæ in Capitolio facta.* Ecce, dicit illud Vetus, æuo prius esse quàm hoc Nouum, & ostendit in alio item loco fuisse. Sed dices, si prius, si alibi: vnde *Capitolium?* nam vox ea non conuenit, cùm nec mons tunc nomen istud habuerit, nec ipsum illud templum in monte. Respondeo, Varronem hoc occupasse & soluisse lectori vigilanti. Nam ideò, inquit, *Capitolium* non auctor aut conditor, sed posteritas dixit; quia vt in nouo & nobili illo Capitolio, tres illi dij Præsides colebantur. A similitudine igitur & hoc *Capitolium* est dictum, sed cum discrimine, *Vetus*. Quæras amplius, quis autem condidit? & hoc dicam, suggerente Cassiodoro. Nam ille in Chronico, Numæ rebus: *Capitolium quoque à fundamentis construxit.* Ignaro lectori tenebræ sint, & falsi Cassiodorum arguat. quis enim vnquam prodidit Numam auctorem Capitolij? Et sanè distinguere debebat, & addere, *Vetus*. Ita enim est: ille auctor illius, vndeunde hoc hauserit Cassiodorus; sicut *Noui*, Tarquinius Priscus. Is complanato, vt dixi, monte, struere cœpit, ex voto quod vouerat bello Sabino: idque opido Apiolis capto, vt Plinius ex Antiate refert, è manubiis & prædâ. Sed fato preuentus, absoluendum nepoti L. Tarquinio Superbo reliquit, regum vltimo: etsi Seru. quoque Tullium aliquid addidisse, sociorum studio adiutum, Tacitus (sed solus, opinor) dixit. Præcipuus tamen auctor operis Superbus. qui, vt Liuius inquit, *Suessâ Pometiâ*

Lib. III. cap. V.

metiâ è Volſcis captâ, diuenditâ prædâ, cùm quadraginta talenta argenti auriq́ recepiſſet; concepit animo eam AMPLITVDINEM *Iouis templi, quæ digna deûm hominumq́ rege, quæ Romano imperio, quæ ipſius etiam loci maieſtate eſſet*. Scribit *quadraginta* talenta: quæ nobis XXIIII. millia Philippæorum eſſent: ſed an non *quadringenta* reſcribendum, aliquis ex Dionyſio iure controuertat? Nam ille, vt in re non dubiâ: *tantum prædæ*, inquit, *repperit, vt quinque minæ argenti obuenerint ſingulis militibus, decimæ autem diis ſacratæ fuerint nō minus* * *quadringenta talenta*. Ea eſſent, *ducenta quadraginta millia* Philippæorum: pecunia, haud nego, ſatis grandis, præſertim è ſolis decimis: ſed res Italiæ & Latij tunc vberes & florentes (quod & alibi videre eſt) hoc perſuadent, tum & ipſum opus eâ amplitudine inſtitutum, quam Liuius deprædicat, & quam exiguâ ſummâ nemo fabricetur. Nec tamen vel Tarquinius ſupremam manum impoſuit: & *gloria operis* (ait Tacitus) *libertati reſeruata. Pulſis regibus, Horatius Puluillus Conſul dedicauit, eâ* MAGNIFICENTIA, *quam immenſæ poſteà populi Romani opes ornarent potiùs, quàm augerent*. Vides & à Tacito laudari, & conſummatum hoc opus Puluillo adſcribi. Quid igitur eſt, quod in Liuio, multis annis pùſt lego, in Tribunorum militarium imperio? *Eodem anno, ne priuatorum tantùm operibus vrbs creſceret, Capitolium quoq́ ſaxo quadrato ſubſtructum eſt, opus* VEL IN HAC MAGNIFICENTIA VRBIS CONSPICIENDVM. Hoc narrat, poſt Romam à Gallis captam, & cùm ea inſtaurata à ciuibus fuit. Ergóne tunc denique Capitolium ſaxo quadrato ſtructum? nego de ipſo ędificio, fateor de monte. Itaque attende, *ſubſtructum* dicit, non *exſtructū*.

Margin notes: * *In Plutarcho ſumma eadem.* — III. Hiſt. — Lib. VI.

Eſt illud ipſum opus, de quo prædixi, L. Tarquinij: quod tamen rudi lapide factum, nunc mutarunt, & ſecto quadratoque ſplendidius confecerunt. Igitur Pliniana illa, de quibus item anteà, magis fuerit ad hoc poſterius opus referri: & iſtæ ſunt *inſanæ illæ ſubſtructiones*, è quarum ruinis vaſtos lapides erutos patrũ etiam ætas vidit. Sed ipſum Tarquinij Capitolium quale fuit? Deſcribit his ferè verbis Dionyſius: *Situm eſt in altâ crepidine, habetq; in ambitu octo iugera: ſic vt latera ſingula ducentorum ferè pedum ſint, exiguâ latitudinis & longitudinis differentiâ, niſi quòd iſta illam vincit vix pedibus quindenis. Quâ parte frons eius meridiem ſpectat, triplici columnarum ordine circumcingitur; ab aliis lateribus, duplici. In ipſo ſunt tres cellæ, ex ordine, à lateribus communione parietum clauſæ. Media eſt Iouis, vtrimque altera Iunonis, altera Mineruæ, ſub eodem laqueari eodemq; tecto.* Ita Dionyſius: & verba, ſi placet, examinemus. *Octo iugerum* ambitu fuiſſe dicit: id eſt *pedum octingentorum:* ſed ſic vt quadrum eſſet, imò pænè quadratum, niſi quòd longitudo *quindecim pedibus* ſuperaret. Fuit egregia capacitas, ſi conſideras, & aptâ proportione. Ait, *frontem ad meridiem ſpectaſſe*: id eſt, Forum Romanum & Palatium verſus, frequentiſſimam vrbis partem. Ergo ab eâ quoque parte *centum gradus*, quibus (vt Tacitus, atque alij) ſuperbè adibatur. Quos tamen continuos fuiſſe non arbitror, & retractiones ſuas habuiſſe, vt Vitruuius appellat: id eſt, areolas, vbi feſſi pedem figerent & reſpirarent. quas poſt ſingulos ſeptem aut nouem graduum ordines ſolere interponi, architecti notarunt. Gradus autem iſti haud dubiè ad maieſtatem: eoque & in aliis templis, etſi pauciores, ſoliti vſurpari.

Sed

Sed ibi ratio, hîc neceſſitas & locus editior voluerunt. Addit *columnarum triplicem ordinem*: quas L. Sullam Athenis aduexiſſe, è templo Iouis Olympij, Plinius nos docet. Atque eas Dionyſij tempore ipſas exſtitiſſe, facilè arbitror: poſt incendium, à Veſpaſiano mutatas, verbum Plinij dat ſuſpicari. Quàm multæ eæ fuerint, haud dixerim: quia varia proportio in collocandis, de quâ Vitruuius videndus. An tamen eiuſdem locus non huc facit? Lib. III. cap. III. Format *Pycnoſtylos*, *Syſtylos*, *Diaſtylos*, *Aræoſtylos*; *Euſtylos* ædium ſpecies: iis enim Græcis vocibus vtuntur: & in *Aræoſtylis*, inquit, *nec marmoreis nec lapideis epiſtyliis vti datur, ſed imponendæ ſunt trabes de materiâ perpetuæ: & ipſarum ædium ſpecies ſunt barycæ, barycephalæ, humiles, latæ, ornántque ſignis fictilibus, aut æreis inauratis faſtigia earum, Tuſcanico more. vti eſt ad Circum maximum Cereris, & Herculis, Pompeiani item Capitolij.* Sanè Pompeianum Capitolium nemo legit, opinor; nec ipſe Pompeius manum admouit, aut potuit: niſi quis accipit de Capitolio, quod Pompeiis fuerit Campaniæ opido. Nam & coloniæ, vti ſcimus, Capitolia ſua habebant. Sed tamen, quia vtitur hîc Romanis exemplis (vide alia:) non diſpliceat diſtingui, *Herculis Pompeiani, item Capitolij.* Itaque Capitolium fuerit inter *Aræoſtyla*, id eſt raris columnis diſtincta. Pergit Dionyſius, *tres in ipſo cellas eſſe*, ſiue vt ipſe appellat *σηκὸς. Ea res nota eſt, & verſus Auſonij,

> *Trina in Tarpeio fulgent conſortia templo.*

Quod imitabantur item in coloniis: eóque Arnobius ſcripſit: *Nónne vides in Capitoliis omnibus virginales eſſe ſpecies Mineruarum?* duos alios deos ibi omittit. An autem non alij dij in Capitolio? non quidem in iſto tem-

Lib. XXXV. cap. VI.

* Heſych. Σηκὸς, ἐνδό-τερος τόπος τοῦ ἱερσ̃.

templo; excipio Iuuentutem, & Terminum: qui cedere scilicet noluerunt exaugurantibus. *Itaq; eorum aræ* (ait alibi Dionysius) *continentur templi ambitu, atq; vna in vestibulo cellæ Mineruæ est, altera in ipsa cellâ iuxta puluinar.* Quod igitur in Tertulliano legitur: *Capitolium omnium dæmonum templum est.* itemque in P. Victore: *Capitolium, vbi omnium Deorum simulacra celebrantur.* in Cicerone: *Deorum domicilium*: ea inquam omnia, de ipso monte capienda sunt, qui passim & pænè totus deorum aris, statuis, templis insessus: quod facile tibi inter legendum obseruitare. Sed dixerat etiam Dionysius, *cellas istas à lateribus communi pariete clausas.* Quid hoc est? vt nullum discrimen aut interpositio parietũ fuerit? imò opinor fuisse, aut certè columnarum, & sacelli atq. ædiculæ speciem singulas habuisse. Nam ita ipse Dionysius, προναον τῆς ἀθηνᾶς (in verbis, quæ iam verti) *vestibulum templi Mineruæ*, & vt sic dicam *protemplum*. Ita & Liuius: *Quadrigæ inauratæ positæ in Capitolio, in cellâ Iouis, supra fastigium ædiculæ.* Plinius verò & *Delubrum* dixit: *Proserpinæ tabula fuit in Capitolio, in Mineruæ delubro, suprà ædiculam Iuuentutis.* Distinctio igitur: sed mens Dionysij, tres ipsas tamen cellas communi totius templi pariete clausas. Nisi quis etiã censet, *Ædiculas* istas fuisse non nisi caua quædam in ipso pariete, ad statuas illocandas: quod in Panthéo videmus: quibus non accedam. Ista ex Dionysio: an & à me aliquid addo? faciam, si prius distinxero inter Capitolia, quæ quattuor in hoc ipso loco, ex ordine, fuêre. Nam primum illud Tarquiniorum, bello ciuili Sullano, incendio periit, neglegẽtiâ custodum. Alterum ipse Sulla instruxit: sed non dedicauit: *quod vnum Felicitati suæ*

Lib. III.

De Spectac.

suæ defuisse, ipse apud Plinium fatetur, & Tacitus adnotauit. *Lutatij Catuli nomen*, ait Tacitus, *inter tanta Cæsarum opera, vsque ad Vitellium mansit*. Etsi Dio tamen scribit, Cęsari Iulio, inter alia honorum, decretum à Senatu: *vt nomen eius Capitolio inscriberetur, deleto Catuli: ídque eum admisisse*. Sed Taciti assertio firmior, mihi quidem, fideliorque. Tertium fuit à Vespasiano. nam illud Catuli arsit ciuili iterum bello Vitelliano: atque iste reparauit iisdem vestigiis, sed & dedicauit. Dedicauit inquam, & Plutarcho scribenti hoc accredo: magis quàm Victori, qui Domitiano tribuit: *Multa*, inquit, *opera incboata per patrem, vel fratris studio, atque inprimis Capitolium, absoluit*. Non vinces hoc, ô Victor. Vespasianus absoluit, dedicauit: sed à morte eius, sub Tito, statim arsit (Suetonius, & Dio in Tito:) atque ita quartùm Domitianus instaurauit. Habes igitur quaterna Capitolia, sed in eodem loco reposita semper, & innouata. Tacitus, & Dionysius quoque, id notarunt: sed verba illius: *Iisdem rursus vestigiis situm est, postquàm interiecto* CCCCXXV *annorum spatio, L. Scipione, C. Norbano Coss. flagrauerat*. Hoc de Sullano: de Vespasiani, idem: *Paßim intactæ fundamentis argenti aurique stipes, & metallorum primitiæ nullis fornacibus victæ. Prædixêre haruspices, ne temeraretur opus saxo auróve in aliud destinato.* ALTITVDO *ædibus adiecta. id* SOLVM *religio annuere, & prioris templi magnificentiæ defuisse creditum, quo tanta vis hominum retinenda erat*. Noto obiter religionem Romanorum, qui liberaliter contulerunt ad opus faciendum, stipibus coniectis. Ille enim finis. sicut & in Cicerone scriptum de illo Sullano: *id Capitolium publicè coactis fabris, operísque imperatis,* GRATIS *exædificatum*

III. Hist.

ficatum

ficatum atque effectum esse, ita vt ex ærario nihil darent. Quod equidem miror satis, sed quinto in Verrem ita scripsit. AVD. Religiosum sæculum, pr§ nostro. sed qu§ aut quanta illa multitudo hominum est, quam Tacitus retineri vult? LIPS. Haud difficilis collectu. Si enim latera pedum *ducentorum*, reddentur fientque in areâ pedes *quadraginta millia*. Da singulis insistentibus pedes *quaternos* (sufficiunt, cùm militi in acie locato & armato Polybius det non nisi *senos*) da inquam *quaternos*: nónne vides *decem millia* potuisse retineri? Sed tolle aliquid, si vis, in columnas & alium apparatum: largiter tamen supererit pro *octo millibus*. AVD. Hem! magna capacitas, & rara talia nostra templa. LIPS. Semel omitte de nostris: vincimur, si comparamur. Et tamen de mole aut magnitudine, tale aliquid esse potest, aut & excedere: de arte, materie, ornatu quî potest? Sed Tacitus *Altitudinem* adiectam, super priorem, disertè scribit: quæ fuit? haud diuino: pro symmetriâ latitudinis oportet ingentem fuisse. Et Silius ita indicat, apud quem Iupiter prædicit de illo Domitiani:

Aurea Tarpeiâ ponet Capitolia rupe,
Et iunget nostro templorum CVLMINA CÆLO.

In cælum educit: sicut & Tertullianus, Apologetico: *Nam etsi à Numâ concepta religio est, nondum tamen aut simulacris aut templis res diuina apud Romanos constabat: & nulla* CAPITOLIA CÆLO CERTANTIA, *sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samia, & Deus ipse nusquam.* AVD. Et tu hæc recitas Lipsi? LIPS. Quid ni recitem? AVD. Et attendis? LIPS. Quidni? AVD. Atqui euertũt paulloantè à te dicta, de Capitolio Numæ. Nam quomodo illud sit, & cum tribus suis diis; si tunc nulla

nulla templa, si nullæ statuæ? LIPS. Benè obseruasti, & de industriâ plura illa verba (vide quàm fallere voluerim) adduxi. Adduxi, vt expedirem: & ecce. Non negat vlla Capitolia fuisse, sed illa alta & *cælo certantia*: nostra humilia cur destruat? Nam vt dem statuas nōdum fuisse (quod alibi & Varro tradidit:) tamen de templis idem dicere anceps sit, & Liuius, Dionysius, Plutarchus refellant. qui disertè *Termino, Fidei, Vestæ* templa à Numâ posita adfirmant. Et verò si priuatæ domus, si curiæ publicæ; cur nō & ea diis essent? ratio videtur velle, præsertim apud homines cultui deorum sic addictos. Sed de altitudine certiora non habeo: quæ minima esse potuit, fuit *pedum ducentorum*: sicut in Panthéo Agrippę, par item latitudo & altitudo. AVD. Heus tu, in loco Taciti etiam me tenuit, quòd ait *altitudinem adiectam*: & debuisse, quò *tanta vis hominum retineretur*. Quid ergo altitudo facit ad laxandum locum? non intellego, nisi si porticus aut inædificationes superiores aliquę, vt hodie in quibusdam templis. LIPS. Apage, nihil difforme in vniformi isto opere: sed Taciti mens, iuuisse & decuisse altitudinem vbi multitudo, vt aër laxior ac liberior, ad respirandum, ad refrigerandum. Alioqui, vbi arctatio & compressio, scimus quàm subitò animo malè fiat. Sed ab ædificiis iam ad Ornatum pergo: qui tamen varius in vario isto opere. Quis in Tarquinij? aliquid è Liuio haurire est sparsim. vt libro x. *Fœneratores aliquot mulctati, & ex eo quod in publicum redactum est,* ÆNEA *in Capitolio* LIMINA, *& trium* MENSARVM ARGENTEA VASA *in cellâ Iouis, Iouémque in* CVLMINE *cum* QVADRIGIS *Æediles posuerunt*. Iterum libro XXIX. *Quadrigæ* AVREÆ *eo anno in Capitolio positæ ab Ædili-*

 bus.

bus. Et libro XXXV. *Ædiles multos pecuarios damnarunt. ex eâ pecuniâ clypea inaurata in fastigio Iouis ædis posuerunt*. Denique libro XXXVIII. *Seiuges in Capitolio* AVRATI *ab Cn. Cornelio positi: Consulem dedisse, inscriptum est. Et duodecim clypea ærata* (lego *aurata*) *ab Ædilibus sunt posita ex pecuniâ quâ frumentarios damnarunt ob annonam compressam. & duo item signa aurata*. Hæc ex Li-
Lib. xxxiij. uio: istud è Plinio, *post Carthaginem euersam, laquearia in Capitolio inaurata esse*. Nec plura, dici quidem digna, notaui. Quid iam in Catuli? omnia haud dubiè, in istis iam opibus, opulentiora: illud notabile reperio, *quòd sua ætas* (Plinij verba) *variè de Catulo existimauerit, quòd* TEGVLAS *Capitolij* ÆREAS INAVRASSET *primus*. De quibus & in Senecâ patre: *Fastigiatis suprà tectis, auro puro fulgens, prælucet Capitolium*. Sanè hoc magnificum & verè splendidũ fuit: & quis ille fulgor, Sole irradiante? Fuit & ad firmitatem aptum æs, & contra æruginem aut rubiginem inductum aurum. Cetera donorum & ornamentorum varia, *Coronæ aureæ, Victoriæ aureæ, Candelabra, Vasa*, & quæ tu tibi subiicias:
Lib. 21. sed quod ex Dione omnino obseruandum, *omnibus his detractis, ex Ægyptiacâ prædâ alia victor Augustus reposuit: detractis ex Sc.*[to] *& vt tam multis his nouis & melioribus locus fieret*. Etsi quædam veterum retenta, non ambigo: sed ordine & iudicio Augusti disposita, vt apta & concors tota facies esset. Id verò ipsum tempus fuit, quo
* 1600000 Philipp. *vnâ donatione in cellam Iouis Capitolini contulit* * XVI.
* 1250000 Phil. *millia pondo auri, & * quingenties* HS. *in gemmis*: quod in Suetonio leges. In cellam dico Iouis, quid cẽses in duas alias? nam & eas dona sua accepisse Dio disertim dicit. Et vel ex eo vno disce opes & ornatum Capitolinum.

Plera-

Pleraque tamen horum periêre incendiis, vt opinor: & videamus vltimum Domitiani. In eo *columnas Pentelicas* fuisse, quæ Athenis aduectæ item essent (vt & illæ Sullanæ) Plutarchus in Poplicolâ scribit: cum hoc iudicio, *quòd pulchriores Athenis visæ sibi essent, quoniam Romæ dum nimis secant & poliunt, nitorem addidissent, symmetriam detraxissent*. Cetera quæ & quanta, ex eiusdem Plutarchi verbis suspicemur: qui ait *in solam inaurationem, priuatum omnem modum excedentes opes impensas, nempe supra duodecim millia talentorum.* Ea sunt nobis *septuagies bis centena millia* Philippæorum; siue *septem milliones*, & quod excedit. AVD. Hui! verberas me. LIPS. Semper tiro? mirum te viuere. AVD. Quid iam? LIPS. Nam assiduè vulnera accipis, & oportebat iam confectum. AVD. Tua hasta *Pelias* est, & vulnerat & sanat: perge. LIPS. Tanti igitur inauratio: quæ fuit primò in Tegulis æreis, vt illo Catuli: de quibus Epigramma Græcum in Anthologiâ, vbi *Æream domum in Palatio Byzantino* laudat:

Εἶξον ἀρειοτέροισι χάρις Καπετωλίδος αὐλῆς,
Εἰ καὶ χαλκείων ὀρόφων ἀμαρύγματα πέμπεις:
Cede etiam melioribus ô Tarpeiïa rupes,
Et si ex æratis iacis aurea fulmina tectis.

Et Procopius adnotauit, *Gizerichum regem Vandalorum, cùm alia decora Romana secum in Africam vexisse, tum & partem tegularum Jouis Capitolini inauratarum dimidiam.* Nec tecta modò inaurata, sed ipsæ Fores auratæ, & crassis laminis obductæ: quæ mansêre ad Honorij Imp. æuum. Tunc in pecunię inopiâ, *Stilicho mandasse perhibetur* (scribit Zosimus) *vt fores in Capitolio Romano, quæ auro* MAGNI PONDERIS *erant obductæ,*

laminis iis spoliarentur. Cùm autem qui hoc facere iussi erant, id agerent; in parte forium scriptum reppererunt, INFELICI REGI SERVANTVR. *Quod euentus docuit. nam Stilicho paullo pòst infeliciter periit.* Ita Zosimus: nec velim nimis te, vt singularia, hæc mirari: puto in pluribus templis fuisse. Poëtæ sanè *aurea templa* non semel appellant: & auctor libelli De caussis corruptæ eloquentiæ: *Quid enim si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cæmento, & informibus tegulis exstruuntur; sed marmore nitent, & auro radiantur?* Marmore in parietibus, auro in tectis. Ideò *Micantia* Rutilianus dixit:

Confundúntque vagos delubra micantia visus,
Ipsos crediderim sic habitare deos.

Et de Templis in eâ laudatiunculâ concludam.

CAP. VI.

Item de templo Panthei, Vrbis, & Pacis.

AVD. Ego aperiam, & laxabo. Nam quid me tam madidâ memoriâ censes, vt oblitus sim Ammianum plura laudasse? & nominatim *Panthéon*, *Vrbis*, *Pacis*. Dic de singulis, nec excide tuâ lineâ, quam ipse duxisti. LIPS. Sed ex vno illo specimine, facile de aliis iudicare. Tamen fidei meæ caussâ, cape. *Panthéon* ab Agrippâ genero Augusti structum fuit, & opus notum est, hodieque (etsi ornamentis omnibus spoliatum) ipsum corpus exstat. Struxit in tertio Consulatu suo, quod inscriptio frontis indicat: sed perfecit biennio pòst & dedicauit, anno vrbis DCCXXIX. vt est in Dione. Quæ caussa nominis, ipse Dio dubitat, & scribit: *Panthéon*

ſic fortaſſe dicitur, quia plures deorum imagines in ſimulacris Veneris & Martis complecteretur; vel vt ego cenſeo, à formâ illâ deuexæ rotunditatis, & quia cælum referret. Prior explicatio pluribus placita, etſi non ipſi Dioni: & lego in Gloſſis illis priſcis, πάνθειον, *omnium deorum.* Sed & Athenis, atque alibi, τὸ κοινὸν τῶν θεῶν ἱερὸν fuiſſe, *commune Deorum templum*, ex Pauſaniâ diſco. Cui & origo eſſe apud Romanos potuit, ex communi deorum ſacro: de quo Feſtus. *Pandicularis*, inquit, *dies dicebatur, idem & Communicarius, in quo omnibus diis communiter ſacrificabatur.* Sed Dio tamen aliter: & mouit eum, credo, quòd paucæ & certę in eo ſtatuę eſſent, neque diis communiter poſitæ. Fuit enim *Martis*, * *Veneris*, *& Cæſaris Julij:* ipſius *Auguſti* in veſtibulo cum ſuâ poſuit Agrippa. Ita Dio. quem miror *Jouis* omiſiſſe: cùm Plinius ſcribat, *Panthéon Joui Vltori ab Agrippâ factũ.* Itaque ille præcipuus, & præſes ibi Deus, fuiſſe videtur: ſed & plures alij, eoque nomine haud malè Panthéon, etſi Dio à cæli formâ magis petit; quoniam id ſcilicet receptaculum & ſedes Deorum. Lego autem & *Pantheus* & *Panthea*, pro ipſis Diis: ſed aliâ ſignificatione, itemq. ſcripturâ; nec aliud eſt, quàm *omnino-Deus*, aut *Dea.* Idem Dio ſcribit, ſororem Caligulę *Druſillam conſecratam ab eo, & ab omnibus Pantheam dictam.* In lapide item veteri exſtat: DIVO. PANTHEO. EX*. V. Sed de nomine ſatis: in re ipſâ etiam quid me diffundam? niſi ſi lingua poteſt in iſtis, quod non oculus: atque ecce Romæ exſtat, & imagines circumferuntur. AVD. Ita eſt. ſed de ornatu tamen qui periit, ecquid habes? LIPS. Pauca. ſed tamen hoc inter *pulcherrima operum* Plinius recenſuit: quid mirum vel ab ipſo iſto corpore, ſic ſpoliato

* *In cuius auribus ſectus famoſus ille vnio Cleopatræ.* Plin. Lib. xxv.

* *Voto.*

liato & nudo? Nam artificium & ſymmetria per omnes partes maximas, minimas, in eo mirabilis; decor, ordo, deuinctio ſingularis; vt Sebaſtianus Serlius, vir peritiſſimus talium, habēdum cenſeat hoc velut vnicū exemplar conſummatæ Architecturæ. Latitudo atque altitudo par eſt, pedum CXLIIII. Amiſit de ſpecie, quòd rudera locum ſuſtulerunt, & gradibus in templum nunc deſcēditur: atqui anteà aſcendebatur. Tectum & ipſum æreis tegulis, quæ prægrandes aliquot in fornice repertæ: nec dubitandum & has auratas fuiſſe. Plura haud dixerim; & omnia membra eius deſcripſit & menſus eſt Serlius, quem fas videre. Admoneo exuſtum fuiſſe, magno illo incendio ſub Tito, cùm & Capitolium tertiò arſit. Id ita in Dionis compendio ſcriptum: & refecit Domitianus. de quo Caſſiodorus capiendus in Conſulatu eius IX. *Inſigniſſima Romæ facta ſunt, Forum Traiani, Thermæ Traiani, Meta ſudans, & Panthéon.* Sed nec diu pòſt, Traiani anno XIII. (quod in Euſebij Chronico eſt) fulmine ictum conflagrauit: & ab Hadriano reſtitutum, Spartianus dixit in eius vitâ. Itaque non ſoli ij reſtituerunt, qui in fronte operis hodieque inſculpti leguntur, *L. Septimius Seuerus, & M. Aurelius Antoninus*: ſed iam dicti. Mutauit & tranſiit in melioris templi vſum: & à Venere ad noſtram Virginem, faciente Bonifacio quarto Pontifice, ſub annum Chriſti DCVII. Is *petiit Phocam,* ait Regino, *vt in veteri fano, quod Panthéon vocabatur, & à Domitiano fuerat exſtructum, Eccleſiam ſibi facere liceret; quod annuit Imperator.* Iſta de Romano Panthéo. ſed reperio & in prouinciis alibi, ad hoc exemplum. Sozomenus certè in *pago Betheliâ (vnde ipſe oriundus) ditionis Gazenſium,*

Pan-

Pantheon fuisse ait, *antiquum & apparatum templum, quod in cliuo manufacto, velut in arce situm, totum pagum despectabat:* atque addit arbitrari se Syricâ voce *Betheliam* inde dictam, quod Græcè πανθεῖον sonat, siue θεῶν οἰκητήριον, *deorum domicilium*. Ita ille scriptor Eccles. Hist. lib. v. cap. XIIII. Sed transeo iam & lustro obiter templum *Vrbis*. Quod istud est? inquies. nempe *Dominæ Vrbis*, illius *Æternæ*, & *Cælestis*. O insaniam! ædificiis & inanimato corpori non vitam solùm adtribuere, sed numen! Atqui fecerunt, & vrbs hæc, in quâ sedes tanti imperij, tanquam in eâ potentia & diuinitas, sic culta. Prudentius meritò irridet:

-- colitur nam sanguine & ipsa
More Deæ, NOMENQVE *loci, ceu* NVMEN, *adorant.*

Inuentio & adulatio à Græcis Asiaticis est: apud quos Smyrnæi (quod ipsi gloriantur, & Romanis imputant, apud Tacitum) * *primi templum* VRBIS ROMÆ *statuerunt*. Nec defuerunt alij sequi exemplum: statimq; Alabandenses in suâ vrbe struxêre. Quo fine? vt propitiam sibi non Vrbem, sed Vrbis incolas & rectores haberent. Itaque nolunt eos hoc nescire, & in Liuio, apud Senatum *Alabandenses templum* ROMÆ *se fecisse commemorant, & ludos anniuersarios instituisse ei Diuæ*. Etiámne ludos? ita sanè, & isti sunt pulcherrimi, quos vel nunc in Senatu edunt. Quàm credis risisse quosdam Patrum, in his ineptis & verè Græcanicis adulationibus? ego haud minùs censeo, quam cùm Prusias rex ab illâ Asiâ, veniret ad curiam raso capite, & pilleatus, limen curiæ oscularetur, adoraret Senatum, & *Libertum* se clamaret *populi Romani*. Ita igitur initium, sed in prouinciis. imò nec sub Principibus statim *Romæ*, in ipsâ Româ, templum.

III Hist.
* Circa annum vrbis DLVIII.

V plum.

plum. Lego in Hadriani rebus: *Ædem Bonæ deæ transtulit, & Colossum stantem atque suspensum, per Demetrianum architectum, de eo loco in quo* NVNC *templum* VRBIS *est, ingenti molimine, ita vt operi* XXIIII. *elephantes exhiberet*. Ait, Colossum stetisse in loco vbi *nunc Vrbis* templum: non ergo tunc adhuc erat. Sed ille ipse tamen Princeps fecit: imò hanc caussam arbitramur trãslati Colossi. In Dionis Compendio est: *Hadrianum struxisse Veneris & Romæ templum, atque eius designationem & diagramma missum ab eo ad Apollodorum insignem architectum (cui tunc offensior erat) vt ostenderet & absque eo* INSIGNE OPVS *posse perfici. quæsiuítque ecquid placeret structura? Ille verò liberè respondit, & de Templo, quòd sublimius & magis cauum capáxque fieri debuisset: vti & in viam Sacram conspectius ex alto emineret, & in cauum Machinas acciperet, quæ in occulto ibi compactæ, subitò & ex improuiso in Theatrum induci possent*. Hæc ita in Græco. nam intérpres, quod mirere, solum *Veneris templũ* posuit, *Romæ* omisit. Atqui iunctæ deæ fuêre: & sic Notitia imperij, *Templum Veneris & Romæ* nominat. Prudentius:

Atque Vrbis Veneríſque pari se culmine tollunt
Templa, simul geminis adolentur thura deabus.

Nec ineptè Venus iuncta, Æneadum mater, cum suâ prole. Vbi fuerit, ex Dione licet coniicere, qui *Viæ Sacræ* adiungit: & Notitia in *Regione templi Pacis* ponit. Claudianus in *monte Palatino*. Nam de illo capiendum est, cùm in laudibus Stiliconis facit Prouincias venisse, & adisse supplices ipsam Romam:

Lib. II. *Conueniunt ad tecta Deæ, quæ candida lucent*
Monte Palatino.

Cre-

Crederem igitur ad radices montis fuiſſe, circà aut in Comitio: & in diuiſione tamen vrbis accenſitum *Regioni* Pacis. De *Machinis* autem, quod in Dione eſt, ad *Pegmata* pertinet: de quibus in Amphitheatro olim ſcripſimus: & videntur in templis opportunis diſpoſita, compoſita occultè (quò admirabiliora ex inopinato eſſent) & ſub tempus educta. Sed ſequitur nũc *Templum* ipſum *Pacis*. AVD. Pauliſper mane. & nónne *Genij publici* templum etiam lego? LIPS. Legis, ſed diſtinctum ab iſto: & hoc verecundiùs paullò & minùs inſolenter excogitatum. Nam Genium locis, regionibus, ciuitatibus tribui, ſatis eſt frequens & notum. Itaque in Dione *νεὼς τοῦ γενίου τοῦ δήμου*, *templum Genij populi*, aliquoties nominatur: ſed diu antè *Vrbis*, & quidem ab anno DCCXII. ante Principatum Auguſti. Sed & Antiochiæ, Alexandriæ, atque alibi *Templum Genij* leges. AVD. Amplius etiam, ruminor Spartiani verba de Hadriano: qui *Bonæ deæ ædem tranſtulit, & Coloſſum*. Sed quæ iſta *ædis tranſlatio*? ſi communis, vt alibi dirutam poneret; quid miri aut narrandi eſt? ſiquid ab arte aut nouum latet, me doce. LIPS. Neſcio. ſed ædes totas transferri, mihi nouum non eſt, & in Batauis vidi factum. Quid, quod Tiberij æuo architectus fuit, qui *maximam porticum iacentem & inclinatam, lanâ & centonibus circumdatam* (credo, ne videri artificium poſſet) *funibus & machinis, multorúmque hominum manibus admotis, in priſtinum reſtituit, firmam & rectam?* Quod Tiberius aliique nimis mirati ſunt: etſi ille inuidiâ motus, nec nomen quidem eius Actis inſeri ſit paſſus. Quod ad *Coloſſum* autem, nónne Roma nuper in Obeliſcis ſimile vidit? Sed hoc hîc notabile, quòd iſte architectus,

nec inclinauit eum quidem, sed *stantem*, vt ait, transtulit & *suspensum*. At tu extra oleas me ducis: *Pacem* autem ego iam afferebam, tu distulisti. AVD. Egóne illam? ô vbi es, non Dea quidem, sed summum à Deo bonum! Veni, veni, reuise miseros Belgas, tot iam lustra ciuilibus exterisque bellis iactatos. LIPS. Iam venit, confide: sed Iuno aliqua eam ducit aut præit. Hanc Vespasianus Romæ consecrauit, magnâ spe & animo mansuram, post ciuilia tunc quoque bella. Id à Claudio incohatum aliqui tradunt: sed abnuit Suetonius, & *Fecit* NOVA *opera Vespasianus*, inquit, *templũ Pacis, foro proximum*. Habes & locum: ac nunc vestigia exstant, & ex iis operis ipsius forma. Grande fuit, & longitudo *trecentos* pedes attigit, latitudo *ducentos*. Itaque meritò Herodianus id appellat μέγιστον καὶ κάλλιστον τῶν ἐν τῇ πόλει ἔργων: MAXIMVM *& pulcherrimum omnium in vrbe operum*. Additque: *ditißimum* item fuisse, *ornamentis auri & argenti excultum*. Fecisse id sub initia imperij, & post triumphum, ex Iosepho discas: cuius verba lubet dare, ad vniuersam eius notificationẽ. Libro VII. Excidij ait: *Post triumphos, & firmam imperij constitutionẽ, statuit templum facere Paci: fecitq́ citò admodũ, et pulchrius meliúsq́ omni opinione perfecit. Magnis enim opibus in hanc rem vsus, & priscorũ etiã præclara omnia adhibens, picturis & statuis pulcherrimis adornauit.* OMNIA *enim in hoc templum collata & disposita sunt, ob quæ homines, videndi cupiditate, anteà per* TOTVM ORBEM *vagabantur. Posuit & hîc è Iudæorum templo vasa aurea, in iis sibi placens: etsi Legem ipsorum, & vela tabernaculi aurea, in Regiâ suâ posuerit, ibi custodienda.* Hæc Iosephus; & Plinius consonat, qui passim pulcherrima aut rarissima operum adnotat

notat fuisse in templo Pacis. Vno etiam loco scribit: *Ex omnibus quæ rettuli, clarissima quæque in Vrbe iam sunt, dicata à Vespasiano Principe in templo Pacis, aliísque eius operibus, violentiâ Neronis in vrbem conuecta, & in sellariis domus aureæ disposita.* Quod magis impressiúsque refero, vt tristius damnum cognoscatur, quod factum est templi huius incendio sub Commodo. Tunc enim, vt Herodianus refert, leui terræ motu præuio, siue ictu fulminis, siue igne è terrâ exspirante, subitò & improuisò totum conflagrauit, itemque Porticus, & totus eius ambitus: malo sanè augurio, vt tunc Romani haud vanè interpretabantur, periisse sibi Pacem. Inter adiecta autem vel circumiecta, periit & Bibliotheca quæ in ambitu eius templi erat: cuius in A. Gellio memoria exstat. Lib. xxxiiij cap. VIII.

CAP. VII.

Fora Romana descripta; & distinctè Romanum, Iulium, Augustum, Transitorium, Vlpium.

DE Templis peregimus: ex eodem Ammiano *Fora* nunc excerpo. Quid opus est? inquies. aut quid magni operis in apertâ planicie? Hoc enim, pro nostris moribus hodie, tu aut alius dixerit: quia hæc Fora parum, aut nihil, ornati profectò habent. Area tantùm est, & ædificia cingunt, alta, humilia, splendida, vilia; denique vt priuatorum solent. Quàm aliud in Romanis Foris, sed & Græcis? de quibus Vitruuium licet audire: *Græci in quadrato* AMPLISSIMIS *&* DVPLICIBVS PORTICIBVS *fora constituunt*, CREBRISQVE COLVMNIS, *& lapideis aut marmoreis epistyliis adornant, & suprà* AMBVLATIONES *in contignationibus faciunt.* Li. v. cap. I.

 Atque

Atque hæc ipsa, vt addit, Romani; nisi quòd non quadrata æqualiter, sed oblonga magis faciunt, nec nisi tertiâ latitudinis parte. Sed nec columnas tam crebras interponunt: & (vt ego hoc addam) Romæ etiam magnis circumpositis ædificiis, vt *Templis, Basilicis, Chalcidicis,* magis ornabant. Vt tamen formam aliquam capias, ambitus ipse Fori porticibus claudebatur, viis relictis & spatiis ad intrandum: exteriùs deinde, Templa, & quæ dixi circumponebantur, & latè super Porticus illas eminebant. In paruo exemplo, nónne *Bursam*, vt vocant, Antuerpiensium vidisti? fac maiorem, & oblongam esse: habes (quod ad Porticus attinet) imaginem prisci alicuius Fori. Sed membra singula iam videamus. Ait Vitruuius, *duplices Porticus* fuisse: in altitudinem, aut latitudinem? vtrumque potuit: sed credo magis in latitudinem fuisse, vt laxiùs inambularetur. Tamen nec de illâ nego, cùm satis clarè addat, & præcipiat: *vt superiores columnæ, quartâ parte minores, quàm inferiores constituantur: propterea, quòd oneri ferundo, quæ sunt inferiora, firmiora debent esse, quàm superiora.* Ergo & duplex columnatio in altum solita vsurpari: sed in latum sæpissimè, atque adeò triplex, quadruplex, quintuplexque: quàm pulchrâ tot columnarum serie, & superbâ facie? Capitolinus in Galieno scribit: *quòd is Porticum Flaminiam, vsque ad Pontem Muluium parauerat ducere, vt tetrastiche fieret, aut etiam pentastiche.* Intellegit *quaternos aut quinos* istos ordines: qui tamen rari haud dubiè erant. Iam super istas Porticus, Ambulationes erant: quod ipsum in Antuerpiensi Bursâ. At reliqua iam, quam imaginem hodiernam admittunt, *Basilicæ* & *Templa*? nullam. Quid *statuæ*, & interior ille ornatus?

tus? nullam. Talia igitur Fora, vt communiter hoc prę-miserim: veniamus ad ea magis singillatim. Fora duorum generum Romæ: & in vniuersum XVII. numerant descriptores Vrbis. Erant *Ciuilia*, erant *Vænalia*: illa, in quibus res & lites agebantur; hæc, in quibus merces aut species certæ vænales. vt *Suarium Forum*, *Piscatorium*, *Pistorium*, *Boarium*, *Holitorium*, & talia. In vtrisque & cœtus, ac circuli, ac sermones hominum erant, vt solet in vacuis: sed magis in Ciuilibus illis. quæ scito olim fuisse tria, *Romanum*, *Julium*, *Augustum*. Seneca ad hũc numerum: *Infitiationes, furta, fraudes, quibus trina non sufficiunt fora*. Martialis:

Atq; erit in triplici par mihi nemo foro.

Etsi idem Martialis quartum etiam vidit. Nam Domitianus Imp. incohauit *Forum*, quod *Transitorium* vocabant, & posteà Nerua absoluit, ab eo *Neruæ* etiam dictum. Quintum denique addidit *Traianus*, ab ipso sic appellatum. Lubet breuiter lustrare singula, & quędam in iis, leui oculorum iniectu, præcipua obseruare. *Romanum* igitur est, quod *Vetus* appellant, adspectu ad hęc posteriora; itemque *Magnum*, quia, vt videtur, spatio superauit. Id à Romulo institutum, inter Capitolinum & Palatinum montes, ad huius finem: sic vt templa Capitolina ei imminerent, Palatij variæ structuræ, & varia in ambitu templa. Sed hæc posteà fuêre: Romuli æuo, simplex planicies; L. Tarquinius Priscus posteà exornauit, & *Tabernis ac Porticibus* cinxit. Alij deinde tam varia (quia quisque opus suum in conspicuâ maximè & celebri parte exstare cupiebat) addiderunt: vt multæ & curiosæ curæ sit singillatim recensere. & iam alij in parte maximâ fecêre. Strabonis hoc audi. qui vbi *Cam-*

pum

pum Martium valde laudasset, addidit, *Quæ omnia si-quis viderit, dicat censeatq́; reliquam vrbem, non nisi additamentum campi huius esse. At idem si in* FORVM VETVS *deinde progressus, alia aliis hærentia & consequentia videat, Basilicas, Porticus, Templa; tũ Capitolium ipsum, & in eo templa; tum Palatium, & Liuiæ Ambulacra: is facilè priorum obliuiscatur, & omnium quæ viderat extra vrbem.* Sed & Statius quædam recensuit, in Equo Domitiani. Ille enim ex ære colossæum illum, & se insessorem constituit in hoc Foro, narratque & laudat poëta in primo suo carmine:

Quæ super imposito moles gemmata colosso
Stat Latium complexa forum?

Nam *Latium Forum*, hoc nostrum Romanum est: sed quæ *moles gemmata?* nam gemmas & lapides in ære isto fuisse, nugæ: an igitur, nitida & splendens? vt idẽ alibi: *- nitidis gemmantia saxis Balnea:* & quasi gemmas referentia. An verius, *moles geminata?* iamdiu censui, & de viro atque equo accepi. Nunc licet, & placet magis, *molem geminatam* explicare, ipsam crepidinem siue basim magnificam, *super quam impositus* (ita clarè verba) *colossus* iste equi virique. Atque ita moles duplicatur, alterâ illâ acceptâ. Sed reliqua etiam carmina poëtę notanda antiquariis, ad sedem certam aliquot hîc ædificiorum. Nam ait:

Par operi sedes. hinc obuia limina pandit,
Qui fessus bellis, assertæ munere prolis,
Primus iter nostris ostendit in æthera Diuis.
At laterum passus, hinc Julia templa tuentur,
Jllinc belligeri sublimis Regia Paulli,
Terga pater, blandoq́; videt Concordia vultu.

A fron-

A fronte facit fuisse *Limina Julia.* nam de Iulio Cæsare hæc capienda quis ambiget, cùm à prole adoptiuâ consecratum, primum Cæsarum, dicat? Sed quæ ea *limina*, hæreo: non ipsum *Templum Iulij*, de quo mox sequitur: ergo *Basilica Iulia*, nisi fallor. Ea ad lacum Seruilium sita, ex Festo. A latere deinde adiunxit, *Julij ædem*; & altrinsecus, *Basilicam Paulli*: à tergo *Concordiæ* templum, sub Capitolio, & *templum Patris*, nònne ipsius Vespasiani? Certè in Victore video, hac regione Fori, *Templum Titi & Vespasiani.* Nam aliud ab isto est illud *Gentis Flauiæ*, vt puto: atque id alibi, & in VI. regione ponunt. Enimuerò hæc *Ædes Iulij* in medio circiter Foro fuit: quod etiam factum in aliis Foris, & vt medium aliquod templum decorè esset, mox disces. Adiungo *Julium forum*, quod C. Cæsar, etiam priuatus, & Proconsul adhuc Galliæ concepit, atque adeò cœpit. Nam locum & aream emit, ac purgauit. magno sanè, & Suetonius dignum notari putauit ipsum pretium: *Forum*, inquit, *de manubiis incohatum, cuius area super* HS. *millies constitisset.* Ea summa est nobis (repeto, etsi meminisse te æstimationes iam oportuit) *viciesquinquies cētenûm millium.* Tantúmne in solam aream? inquies. Tantum. nec mouet, quòd viri docti, sed trepidi in talibus, diffidunt & mutare aut minuere vellent: falluntur. Quid? Plinio non erit etiam fides, in eâdem re sic numeranti? *Pyramides regum miramur opera, cùm solum tantùm foro exstruendo* HS. *millies Cæsar Dictator emerit.* Nònne ipsâ narratione & comparatione ostendit ingentē aliquam, nec in simili re tritam summam? ostendit. Ne diffidamus, sed faueamus magno huic Cæsari, qui & antequàm tantus Cæsar, concipit hæc magna. Imò verò

Dictator tunc erat, dices: ergo iam Princeps. Nego fuisſe. nec Plinij ea mens eſt, qui addidit quidem illum titulum, ſed vt hominem deſignaret & diſcerneret, non vt emptionis tempus. Credamus Suetonio, palàm hoc inter Gallicanæ liberalitatis exempla referenti. Tunc igitur emit; ſed bellis impeditus aut tardatus, non niſi
II. Ciuil. poſt bellum Africum perfecit. Appianus: *Cæſar, poſt triumphos, Veneri Genetrici templum ſtruxit, quod vouerat in prœlio Pharſalico: & aream circùm templum addidit, ibiq; voluit Romanis Forum eſſe. non id quidem rerum venalium, ſed ad* LITES *aut negotia conuenientium, ſicut & Perſis forum erat quoddam vel iuris petendi dicendíq; cauſſâ, vel & diſcendi.* Dio Caſſius de eodem ſub idem
Lib. XLIII. tempus narrat: *Cæſar forum, quod ab ipſo dictum eſt, exſtruxit. quod* PVLCHRIVS ROMANO *eſt, etſi dignitas illius auxit ex iſto, factúmq; vt* MAGNVM *diceretur. Atq; hoc Forum, unà cum æde Veneris Genetricis, auctoris ſui generis, dedicauit.* Nota in eius verbis, *pulchrius Romano* fuiſſe: quod equidem credo, vel quia à Cæſare, vel quia poſteriora opera prioribus ferè antecellunt. Quod tamen ex Ammiano vix dixeris: qui *Iulium* hoc ſilet, *Romanum* extollit: & *priſcæ potentiæ forum* appellauit, & Conſtantij *oculos in eo, miraculorum denſitate, præſtrictos.* Fuit autem hoc *Julium* haud longè nimis à Romano, poſt templa *Pacis & Fauſtinæ.* Tranſeo ad *Auguſti Forum*: quod nominatim Plinius *inter maxima operum* collocauit. Profectò gradatim ſcandimus, & meliora ac
Aug. cap. XXIX. maiora in his damus. De iſto Suetonius: *Forum cum æde Martis Vltoris ſtruxit. Cauſſa exſtruendi, hominum & iudiciorum multitudo, quæ videbatur, non ſufficientibus duobus, etiam tertio indigere.* Ergo *Mars* hîc *vltor* in

medio

medio, vt antè *Julius*, aut *Venus*. Ouidius *Bisultorem* cognominat: quia & ob vindicatã patris necẽ hoc cognomen Augustus imposuit; & ob Crassianam cladem, signis à Partho receptis. Porticus in eo, de more, ad latera: sed hoc in iis singulare, & ab Augusti inuento. quòd in alterâ, ordine omnes Latini reges à capite & principe Æneâ essent; in alterâ, Romani Reges, aut Duces clari, à Romulo ipso. Ouidius de Marte illo: V. Fast.

Hinc videt ÆNÆAN *oneratum pondere caro,*
Et tot IVLÆÆ *nobilitatis auos.*
Hinc videt ILIADEN, * *humero Ducis arma ferentẽ,* *Tropaeophorum, spoliis Acronis onustum.
Claraq; dispositis ACTA *subesse viris.*

Ille ab vtroque igitur latere hæc videbat: & de hac re Suetonius. *Proximum à Diis immortalibus honorem memoriæ Ducum præstitit, qui imperium populi Romani ex minimo maximum reddidissent: &* STATVAS OMNIVM, *triumphali effigie, in* VTRAQVE *fori sui* PORTICV *dedicauit.* Nam etsi *Romanos Duces* modò nominat, sanè & illos intellegi Latinos par est, & poëta iubet. Inter eos & ipse locum habuit, atq; eius *Tituli* & *Acta*. Velleius: *Diuus Augustus, præter Hispanias aliásq; gentes, quarum* TITVLIS FORVM EIVS *prænitet*. Ergo illîc sub quoque viro aut statuâ, suæ res gestæ breuiter & *Index*; quod *Acta* poëta dixit. Atque istæ nouæ statuæ: quot deinde veteres, & priscæ raræque artis? Pausanias prodidit, *Mineruæ Aleæ signum, ex ebore totum, in aditu Fori Augusti stet ipse:* additque in eâ occasione, *& ipsum, & reliquos Principes, pleraq; ornamentorum talium vndique auexisse, & ad opera sua ornanda traduxisse*. Situm autem hoc forum, supra ipsum *Romanum*, ad latus Capitolij, post ædem hodie *Diuæ Martinæ*. Quartum iam

Aug. cap. XXXI.

In. Arcad.

eſt, *Neruæ*. quod Domitianus incohauit, iſte perfecit & agnominauit. Suetonius in Domitiano: *Nouã ædem in Capitolio excitauit Ioui cuſtodi; & Forum, quod nunc Neruæ vocatur*. Quomodo igitur tunc? *Tranſitorium*, vt opinor. Nam ſic Lampridius, in Alexandro: *Statuas coloſſas, vel pedeſtres nudas, vel equeſtres, Diuis Imperatoribus in Foro Diui Neruæ, quod* TRANSITORIVM *dicitur, locauit: omnibus cum Titulis & Columnis* ÆREIS, *quæ geſtorum ordinem continerent. exemplo Auguſti, qui ſummorum virorum ſtatuas, in foro ſuo, è* MARMORE *collocauit, additis* GESTIS. Locus & ad iſta, & priora, notabilis. vidéſque imitari Auguſtum in ornãdo hoc Foro Alexandrum voluiſſe: quid imitari? vincere volui dicere. & cùm ille ſtatuas non niſi è marmore feciſſet, iſte ex ære, cum titulis etiam & columnis. Quæ autem iſtæ columnæ? an quibus, loco baſium, inſiſterent, & Acta inſcripta eſſent? an & alias intellegit, quæ ſeorſum Porticus ſuſtinerent? Non de nihilo ambigo, quoniam in Pauſaniâ lego, de *quibuſdam ædificiis ex ære ſolido*, diſſerente: lego, inquam, fuiſſe talia, vt Mineruæ templum Spartæ, quod *Chalciœcon* ideò dicitur, atque item alibi. Sed tum addit in fidem, prǽſentaneum & ſui æui exemplum. καὶ ῥωμαίοις, inquit, ἡ ἀγορὰ μεγέθους ἕνεκα, καὶ κατασκευῆς τῆς ἄλλης, θαῦμα οὖσα, παρέχεται τὸν ὄροφον χαλκοῦν: *Romanis Forum, quod & magnitudine & alio apparatu omni inſtar miraculi eſt, exhibet tectum & camerationem æream*. Quod iſtud Forum *tecto æreo*, vellem nominaſſet. nunc ſuſpicari tamen fas eſt, de iſto Neruę capiendum: niſi de alio ædificio, quod *Chalcidicum* appellabant, quodque Foris ſolet adiungi. Iſtud eſt *Neruæ Forum*, inter Capitolinum & Quirinalem colles ſitum:

Lib. x.

tum:

tum: dictumque ideò *Transitorium*, quod per id in alia opportunè velut transitus esset. An & quia Iani in eo templum? quod *quattuor portarum* ibi fuisse Seruius tradidit: & *Jani* olim, *transitiones* dictæ, & re ipsâ erant. Quintum Forum, *Vlpium* siue *Traiani*. Quis fecit? ipse Traianus: nec dabo hoc Cassiodoro, Domitianum vel cœpisse. Nam is quidem in Domitiani IX. consulatu, facit eum *excitasse opera, Forum Traiani, & Thermas* In Chron. *Traiani*, voluit *Neruæ* dicere: & iam à nobis demonstratum. Quale autem hoc fuit? Ammianus paucis verbis dixerit, clamitans *singularē sub omni cælo structuram*. Quid amplius? *etiam numinum assensione mirabilem*. Deus bone! an & cælites terrestria hęc mirentur? etiam timeant fortasse. nam addit, GYGANTÆOS *contextus fuisse, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus* appetendos*. * Id est, imitandos. Satis ostendit victa hoc opere, omnia illa quæ inuicta anteà habebamus. Quid autem Cassiodorus? consentit. *& Traiani forum*, inquit, *vel* SVB ASSIDVITATE *videre, miraculum est*. Nihil potest efficacius dici aut concipi ad elegantiam, & raritatem: quæ rara scilicet & elegans esset etiam in assiduo aspectu. Hęc communiter adferre possum: quid per partes? *Apollodorum* architectum fuisse, summum in arte virum, & quem Hadrianus posteà, liuore quodam ductus, occîdit. Porticus & columnas fuisse, satis scitum est: & puto in altum plures. vnde enim alioqui *gygantæos contextus* Ammianus diceret? Et sanè altitudo *columnæ*, quę in medio sita fuit, hodieque appâret, est pedum CXXVIII: cum inscriptione, TANTÆ. ALTITVDINIS. MONTEM. ET. LOCVM. TANTIS. OPERIBVS. ESSE. EGESTVM. Credo aut tam altas igitur, aut non longè infrà, Porti-

cus fuisse. In earum fastigiis simulacra equorum, & signorum militarium. de quibus Agellius: *In fastigiis fori Traiani* SIMVLACRA *sunt sita*, CIRCVM VNDIQVE, INAVRATA *equorum, ac signorum militarium: subscriptumq́, est, Ex manubiis.* Nota hæc omnia *inaurata* fuisse: & probabiliter etiam Statuas, quæ subter Porticus collocatæ. Quas M. Antoninus auxit: *qui nobilibus viris* (in Capitolino) *bello Germanico defunctis, statuas in Foro Vlpio collocauit.* Ibidem & *Templum*, & *Equum æneum* fuisse, Victor ostendit; & circùm *Bibliothecam*, alij. Sed de *Equo* etiam Ammianus. cùm scribit *attonitum Constantium hæsisse, omni spe huiusmodi quidquam conandi depulsâ: Traiani tamen* EQVVM *solum, in atrij medio locatum, qui ipsum Principem vehebat, imitari se velle dictabat. Cui propè astans regalis Hormisdas, respondit gestu gentili,* ANTE, *inquit*, IMPERATOR STABVLVM TALE CONDI IVBETO, SI VALES. Liberè hoc Hormisdas, & verè. quid autem posteri manibus tale aliquid conderent? vereor vt nos, & nostri architecti, vix mente.

Lib. XIII. cap. XIII.

CAPVT VIII.

De Balneis Thermísq́, & breuiter de Rostris.

AVD. Profectò, Lipsi, oculos mihi aperis ad hæc suspicienda: quæ ego non in magno anteà habebam. LIPS. Fortasse nec ea quæ de *Lauacris*, id est Balneis aut Thermis Ammianus adiunxit. AVD. Haud nego. magna fuisse, hoc ruinæ me docent; ornata valdè aut magnifica, nondum agnosco. LIPS. Licet per me breuiter. Et de magnitudine quidem, nónne ea ipsa miranda

randa in tot partium ædificio & membrorum? Ammianus ad eam, puto, respicit, cùm scribit *Lauacra in modum prouinciarum exstructa*: & quasi quæ, non vrbes, sed regiones totas æquent. Satis audax elatumque dictũ, fateor: sed caussam habuit. & Cassiodorus item signatè laudat & suggerit MIRABILEM MAGNITVDINEM THERMARVM. Et vidisti illas parietinas hodie *Antonini* Thermarum, aut magis Diocletiani? mira laxitas: & addere debeas *Porticus*, *Nemora*, *Xystos*, & imaginem quasi regionum. In Olympiodori Excerptis lego: *Lauacra publica* INGENTI MAGNITVDINE *erant, è quibus Antoniniana dicta, in vsum lauantium habebant sellas mille sexcentas, easque è* MARMORE POLITO *factas*. Verti ego *Sellas*, quod in Græco est, καθέδρας: aptè, vt opinor, & sunt sanè à *Soliis* distinctæ. Sidonius de suo balneo: *Hinc Frigidaria dilatantur, ita vt ministeriorum sese non impediente famulatu, tot poßint recipere sellas, quot solij sigma personas*. Ergo singulis personis suæ Sellæ: & sic in illis Antoninianis lauari simul in Frigidario potuerint *mille sexcẽti*. Quid non ampliùs in Diocletiani, quæ ampliores? Magnitudinẽ agnoscis: ceteras partes, & illa Sidonij tibi dicent (lege, si lubido est) & Hieronymi Mercurialis, eruditi amici nostri, scripta *Gymnasticæ artis*. De splendore & paraturâ earum, audi hæc Senecæ: *Pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis ac pretiosis* ORBIBVS *refulserint: nisi* ALEXANDRINA *marmora* NVMIDICIS *crustis distincta sint: nisi illis vndique, & in* PICTVRÆ *modum variata* CIRCVMLITIO *prætexatur: nisi* VITRO *condatur camera: nisi* PARIVS & THASIVS *lapis, quondam rarum in aliquo templo spectaculum, Piscinas nostras circum-*

Lib. 11. Epist. 11.

Epist. LXXXVII.

circumdederit: nisi aquam ARGENTEA *epitonia fuderint. Et adhuc plebeias fistulas loquor: quid cùm ad balnea libertinorum peruenero? quantum* STATVARVM, *quantum* COLVMNARVM *est, nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum, & impensæ caussâ? quantum* AQVARVM *per gradus cum fragore labentium? Eò deliciarum venimus, vt nisi* GEMMAS *calcare nolimus.* Ea verò Senecæ increpatio aut delineatio, quàm clarè sub oculos dat & ponit, non Balneas aliquas, sed Principum dixeris Aulas? Et quædam ex istis Statius, in Balneo Etrusci:

Nil ibi plebeium, nusquàm Temesæa notabis
Æra, sed ARGENTO *felix propellitur vnda,*
ARGENTOQ. *cadit, Labrisq́; nitentibus instat*
Delitias mirata suas.

Significat fistulas & canales argenteos fuisse, ipsa etiam Labra. Idem de *Vitro*:

Effulgent cameræ, vario fastigia vitro
In species animosq́; nitent.

Lib. xxxiij. cap. xii. Quid autem Plinius? narrat & culpat cum Senecâ: *Jam verò pædagogia ad transitum virilitatis* custodiantur argento; feminæ lauentur, & nisi* ARGENTEA *solia fastidiant, eadémque materia & probris seruiat, & cibis. Videret hæc Fabricius, &* STRATAS ARGENTO *mulierum balneas, ita vt vestigio locus non sit cum viris lauantium.* Significat & totum *Solij sigma*, vt Sidonius appellat, ex argento fuisse, & ipsa pauimenta; ita vt nec insistere in iis & vestigium figere firmiter esset. Quod si Priuata hæc Balnea ita culta: credo equidem & Principes in suis, quæ publicabant, parcos aut sordidos non fuisse. Eiusmodi *Publica & Gratuita* balnea, *duodecim*

* *Fibulas intellegit.*

P. Victor

P. Victor agnoſcit Romæ fuiſſe: omitto alia *Publica*, quæ *Meritoria* licet agnominare. Nam paruo ære, & *Quadrante*, ad ea lautum ibant. Quid, quod Plinius ſcribit *M. Agrippam in Ædilitate ſuâ, gratuita præbuiſſe balnea centum ſeptuaginta*? atque addit Plinius: *quæ nunc Romæ ad* INFINITVM *auxêre numerum*. AVD. Hem! tot igitur & *Priuata* & *Publica* balnea? & quo fine? Lib. xxxvi.
LIPS. Quæris? ad equitandum ſcilicet. & quis neſcit, quòd ad lauandum? AVD. Ne ſic increpa. ego hoc rogatum volebam, cur tam multa, & an tam aſſidua lauatio? LIPS. Aſſidua. & cottidie, de more, lauabant ituri iam ad cęnam. Artemidorus ſcripſit, *Balneum nihil aliud ſuo æuo fuiſſe, quàm* TRANSITVM *ad cænam*. Itaque qui ſæpius etiam cibum capiebant, ſæpius lauabant. Commodus Imp. notatur *ſepties aut octies in die lauiſſe*. Etiam inter Chriſtianos, Siſinnius quidam Epiſcopus *bis in die*: non ſine ſuſpicione intemperantiæ & voluptatum. Sed ille dicterio culpantes eluſit, rogatuſque (*cur Epiſcopus cùm eſſet, bis lauaret*? *Quia ter*, inquit, *non poſſum*. Significabat bis ſe comedere, bis igitur lauare, tertiò non ferre valetudinem. AVD. Noua hæc nobis. LIPS. Noua, qui deſiimus hunc morem: nec ſcio an rectè, quòd totum. Credam valetudini & vitæ profuturum, ſi in parte ſeruaſſemus, & cum modo: quem ingeſtum vetus Epigramma voluit, alibi in lapide ſculptum.

**B. V. V. corrumpunt corpora noſtra,*
Conſeruant eadem B. V. V. * Balnea, Vina, Venus.

Tria intellegit, quæ modicè habenda; aut cum damno habenda, vel non habenda. Sed Ammiano duce ſatis vidimus: abeamus. AVD. Maneamus. quid tu neſcis, aut diſſimulas, de *Theatro*, *Amphitheatro*, *Odéo*, *Stadio*,

Suggestu consulari? LIPS. Scio, & memini: sed hæc per te satis te opinor scire. De *Amphitheatro* quidem seorsim libellum ego olim scripsi: idem in *Theatro* & *Circo* sit, si coner. Libri, inquam, res: quæso nunc omitte. Nec in *Odéo* aut *Stadio* multa dicenda: atque illud Plutarchus in Pericle tibi describet, ad *Musica certamina spectanda structum fuisse, interiore formâ sedilibus instructâ, & multis columnis: tecto decliui, & ad imaginem atq; instar tabernaculi regis Persarum*. AVD. Non ausim vltrà te ducere. LIPS. Nec debes, fatigor. AVD. Tamen de *Suggestu* tria verba. LIPS. *Rostra* intellegi arbitror; sed ea quæ *Iulia* dicebant, siue *Noua*. Nam *Vetera* illa non in tanto nunc honore, vel vsu. Sed cur *Suggestum* ea dicit? à formâ, quam ostendit per gradus surrexisse, cùm dicit *vertice scansili* fuisse. Dicit & *imitamenta priorum Principum portasse*: id est vultus & statuas eorum. quas equidem arbitror in gradibus, ad extrema latera, dispositas in ordine fuisse. Eorum basim, siue ima, *ornata rostris nauiũ, ex Actiacâ victoriâ*, Dio Cassius me docuit: Lib. VI. & inde igitur *Rostrorum* nomen. AVD. Sed *Consulum suggestum* cur appellat Ammianus? LIPS. Quia initio magistratus eò conscendere solent, & populum salutare: eódem iterum, cùm deponerent magistratum. Mos ab antiquo mansit: qui & adire, & orare illîc ac gratias agere populo solent, pro honore. Sed inferiori & Principum æuo, nihil factum, nisi vt conscenderent, salutarent, itemque iurarent, aut eiurarent. Plinius de Traiano: *Jam toties procedere in Rostra, hîc suscipere, hîc ponere magistratus, quàm dignum te fuit*? Præiuit etiam: *Jn Rostris, simili religione, legibus te subiecisti: iurasti in legem, attendentibus Diis*. Denique Claudianus de Stili-

Stilicone Consule, inter sollemnia ponit:

Circumfusa tuæ conscendant Rostra curules.

Ergo & sedisse illîc in Sella curuli videntur, & sic se ostendisse, quasi auspicij caussâ.

CAPVT IX.

De Statuis, & earum custodelâ.

AVD. Ah, quàm iuuant me hi aspectus! quàm doleo ab Ammiano ductore, aut te doctore, deseri! LIPS. Vide benignitatem, da manum, porrò vel solus ego ducam. AVD. O hominem & verba mellea! non voluptatem meam te dicam, sed salutem. perge sic iuuare. LIPS. Vnum etiam in his omnibus operibus locisque monendum, de *Statuis*: quarum incredibilis multitudo, pretium, speciesq;. Nullum publicum opus, quodcumque nomines; nullus adeò locus publicus aut vacuus, vbi non hæc ornamenta. Earum originem & augmentum breuiter in Cassiodoro habes: *Statuas primùm Thusci in Italiâ inuenisse referuntur, quas amplexa posteritas, pænè* PAREM POPVLVM *vrbi dedit, quàm Natura procreauit.* Ludit in verbo eleganter: nec minore copiâ factos ab arte illos homines in vrbe fuisse vult, quàm istos à naturâ. Ludit in verbo, in re seriò dicit. & P. Victor in fine Descriptionis suæ claudit, TABVLÆ ET SIGNA SINE NVMERO. Nam ego tibi de *Tabulis* etiam oblitus eram dicere, sed hic monitor suggessit: quas scito magnorum illorum artificum fuisse, & ob quarum vnam alteramque, vel Romam philocali & elegantes illi venirent. Iam de *Pretio* statuarum, quod tetigi, quis non vel è materie cernat? Omitto marmo- Lib. VII.

reas illas & æreas infinitas, dico, *Argenteas*, *Aureas*, *Eburneas* fuiſſe. Atque adeò Domitianus, ecce, *ſtatuas ſibi in Capitolio, non niſi aureas argenteasq́; poni permiſit, ac ponderis certi.* Nota materiem, nota pondus: & ex ſolido vtroque igitur metallo fuiſſe. Fortaſſe autem pondus in his Statianis verſibus expreſſum:

Sueton. cap. 13.

Da CAPITOLINIS *æternum ſedibus aurum,*
Quo niteant ſacri CENTENO *pondere vultus.*

Statuam Domitiani conſecrari poniq́ue vult *in Capitolio*, & eam *centum pondo.* At enim alię grauiores, ne dubita. atque adeò Commodus Imp. *ſtatuam mille librarum auream habuit, cum tauro & vaccâ, quaſi vrbis conditor:* quod in Dionis compendio eſt ſcriptum. Itaque nec pro magno aut vero ſatis habeam, quod eſt in Trebellij Claudio: *Populus Romanus, ſumptu ſuo, in Capitolio ante Iouis Opt. Max. templum, ſtatuam auream decem pondo collocauit.* Quid? Principi ſuo totus populus, & in tali loco, tantillam ſtatuam ponat? Scribe, ſcribe, ∞. *pondo*: id eſt mille, & hîc quoque nota *millenariam* notam in *Denariam* mutaſſe. Eidem Principi (idem Trebellius notat) *in Roſtris poſita columna eſt, & palmata ſtatua ſuperfixa; librarum argenti mille quingentarum.* Diſce & hinc pondus grande in vtroque meliore metallo: quod crebrum omnino fuit, & crebrius etiam miſceri, & æs vel argentum inaurari. Ammianus de vulgo Romanorum nobilium: *Ex his quidam æternitati ſe commendari poſſe per Statuas æſtimantes, eas ardenter adfectant, atq;* AVRO *curant* IMBRACTEARI. *quod Acilio Glabrioni delatum eſt primò.* Inauratas intellegit, quod aliquoties in lapidum titulis expreſſum legi, SVB. AVRO. STATVAM. PONI. In eodem Ammiano

Lib. xvi.

miano vides ſtudium in eâ re Romanorum. quod & ante illum Dio aperuit, & ſimul repreſſum oſtendit. *Vrbs*, inquit, *ſtatuis implebatur. quia licebat cuique paßim in Tabulâ, Ære, Marmore, ſe publicare. quod Claudius Imp. vetuit, & pleraſque iam poſitas loco mouit & aliò tranſtulit; edixitq; ne quis in poſterum* PRIVATVS *poneret, niſi Senatus permiſſu: excepto, ſiquod* OPVS PVBLICVM *faceret, reficerétve.* Coërcere igitur Princeps ille voluit, quia nimia iam copia, & vrbem, vias, vicos, non ornabant, ſed ſtipabant & arctabant. Atqui exceptio quam ponit, & permiſſio item à Senatu, fræna iterum laxant: & in vrbe qui non potuit, is ſe in villis aut agris publicabat. Ad ſummam, mi Auditor, hæc vna res ad Opes item eſt Romanas oſtendendas: & maximè ſi varias *ſpecies* Statuarum cogitas, *Coloſſæas* quaſdam, *Curules*, *Equeſtres*, *Pedeſtres*, & habitu variante & diuerſo. AVD. At enim mihi hîc cogitatio, & pænè cupiditas. LIPS. Quæ? AVD. Improbula. nam cur non fas è ſtatuis illis aureis argenteiſque Deorum vel Principum, aliquid tranſeuntem abradere, vel reſecare? LIPS. Nefas homo, nefas. Tu è ſtatuis Principum? capite luiſſes violata illa ſacra. AVD. At quis ſciuiſſet, aut dixiſſet? de nocte. LIPS. Diſce, imperitus es, cuſtodiam & cautelam antiquam. Miles in vrbe excubabat, *Vrbanus* ille & *Vigilum* ad templa, ad loca item publica: ſed præthereà certus etiam Præfectus huic Statuarum cuſtodiæ, & qui militem haberet. Vocarunt id officij, *Comitiuam Romanam*. & Formula eius hæc in Caſſiodoro legitur: *Si clauſis domibus inſidiari ſolet nequiſſimum votũ, quanto magis in Romanâ ciuitate videtur illici, qui in* PLATÆIS *pretioſum reperit, quod poßit auferri? Nam quidam* PO-

Lib. vlt. (margin, beside "Vrbs, inquit")

Lib. vii. (margin, beside "Si clauſis domibus")

PVLVS COPIOSISSIMVS STATVARVM, *greges etiam abundantißimi* EQVORVM, *tali ſunt cautelâ ſeruandi, quali & curâ videntur affixi.* Tum verò addit: *Quare per indictionem illam* COMITIVÆ ROMANÆ *tibi concedimus dignitatem. Officium tuum, &* MILITES *conſuetos, noctibus potiùs inuigilare compelle: in die autem ciuitas ſeipſa cuſtodit.* Atque hic eſt qui *Comes Romanus* appellatus, qui Romam, & eius opera, ſeruabat.

CAP. X.

De Viarum magnis operibus, & nominatim de Appiâ.

AN & longiùs etiam eo? nec Romam ſolùm, ſed quædam in eâ, & circa eam, oſtendo? faciam, vt inter tantas Opes & animos, me quoque largum fieri videas & benignum. Tria occurrunt, preter Ammiano dicta, vel maximè ADMIRANDA, *Viæ, Aquæductus, Cloacæ.* AVD. Non ſuſtineo me, nec reprimo: tu *Cloacas* nobis inter magnifica, & ſordes has inter illos ſplendores? Hoc verè eſt, quod poëta dixit: *-ſtellis nebulam ſpargere candidis.* LIPS. Non ſic dices, vide & audi: imò & ſub terrâ theſauros tibi oſtendam, & latentium quorumdam operum moles. Sed ordine videamus: & primò iudicium de his tribus Dionyſij. Scriptor ille ſub Auguſto Romæ fuit, & per viginti annos circiter vixit: ergo benè eam vidit, nouit, & (vt viri ingenium) diiudicauit. Profert & eloquitur: *Ego ſanè in tribus* MAGNIFICENTISSIMIS *operibus Romæ, & è quibus* MAXIME APPARENT *illius imperij* OPES, *pono* AQVÆDVCTVS, VIARVM *munitiones,* CLOACARVM *ſtructuras. Neque*

Lib. 3.

que id ſolùm ad VTILITATEM *eiuſmodi operum reſpiciens, ſed etiam ad* IMPENDII *ſumptuumq́ modum*. Ecce, hæc tria vult velut ſpecimen & argumentum eſſe Romanæ opulentiæ & potentiæ: ſiue ab vſu conſideres, ſiue ab impendiis & ſumptu. Quod ille cenſuit, tu accenſebis, cùm ſingula diſpicies & intentè luſtrabis. Primæ ſunt *Viæ*; quas illi non in Vrbe ſolùm, ſed extra eam, ad longiſſima ſpatia, plurimas, & plurimo opere, muniuerunt Stupor me habet, cùm vel vnam *Appiam* conſidero: de quâ Procopium, non me, audi. *Beliſarius*, inquit. *viâ Latinâ exercitum duxit, Appiâ ad læuam dimiſsâ. Hanc Appius Romanorum Cenſor ante annos nongentos ſtruxerat, & à ſe dederat nomen. Longitudinem eius quinque dierum ſpatio vir expeditus poßit emetiri. Ab vrbe Româ Capuam pertinet, eâ latitudine, vt duo currus ex aduerſo obuij, liberè queant peruadere & commeare. Et eſt ſanè hæc via, præter ceteras, ſpectabilis. ſiquidem Appius ex aliâ & longinquâ tunc, vt reor, regione exciſos lapides, & hos quidem ſiliceos, ac ſuopte ingenio durißimos, in hāc viam vehendos curauit. Quos planos deinde ac læues redditos, & quadratos inciſione factos, iunxit & in ordine locauit, metalli nihil vel alterius rei inſerendo. Sunt tamen ita cōnexi, & validè inter ſe hærent, vt ſpeciem viſentibus præbeant, non coniunctos ita, ſed congenitos eſſe. Et quamuis tot iam ſæculis atterantur, aßiduis plauſtris iumentiſque: tamen neque ſerie ſuâ vel minimum exeunt & dimouentur, neque franguntur, aut læuorem ſuum amittunt*. Hæc Græcus ille ſcriptor, & oculatus arbiter, extra argumentum hiſtoriæ ſuæ accuratè inſeruit, admiratione inductus, quæ ſtilum eò traxit. Examinemus, & libremus. Ait, *Appium ante annos nongentos ſtruxiſſe.*] Imò *octingentos* Lib. 1. de bello Goth.

quin-

quinquaginta circiter, quod Fasti dicent. Si autem ſtrauit lapidibus Appius: quid eſt, quod in Liuio legimus, Lib.XLI. *Q. Fuluium Flaccum & A. Poſtumium Albinum Cenſores, vias ſternendas ſilice in vrbe, & extra vrbem glareâ ſubſtruendas, marginandasq́;*, PRIMOS OMNIVM *locauiſſe*? Quomodo enim *primi omnium*, cùm hi fuerint Cenſores anno Vrbis DLXXX: at Appius aliquot ætatibus præceſſit? Quid, quòd *Flaminia* via diu antè ſtrata, & ſub bellum Punicum ſecundum? An hoc Liuius ſenſit, *glareâ* tunc primùm ſtratas? an potiùs, primos ipſos *locauiſſe*? an denique ad *Cenſores* iunctim refert? per otium examinandum ſit. Obſerua autem in Liuij verbis, duplicem rationem ſternendi, vel *Glareâ*, vel *Silice*. Quæ vtraque & Tibullo notata, ad Meſſallam:

Namq́; opibus congeſta tuis hîc GLAREA *dura*
Sternitur, hîc aptâ iungitur arte SILEX.

Obſerua amplius, *marginari* ſolere: quod caput ſanè erat, & Agger ille viæ cùm altiuſculus, & inſtar puluilli eſſet (ita ſolet:) firmiter arctari & ſtringi lapidibus grandioribus ad oras debebat, ne diffluerct & ſpargeretur. Hoc *marginari*: & ibidem etiam alij lapides duplices, & ad vſum duplicem. Priores, Cippi quidam eminentes, in quibus inſidere feſſis, onera reclinare, aut & aſcendere ex iis in equum fas eſſet. Ij crebriores diſpoſiti per totam viam: alteri autem rariores, qui vt Columellę exſtabant, & notis numerorum inciſi, milliaria notabant. Vtrunq; hoc G. Gracchus inſtituit, Plutarcho notante: & gratum in vulgus fuit. Cur non eſſet? experti nos peregrinantes ſumus, nihil magis ad tædium, & fatigationem ex eo eſſe, quàm ignaros ſpatiorum oberrare: & contrà, refici animum ac vires eâ ſignatione. Quinctilianus

lianus benè: *Partitio reficit audientem, non aliter, quàm facientibus iter, multum detrahunt fatigationis* NOTATA INSCRIPTIS LAPIDIBVS *ſpatia.* Rutilius eodem pertinet:

Interualla viæ feſsis præſtare videtur,
Qui notat inſcriptus MILLIA *multa Lapis.*

Hinc ille mos per *Lapides* computandi: quos Græci ab hac notatione milliarium, Σημεῖα vocant: id eſt *Signa,* ſiue *Notas.* Sed pergit Procopius, *Longitudinem viæ Appiæ, quinque dierum eſſe.*) Quid? vniuerſæ eius Brundiſium vſque? non opinor, nec res ita eſt: ſed Capuam dumtaxat, quò & Appius produxit: nec vltrà. Notauit & Frontinus: *Appia aqua inducta eſt ab Appio Claudio Cenſore, qui & viam Appiam, à portâ Capenâ vſque ad vrbem Capuam muniendam curauit.* Neque verò vlterius ille potuit, cùm nec vlteriores tunc Romani fines. Quis autem longiùs, & Brundiſium vſque muniuerit, in obſcuro eſt: munitam tamen id conſtat. Ecce Strabo, *Viam Appiam Tarracinæ* facit *mare primum attingere, & Brundiſium vſque ſtratam eſſe.* Tacitus Libonem conſultauiſſe: *vtrum habiturus eſſet opes, quîs viam Appiam Brundiſium vſque pecuniâ operiret.* Denique & Horatius: Lib. v. Lib. II. Ann.

Brundiſium meliùs Numici via ducat, an Appî?

Producta igitur: an à Iulio Cæſare, quem Plutarchus ſcripſit, *Appiæ Curatorem factum, plurimum pecuniæ in eam impendiſſe?* an ab Auguſto, qui pleraſque omnes vias per Italiam ipſe, aut per alios, muniuit? Nam Plinio accedere, ſiue is Nepos eſt, *de Viris illuſtribus,* non poſſum: qui *Appium viam Brundiſium vſque Lapidibus ſtrauiſſe* ſcribit, *vnde illa Appia dicta.* Nam hoc ſanè cer-

tum, loca ea id æui, hostilia aut aliena Romanis fuisse. Tota autem hæc longitudo est, *milliarium circiter* CCCL: nequis de *quinque diebus* Procopio dictum, huc trahat. AVD. Atqui nec Capuam vsque tanti sunt, nisi ignauo & parùm accincto viatori. LIPS. Fateor, sed flexus etiam suos & declinationes scito viam habuisse. Addit de latitudine, *vt duo currus peruaderent.)* Nescio, neque dimensus sum (alibi tamen potest, & exstat:) sed opinor igitur haud minus *vigintiquinque pedes* patuisse. Ampliùs, de materie, *ex longinquâ regione lapides aduectos, eosq́; siliceos.)* Silicem intellegit, durum asperumque lapidem, & è rupibus: non illum minutum & tenuem, quem vulgò vocamus, & qui in *Glaream* potiùs vênit. Illo modo Plinius, Liuius, atque alij locuti. Sed è quâ regione petiti? in viciniâ tales non esse, hoc Procopius indicauit. Onufrius Panuinus hoc ampliùs, *mõtes ostendi duos, ad Sinuessam vnum, alterum inter Puteolos & Neapolim, è quibus saxa ea, colore & duritie* FERRVM *referentia, videantur excisa.* Fides penes illum sit, rerũ veterum tamen curiosum, & satis peritum. AVD. Quid, quod apud nos simile? LIPS. Vbi? cupio audire. AVD. In *Hannoniâ*, vt nos vocamus (nam patres *Hainouiam* dicebant) ad opidum *Bauacum*. Columna illic milliaria in Foro medio est, vt illa Romæ, ad quam viæ istæ finiuntur, siue ordiuntur. Sunt autem glareâ & minutis silicibus stratæ, & ducunt in præcipuas Galliæ partes. Vestigia & reliquię multis locis cõparent. Quod autem dictũ volebam simile, est nonnihil dissimile: sed tamen & simile. Nam glarea & lapilli vnde aduecta, difficilis indagatio est: cùm in vicinis agris non gignatur. adeò vt Bouillus quidã, qui vidit & inquisiuit, cẽseat *vel ab hu-*

mo ebulliiſſe ſilices, vel ab alto æthere depluiſſe, vel deniq; non humanâ manu aduectos. Quod poſtremũ & vulgus cẽſet, feruntq; *magicũ opus*, & à reginâ *Brunechilde* exſtructas: cuius & * nomen ferũt. LIPS. Ah, ignaros & incredulos *vocātur Romanorum operum! qui hæc talia militari manu, & *Chauſſées de Brune-* prouincialiũ item ſubſidio, ſupra omnem fidem patra- *hault.* bant. At in Procopio pergamus, qui addit, *Lapides planos quadratosq; fuiſſe.*) Conſpiciuntur hodie tales, diuerſâ magnitudine, *trium, quattuor, quinque* etiam pedum quaquauerſus. Cetera de *iuncturâ & firmitate*, vtque *vnum corpus* appareant: ſunt miranda magis hodie, quàm imitanda. AVD. Certè mirifica hæc Via: ſed tu nempe vnam & eximiam eligis, de quâ poëta,

Appia LONGARVM *teritur* REGINA *viarum.*

aliæ non ad iſtam. LIPS. Mihi crede, ad iſtam. etſi hęc celebritate, & longitudine eminuit: quia à Româ in Gręciam, Aſiam, & trans mare ducebat. Sed quid *Flaminia* via, an breuior? quæ Româ Ariminum vſque, & inde porrò Aquileiam ducebat? Nam quod ad munitionẽ, pleræq; ſimiles: nec in Italiâ ſolùm plurimæ, ſed in prouinciis ipſis. Iſidorus ſcripſit: *Pœnos primos lapidibus vias ſtrauiſſe, quas poſteà Romani penè per* TOTVM ORBEM *diſpoſuerunt.* Et quomodò? excisis ſæpe montibus, complanatis vallibus, vt æquabiles, & faciliores ita viæ eſſent. Strabo: Ἐστρώσαν δὲ καὶ τὰς ὁδούς, προσθέντες ἐκκοπάς τε λόφων, καὶ ἐγχώσεις κοιλάδων, ὥστε τὰς ἁρμαμάξας δέχεσθαι πορθμείων φορτία: *Strauerunt & Vias, excisis montibus, vallibus repletis, vt currus vehere poſsint & ſuſcipere nauium onera.* Habes vias, & ornatum: mentior, & itáne præcipuum me fugiat? præcipuum dico, ſi non in vſu, at ſplendore & voluptate. Id fuit, quòd monumen-

ta & ſepulchra paſſim ad viam aſſita, & latus vtrumque prætexebant. Quàm pulcher ille aſpectus viantibus? quanta & ſeriorum, & iocorũ, materies? Illic illuſtrium ingeniorum, aut clarorum virorum memoria & inſcriptio: alibi libertorum, ſeruorum, ſcortorum ſuperba monumenta. Mirari, dolere, illudere, etiã deteſtari occaſio erat: & quid in tot titulis & inſcriptionibus paſci? Quædam à meliore ingenio, & ſcitæ; quædam aliquâ notâ aut inuentiunculâ ſpectabiles: & iſtæ quæ hodie exſtant, dicent. AVD. Ita me Deus, iucundũ aſpectum! & ego ſi in tali via; remorer, ſubſiſtam, indormiam. LIPS. An non & hoc ſapienter cogites, omnium illorum qui diſparibus monumentis teguntur, parem in exitu ſortem fuiſſe? *Æquat omnes cinis. impares naſcimur, pares morimur.* Sen.

CAP. XI.

Aquæductuum mira.

SED *Aquæductus* iam noſtros videamus, & puluerem ſordeſque, ſiquas è Viâ contraximus, abluamus. Quid in iis tamen hæream? Iulius Frontinus eſt in manibus, qui olim *Aquarum Curator*, pulcherrimos libellos duos de totâ re ſcripſit, & ad nos venerunt. Ex illo, aut aliis, quædam libabo. Diu igitur Roma ſine Aquæductibus, & Tiberis, ac ſiqui fontes natiui erant, ſufficiebant populo, ſed nondum ſic aucto. Vrbe dein magnâ, plenâ, aliunde *Auro melior aqua*, vt poeta canebat, quæſita, & per tubos ac canales, in fornicibus lateritiis, Romam aduecta. Id factum primò, anno Vrbis CCCCXLI. cùm Ap. Claudius Cenſor, idem qui Vias Pind.
ſter-

ſternere inſtituit, hoc quoque bonum inuênit. Ab eo eſt *Aqua Appia*, per milliaria circiter *vndecim* deducta. Hoc initium: ſed Deus bone, quæ mox incrementa? Nam egebat ſanè ille populus aquis, non ſolùm ad potum, ſed ad balnea, ad fullonicas, ad Naumachias & Circos. Atque ita vbertim inducta fuit, vt quiſque domi, aut in vicino, haberet copiam: ſcribitque Strabo, FLVMINA *per vrbem & Cloacas videri fluere, atque* VNAMQVAMQVE DOMVM *propemodum habere fiſtulas & canales, quibus aquam inducat.* De eadem re Plinius: *Siquis diligentiùs æſtimauerit* AQVARVM ABVNDANTIAM *in publico, Balneis, Piſcinis, Domibus, Euripis, Hortis, Suburbanis villis, ſpatióque aduenientium exſtructos* ARCVS, *montes perfoſſos, conualles æquatas, fatebitur* NIHIL MAGIS MIRANDVM *fuiſſe in* TOTO ORBE *terrarum*. Copiam habes; molem in adducendo habes, miraculum ſuper omnia mira orbis, Plinio quidem iudice, habes. Quid Caſſiodorus de iſtis? *Formas* ipſe appellat hos Ductus, quod & Iuriſconſulti, atque inferior ætas fecit. De iis igitur: *In Formis Romanis vtrumque præcipuum eſt, vt &* FABRICA *ſit mirabilis, & aquarũ* SALVBRITAS *ſingularis. Quot enim illic* FLVMINA *quaſi conſtructis* MONTIBVS *perducuntur? naturales credas alueos, ſoliditates ſaxorum: quando tantus impetus fluminis tot ſæculis potuit ſuſtineri.* Credamus hoc ergo iam Frontino, paucis fidiſque verbis effanti: MAGNITVDINIS *Romani imperij, id* PRÆCIPVVM *eſſe indicium*. Benè & verè: quia non Romæ tantùm, ſed in coloniis pleriſque, & maioribus opidis, hæc fuêre. Sed norîmus Romanos, & alios ab his exemplis. Ij fuêre in vrbem perducti *quattuordecim* (vt Procopius eos

 nume-

numerat) *coctili laterculo per priscos illos ædificati, eâ* LATITVDINE *ac simul* ALTITVDINE, *vt vir eques commodè per eos poßit incedere.* Vide an non verè aluei quidam fluminum dicantur, cùm tam magnis amplisque canalibus aquas vehant. Sed hæc altitudo, de ipsis modò est: quid Arcus & Fornices arbitraris? *quos in quibusdam locis subleuatos centum nouem pedes*, Iulius Frontinus affirmat. O rem stupendam! & magis, quòd à tot milliaribus continuo opere (etsi non vbique sic alto) perducebant. Reperies quosdam à QVADRAGESIMO *milliari* perductos esse: & nempe per valles, per montes, per tot inæqualia, supra, infra terram: ô iterum rem stupendam! & Rutilium audi:

Quid loquar AERIO *pendentes fornice riuos?*
Quâ vix IMBRIFERAS TOLLERET IRIS AQVAS.
Hos potiùs dicas creuisse in sidera MONTES.
Tale GYGANTÆVM *Græcia laudat opus.*

Sunt certè, aut videantur, opera Gygantum, an Geniorum aliquis dicat? & mens obnubilat Architectis nostris, cùm vel reliquias paucas & ruinas vident. Exstant iuxta Sublaqueum *Aquæductus Claudiani* fornices, & ingentes pilę sustentãtes: quas Albertus Leander sedulò vidit & scrutatus est. erumpit deinde in hæc verba: *Fieri profectò non posse scio, quin omnino incredibilis sit, nisi oculis vsurpetur, operis huius ratio* ADMIRANDA. *Nec enim* MAIVS QVIDQVAM *excogitari posse* HVMANO INGENIO *arbitror, quàm quod hîc Romani, effoßis tanto spatio* MONTIVM *intimis visceribus, fecerunt. Ad quæ opera patranda* NVNC TOTVS ORBIS *infirmius futurus videatur.* Siquis veterum hæc dixisset, blanditus scilicet æuo suò aut suis fuisset: quid iste vir nouitius? quid in

tali-

talibus & curiosus vnicè, & peritus? Loquitur autem, vt dixi, de Claudij Aquæductu, de quo & Plinius: *Vicit antecedentes aquarum ductus nouissimum impendium operis, incohati à Caio Cæsare* (Caligulam intellegit) *& peracti à Claudio. Quippe à quadragesimo lapide, ad eam* EXCELSITATEM, *vt in* OMNES VRBIS MONTES *leuarentur, influxêre Curtius atq; Cæruleus fontes. Erogatum in id opus* HS. *ter millies.* Notabile valdè, & vtile, quòd in summos Vrbis colles aqua inde & deriuari, & dispensari posset: adeò in altum educta erat. Hoc ipsum Cassiodorus notat, *Claudiam, per tantam fastigij molem, sic ad Auentini caput esse perductam, vt cùm ibi ex alto lapsa ceciderit, cacumen illud excelsum, quasi imam vallem, irrigare videatur.* De pecuniâ autem in id opus imputatâ (fuerunt, ex Plinio, *septem nostri milliones & semis*) valdè miror Budæum nutare, & pænè mutare. Per fidem, quæ caussa est? imò augendi caussa, siquis benè examinet: & planè, nisi aliqua militaris, aut & seruilis manus ad opera damnatorum, (vt Romanis mos) accessisset. Iure igitur, vt claudam, exclamat Frontinus: *Tot aquarum, tam multis* NECESSARIIS *molibus, Pyramides videlicet otiosas comparem, aut cetera inertia, sed famâ celebrata opera?* Non compares Frontine, minimè: hæc sunt, vt Plinius appellat, *verâ æstimatione* INVICTA MIRACVLA, & quibus alius orbis tam æquo animo victum se à Romanis, quàm armis, fateri debet. Dixi autem ex Procopio suprà, Aquæductus istos XIIII. fuisse: sed auget P. Victor, & XX. numerauit. Plinius quædam de *Lacubus* aliisque additamentis Aquęductuum scripsit, non sine miraculo etiam audienda. *Agrippa in Ædilitate suâ, adiectâ Virgine aquâ, ceteris corriuatis*

atque

atque emendatis, LACVS *septingentos fecit, præterea* SALIENTES *centum quinque*, CASTELLA *centum triginta: complura etiam* CVLTV *magnifica. Operibus iis* SIGNA *trecenta ærea aut marmorea imposuit*, COLVMNAS *ex marmore quadringentas: eaq; omnia* ANNVO SPATIO. Hæc vnus Agrippa, & vno anno. O virũ Augusto Principe dignũ! ô virum vel Principatu dignum! & non credo benignius & publicè vtilius ingenium, non item modestius & Principi aptius exstitisse. Tales, tales sint vobis ô magni Reges consiliarij & ministri: qui opibus per vos aucti, eas in publicum refundant, & gratiam gloriamq; simul, operibus suis, apud posteros, imperij vestri propagent. At scripsit Plinius *Lacus septingentos* ab eo factos: rectè, *ab eo*: sed plures longè fuêre in vniuersum, & *mille trecentos quinquagintaduos* Notitia imperij collegit. Isti non aliud, quàm aquarum in publico receptacula: è quibus petere omnibus fas esset. Etsi gratior æstimatiorque è *Salientibus* ipsis sumpta. Nota autem in Plinio, tot *Signa*, tot *Columnas*, ad ornatum *Lacuum, Salientium, Castellorum*: atque ea ab vno Agrippâ: quid arbitraris ab aliis prioribus & secutis fuisse? Atque alia etiam assidua multa impendia circa has aquas: quarum *Curatores* ab Augusto instituti, *cum lictoribus, seruis, scribis, librariis, accensis, præconibus*: vt Frontinus scripsit, ipse inter Curatores. Sed pręcipuum, quòd familiæ & homines certi ad tuenda hæc opera, sumptu publico tolerati. Quod idẽ Frontinus ita prodidit. & Agrippam primò, *per seruos priuatos suos hæc fecisse, eamq; Familiam Augusto morientem legasse. Augustum deinde publicasse, & deinceps mansisse: atq; habuisse homines circiter* CCXL. *Erat autem & altera*, inquit, *Familia*

milia Cæsaris dicta, & numerus eius CCC LX. *quam Claudius, cùm aquas in vrbem perduceret, instituit.* Addit, in vtrâque varia ministeria fuisse, *Villicos, Castellarios, Curatores, Silicarios, Tectores*, aliosque opifices. Habes igitur perpetuos homines sexcentos, ad Aquarum tuitionem.

CAP. XII.

Cloacarum mira.

QVAS Aquas nunc dimitto, & ad *Cloacas* te duco. Eas scito à Tarquinio Prisco rege structas, quo nemo Regum plura aut meliora. Structæ autem ad munditiem, quod clarum est, sordesque omnes vel abluendas, vel euehendas: sed & ad sanitatem, quę illam amat. De magnitudine huius operis, quia mirabaris nos mirari, Plinij & Cassiodori verba dāda sunt: qui vterque satis firmiter dicet, quid magni rariq. in opere isto fuit. Ille igitur: *Cloaca*, inquit, OPERVM OMNIVM MAXIMVM, *suffoßis montibus, atque vrbe pensili, subterq;* NAVIGATA. *Fecit id Agrippa in Ædilitate, per meatus corriuatis* VII. *amnibus, cursuq; præcipiti*, TORRENTIVM *modo, rapere omnia atque auferre coactis. Qui insuper mole imbrium concitati, vada ac latera quatiunt, aliquando Tiberis retrò infusi recipiunt fluctus, pugnantq; diuersi aquarum impetus intus: & tamen* OBNIXA FIRMITAS *resistit. Trahuntur moles internæ tantæ, non succumbentibus caußis operis; pulsant ruinæ sponte præcipites, aut impactæ incendiis; quatitur solum terræ motibus: durant tamen à Tarquinio Prisco annis propè octingentis* INEXPVGNABILES. Initio audis, *operum omnium maximum* fuisse: atque ego ac tu fortasse ridemus. AVD. Non audeo, etsi gestio: sed

vereor turbare. LIPS. At aliâ atque aliâ caussâ etiam rideamus. Tu, quia res vilis attolli videtur: ego, quia toties iam audio, *operum omnium maximum*, aut *maximè admirandum*. Quid? semper ista maxima? & tamen res sic habet: vt quidque in manus sumis & examinas, super omnia admiraris: & caussas iudicij eius dones. Vno verbo, omnia miraculum: nostrum nunc videamus, & Plinij verba pensitemus. Ait, aut indicat, *nauigatas has Cloacas.*] Quid magni, si tam magnæ *vt vehem fœni onustam largè transmitterent*? Id enim non Plinius solùm ita scripsit, sed & Strabo. cùm Romanos ait *trium maximè operum curam gessisse*, *quæ neglecta videbantur à Græcis: Viarum, Aquæductuum, Cloacarum.* Additque: *Cloacas istas, lapidibus sectis & ad normam positis suffultas, spatium etiam currui fœno onusto ad transitum præbuisse*. Enimuerò Marlianus, qui dimensus est, prodidit, *pedum* XVI. *latitudinem* se repperisse: de altitudine vellem etiam addidisset. nec minor sanè fuit. Dixit ampliùs Plinius, *Corriuatos* VII. *amnes.*) Intellegi opinor, ipsas septem Cloacas præcipuas, tot quot sunt montes. Nam ex iis defluebant & deriuabantur aquæ ac sordes, & in magnam vnam confluebant. Quin enim plures minutæ fuerint, non ambigendum est: sed istæ tot fuêre quasi flumina, & alueo grandiore, atque eæ per plana

Lib. I. vrbis. Liuium sic interpretor, de Tarquinio Prisco: INFIMA *vrbis loca circa Forum*, ALIASQVE *interiectas collibus* CONVALLES, *quia ex planis locis haud facilè euehebant aquas, Cloacis è fastigio in Tiberim ductis siccat.*

Lib. V. Has olim *per publicum ductas* idem Liuius alibi scripsit: *sed vrbe* inquit, *incensâ à Gallis, festinatio curam exemit vicos dirigendi, atque ita* CLOACÆ *passim priuata etiam*

subeunt

subeunt tecta. Pergit deinde Plinius firmitatem commendare. & caussas concutientes quattuor commemorat: quarum vel singulæ firmissima opera euertant; at non labefactant istud. Sunt, Pugna aquarum & copia intus; Moles & columnæ vastæ, quæ per vias, & super illas, trahuntur; Ruinæ variæ & pondera incidentium ædificiorum; deniq; validi aliquot Terræmotus. Quidni igitur firmum & rarâ duritie opus, quod omnibus resistit? & id per tot sæcula? Etsi tamen repararunt, aut fulserunt interim, quod opus fuit. notatq; Liuius, *Censores detergendas Cloacas, & in Auentino atque aliis partibus, quà nondum essent, faciendas locauisse.* Quàm sumptuosa illa, aut similis reparatio, dicit apud Dionysium C. Aquillius. qui scripsit, *neglectis aliquando cloacis, & non defluentibus, Censores in earum instaurationem mille talenta impendisse in redemptores.* Ea sunt *sexcenta millia* Philippæorum: quid igitur & quanti paratio vniuersa, si tanti in partibus reparatio? Sed audiamus & Cassiodorum de istis, ac finiamus. SPLENDIDÆ *Romanæ ciuitatis* CLOACÆ, *tantum visentibus conferunt* STVPOREM, *vt aliarum* CIVITATVM *poßint* MIRACVLA *superare. Videas illic* FLVVIOS, *quasi montibus concauis clausos, per ingentia stagna decurrere. Videas structis* NAVIBVS *per aquas rapidas, non minimâ sollicitudine, nauigari, ne præcipitato torrenti, marina poßint naufragia sustinere. Hinc ô* ROMA SINGVLARIS, *quanta in te sit potest colligi* MAGNITVDO. *quæ enim vrbium audeat tuis culminibus contendere, quando nec* IMA *tua possunt similitudinem reperire?* Pulchra conclusio; & in scito eo dicto conquiesco.

Lib. xxxix

Lib. iii.

CAP. XIII.

Traiani Pons in Danubio.

AVD. Non patiar, & te excito. Quid enim? tu & ego destituamur in his Cloacis? quæ vt sint, magnæ, operosæ, mirabiles; tamen Cloacæ sunt, & oletum suum habent. Exime nos, & mundiùs alibi pone. LIPS. Hem! bona monitio. sequere me ad Danubium, & illîc in eius aquis lauemur. AVD. A Tiberi ad Danubium? bonus saltus, quis Pegasus nos vehet? LIPS. Ille Mentis: quæ momento summa, ima, propinqua, dissita, permeat & peruadit. Nec ad Barbaros tamen imus, ne metue. AVD. Ego verò metuo, & iam cor meum vasa colligat atque abit. Nescis tu pugnas illîc cùm maximè nunc pugnari? & in quibus vita, libertas, religio aguntur? LIPS. Scio, securus esto. Romanus imperator, atque is Traianus, aderit, cum legionibus suis copiisque. Vtinam nunc tales ibi decem, tali disciplinâ! ô quàm Victoria mox applaudat & circumuolet purpureis suis pennis? Sed ecce in Danubio *Pontem* libet memorare, quem dictus ille Imperator struxit: operum omnium fortasse, arte & difficultate maximum, si non sumptu. Describit graphicè Dio Cassius, & gratia sectori eius Xiphilino esto, quòd hâc partem non recîdit. O quàm pulchras valentesque ille alias? nihil pænè nos fugeret in rebus Romanis (tanta diligentia & accuratio fuit) si scriptor ille totus exstaret. Sed de Ponte, sunt verba è Compendio Dionis: *Traianus Imperator pontem lapideum super Istrum statuit, quem* EGO NEC DIGNE QVIDEM HABEO ADMIRARI. *Nam etsi alia pulcherrima Principis eius opera exstant, tamen hoc est* SV-

PER

PER OMNIA. *Pilæ igitur eius ſunt viginti, è lapide ſecto & quadrato, quæ altitudinem habent* CL. *pedum, latitudinem* LX. *Distant inter ſe* CLXX. *pedes, fornicibus deuinctæ. Quomodo autem non aliquis* SVMPTVM *in iſtas admiretur? quomodo non & deſtituendi firmandíque modum? ídque in flumine* MAGNO ET VORTICOSO, *& fundo ipſo infido & limoſo. nam nec auertere quidem curſum fluminis licuit vllo modo. Nec verò de magnitudine fluminis ideò dixi, tanquam ibi maximum ſit (imò verò alibi duplo maius eſt aut triplo, atque instar pelagi ſe diffundit:) ſed quia locus ille arctiſsimus ibi locorum, & aptiſsimus ponte iungi, eſt tantus. Quo autem magis in arctum illud ex lato contrahitur, & rurſum in latum ſe effundit; tanto nimirum & rapidiùs fluit, & profundius exſiſtit. Vt hoc quoque difficultatem atque arduum operis valdè auxerit. Magnitudo igitur animi Traiani ex eo quidem conſtat, non tamen vſum nobis nunc præbet: ſed pilæ dumtaxat ſtant, quaſi in eum finem modò ſtructæ, vt documento ſint:* NIHIL ESSE QVOD INGENIO HVMANO NON POSSIT EFFICI. Additque deinde, Hadrianum Imp. metu ne Barbari eâ tranſirent, an æmulatione in Optimum Principem, *iuſsiſſe ſuperiora* Pontis dirui: atque ita Pilas ſolas manſiſſe. Quid autem ego aut tu hîc dignè miremur? negat ab illo æuo Dio, ſe id poſſe. Atqui plura magna & magnifica viderat, quàm nos mente concipere aut deformare poſſimus. Putat tamen & cenſet, omnia ab hoc opere ſuperata: quod leuiter adſiſtamus, & inſpectemus. Ait, *Pilas viginti* fuiſſe: atqui Paulus Iouius, florentis ingenij & ſtili ſcriptor, dicit etiamnunc *trigintaſex* exſtare & conſpici, in confinio Valachiæ & Tranſiluaniæ, ad opidum *Seuerinum.*

Vtri credam? ſanè ſi oculi nunc conuincunt ita eſſe, manus & herbam do; videant modò & dicant, qui adſident & vident. Sin rationem & ſcriptionem Dionis ſequor; adſeram audacter de *viginti*: quia ſignanter notat, fluuium ibi arctiſſimum (vt in iis locis) eſſe. Atqui deſcriptio iſta viginti Pilarum, quæ *ſexaginta pedes* latæ ſint; quarum fornices, *centum ſeptuaginta*: quid efficit & colligit, niſi fluuij latitudinẽ *quattuor mille ſeptingentorũ ſeptuaginta* fuiſſe? id eſt, paullo minus, *vnius milliaris.* Si aliter, aut ſi grandius; videbunt ij qui accolunt & docebunt: tum nobis opus reſcribere & reformare ipſum Dionem. Nam quod aliquis dicat eum neſciſſe, aut de opinione iſta ſcripſiſſe; ipſe opinetur & erret. cùm vir ille inſignis peritiâ rerum & honoribus, in ipſis iis locis Præſes fuerit Dalmatiæ, Pannoniæque. Itaque ſcire omnino potuit; & debuit, in curâ iſtâ rerum ſcribendarum. Vereor vt Iouius ſit, quod etiam alibi, auditionum facilis, & parum diligens examinis aut veri. Sed vt dixi, vicini aut inſpectores arbitrâtor. Ait Dio amplius: *Pilarum interuallum fuiſſe centum ſeptuaginta pedum.)* Ita me Deus (nam exclamo) grande hoc concamerationis ſpatium, nec efficiendum, niſi altitudo illa Pilarum acceſſiſſet, & tardè ac lentâ inclinatione fornix ſurrexiſſet. Præterea, *mirari ſe quomodo in tali profundo flumine & verticibus Pilæ firmatæ.)* Ego tecum, ô Dio, miror: & maximè, cùm neges auerti flumen potuiſſe aut deriuatione exhauriri. Difficile omnino opus, & fundamentorum molitio talis, è lapide: ſi ſublicarum & materiæ res eſſet, aliud eſſet. Sed heus tu Hadriane! ſi citare Imperatorem fas, dica & lis tibi apud me ſit, fortaſſe & punitio: quòd talem pontem vix benè ſtructum deſtruxiſti.

Dicam

Dicam tibi verum vel mortuo? Inuidisti optimo maximoque Principi, & habere super omnes gloriam voluisti magis, quàm meruisti. Valete *Opera publica*: quin tu etiam, mi Auditor, in crastinum vale aut salue.

CAPVT XIIII.

Priuatorum hominum Vrbanæ aut Rusticæ ædes.

AVD. Ego verè nec valeo nec salueo (da veniam immodestiæ:) nec amoliris me, nisi nomine plenè persoluto. An non, post *Publica opera*, pollicebaris *Priuata*? & certè ita disponebas; nec tam madidâ memoriâ sum, vt hoc effluxerit. LIPS. Disposui, haud nego: sed fatigor, nisi quòd in extremâ tamen calce, vt cursores, spiritus & vires excitabo adspectu ipso metæ. *Priuatis* igitur *Operibus* duo nunc considero, *Domos* & *Villas*. Illæ fuerunt in tam splendidâ & nitenti vrbe, pro ipsâ vrbe, & vt pulchri corporis apta ac decora membra. Domus dico magnificæ, ornatæ, instructæ, columnis, marmore, auro, statuis: & quidquid excogitare ambitio aut luxuria poterat. Sed eædem etiam laxæ, patentes: quod docuerint satis Valerij hæc verba, de Cincinnato, *cui quattuor sola iugera aranti nō solùm* (vt inquit) *dignitas patrisfamiliæ constitit, sed etiam Dictatura delata est*. Et tum comparatione quadam & indignatione addit: *Angustè se habitare nunc putat, cuius domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt*. Nec est in sermone supergressio: reuera amplæ domus, & præsertim magnatium virorum procerumque. Quas & P. Victor ac Notitia imperij propriè *Domos* appellant, & ab *Insulis* distinguunt. Itaque computant, *Insulas*

Lib. IIII. cap. IIII.

ſulas totâ vrbe quadragintaſex millia ſexcentas duas, Domos mille ſeptingentas octoginta fuiſſe: harum longè minore numero, vt quæ tanto grandiores, inſtructioreſque eſſent. Sed de inſtructu, communiter ita Seneca:

Epiſt. xcvi. *Quid inter pueros & nos intereſt? niſi quòd nos circa Tabulas & Statuas inſanimus, cariùs inepti. Illos reperti in litore calculi læues & aliquid habentes varietatis delectant; nos ingentium maculæ columnarum, ſiue ex Ægyptiis arenis, ſiue ex Africæ ſolitudinibus aduectæ, porticum aliquam vel* CAPACEM POPVLI *cænationem ferunt. Miramur parietes tenui marmore inductos, cùm ſciamus quale ſit quod abſconditur: oculis noſtris imponimus. Et cùm auro tecta perfundimus, quid aliud quàm mendacio gaudemus? ſcimus enim ſub illo auro fœda ligna latitare.* Primum in ipsâ Domo eſt, *Columnarum* diſpoſitio, & è longinquis petitarum: de quibus Plinij obiurgationes, ſiquis volet, legito; & de generibus pretiiſque earum totus liber eius exſiſtit. Et quidem notat in vnâ Cænatione *Calliſti*, Claudiani liberti, *triginta* ſe vidiſſe, eaſq; è Sudine lapide Germanico, cui ingens tunc pretium & nouitas. Idem, *in atrio Scauri collocatas maximas, atque adeò duodequadragenûm pedum, Luculleï marmoris.* Vide hanc altitudinem in vno atrio, quam multæ domus totæ vix æquant. Alterum in Senecâ, *Parietes marmore inducti:* quod genus *Incruſtationes* Latini, Græci Μαρμαρώσεις dicunt. *Primum autem Romæ parietes cruſtâ marmoris operuiſſe totius domus ſuæ, in Cælio monte, Mamurram equitem Rom. Præfectum fabrûm Cæſaris*, Plinius tradidit auctore Nepote. Id non aliud fuit, quàm marmor in tenues cruſtas ſectum parieti imponere ſcitè, & pro tectorio ei dare.

(Margin notes: Lib. xxxv. — beside "tione Calliſti"; Lib. xxxvi. — beside "ris, Plinius tradidit")

Luca-

Lucanus: *Nec ſummis cruſtata domus ſectisq́ue nitebat*
Marmoribus.

Declamator apud Senecam patrem: *In hos ergo exitus varius ille ſecatur lapis, vt tenui fronte parietem tegat.* Secandi autem ratio (in Plinio, & Iſidoro) arenâ, *& ſerrâ, in prætenui lineâ verſante arenas, tractuq́ue ſecante.* Et nos in Italia hodie vidimus fieri. Tertium, *Auro tecta perfundi.* Significat laquearia inaurari tota ſolere, quod paſſim ſcriptores & tradunt & damnant. Muſonius apud Stobæum: *τί δ' αἱ περίστυλοι αὐλαί, τί δ' αἱ ποικίλαι χρήσεις, τί δ' αἱ χρυσόφοροι στέγαι; Quo pertinent hæc atria Columnata? quò variæ iſtæ colorationes? quò aurata lacunaria?* In ſecundo enim membro (vt mea verſio eſt) *χρώσεις* legi cupiam, & ad marmora variegata parietibus impoſita referam, vel etiam ad Muſiuum opus. Sed de Lacunaribus, item Statius: Lib. 1.

Et nondum craſſo laquearia fulta metallo,
Montibus aut altè Graiis effulta nitebant
Atria.

Lucanus in Cleopatræ regiâ:

Ipſe locus, templi (quod vix corruptior ætas
Exſtruat) inſtar erat, laqueataq́ue tecta ferebant
Diuitias, craſſumq́ue trabes abſconderat aurum.

Quibus verſibus tamen pluſculum etiam latet, & trabes quidem auratas fuiſſe vult: ſed cameram gemmatam, eboratam. Vtrumque enim & horum fiebat, ad ſplendorem & varietatem: præſertim in templis (cum templo autem Lucanus comparat) vt quaſi cælum imitarentur. Arnobius de templis ipſis diſſerens: *Sint ergo hæc licet aut ex molibus marmoreis ſtructa, laquearibus aut renideant aureis, ſplendeant hîc gemmæ & ſidereos*

 euo-

euomant variatâ interstitione fulgores : terra sunt hæc omnia, & ex fæce vilioris materiæ concreta. Et tu, mi Auditor, obiter & hoc adde ad templorum suprà ornatum. De ebore autem, in Ciceronis Paradoxis : *Tecta ebore & auro fulgentia.* In Propertio:

Quòd non Tænariis domus est mihi fulta columnis,
Nec camera auratas inter eburna trabes.

Non leues porrò inductiones, aut vt poëta loquitur, sputa fuisse, Panegyricus ostendit: qui SOLIDO AVRO *tecta laquearia commemorat*, & poëtę suprà, *Crassum aurum* dixerunt. Hieronymus autē in Epistolâ quadam, longiùs etiam hoc producit, & ad parietes ac columnas. *Viuimus quasi alterâ die morituri, & ædificamus quasi semper in hoc sæculo victuri. Auro parietes, auro laquearia, auro fulgent capita columnarum.* Sed alia hîc etiam & ingeniosa luxuria. nam lacunaria ista versatilia faciebant, & aliâ atque aliâ subinde facie conuiuas delectabant. Seneca alibi: *Versatilia cænationum laquearia ita coagmentant, vt subinde alia atque alia facies succedat, & toties tecta, quoties fercula, mutentur.* En, priuata ingenia & luxuriam: quid existimas Principes tentasse & fecisse? Nero Cæsar in vestibulo ædium suarum *Colossum centum viginti pedum* posuit. Hoc principium: deinde *porticus triplices milliariæ; item stagnum, maris instar, circumseptum ædificiis ad vrbium speciem. Rura insuper, aruis, atque vinetis, & pascuis, siluisq; varia; cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. In ceteris partibus, cuncta auro lita, distincta gemmis, vnionumq; conchis erãt. Cænationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus,* * *vt flores; & fistulatis, vt vnguenta desuper spargerentur. Præcipua cænationum rotunda, quæ perpetuò, diebus ac noctibus,* *vice*

Ad Gaudent.

Epist. xc.

* Ita iampridē publicè legēdum docuimus.

vice mundi circumageretur. Ita verbatim iſta Suetonius: multa ADMIRANDA, ſi tu ſingillatim explicas & in rem ducis. Sed vnum in hac Principum inſaniâ (ita appellanda eſt) Plutarchi teſtimonium ſuffecerit, qui de Capitolij magnificâ & impendioſâ ſtructurâ cùm diſſeruiſſet; addidit. *Quòd ſiquis hunc Capitolij magnificum inſtructum miretur, idem ſi Domitiani in aulâ vnam Porticum, vel Baſilicam, vel Balneum, vel pellicum Diætam viderit; exclamet cum Epicharmo,*

Non liberalis aut benignus tu clues,
Profuſione gaudes.

Dicit ſatis clarè, omnia illa Capitolina (quæ & quanta, antè diximus) nugas & quiſquilias videri pręvno membro aliquo Palatinæ domus. Quod mihi quidem ſtuporem incutit, non diſſimulo: & iam lingua hæret. AVD. Soluam eam quæſtiunculâ. Dixti auro diſtincta vel ebore laquearia, an non & ſiluis? id eſt, an non ibi tales ſpecies, & intermixtæ veræ aues? Nam Rutilius Gallicanus hoc dicere videatur, in Romæ laudibus.

Quid loquar INCLVSAS *inter laquearia* SILVAS,
Vernula quà vario carmine ludit auis?

LIPS. Poëtæ, aut poëtarum potiùs, vulgatam phraſim non attendis: nec *inter laquearia* propriè, ſed συνεκδοχικῶς inter tecta & domos includit eas ſiluas. Luci enim & arbuſta in magnis iſtis ædibus erant: imò & ſuper ædes, quod mireris, erant. Senecam auctorem do, qui, vt ſolet, caſtigans & increpans ſuum æuum: *Pomaria,* inquit, *in ſummis turribus ſerunt, quorum ſiluæ in tectis ac domorum faſtigiis nutant, inde ortis radicibus, quò improbè cacumina egiſſent.* Atque ego Bruxellæ meæ (quam vt alteram patriam colo) hoc vidiſſe memini, ſponſione Epiſt. CXXIII.

ita factum; sed in breue aliquod tempus, & cùm domus oneri illi non diu esset. Satis de *Domibus*: ad *Villas* eamus. vtinam, vtinam! sed hęc pericula & latrocinia, domo & vrbe nos claudũt. O Iscanum meum, cur non liberè te fruor & interuiso? cur natali illo aëre & aquis non me recreo? Da deus hoc ante obitum, & pedem atque animum vagum per rura & hortos illos ferre. Sed *Villas* tamen Romanas animo & memoriâ lustremus, vt vel disposui anteà, vel promisi. De iis hoc vniuersè Strabo pronunciat, vbi de Pisis & Liguriâ scribit: *Esse ibi lapicidinas & materiem ad ædificia vberem, sed quam Romani ad ædificia ferè sua in vrbe aut & Villis consumunt*: *Villis*, inquit, *in quibus velut more Persarum* REGIAS QVASDAM *struunt*. En, Prætoria aut Villæ totæ eorum, *Regias*, & quidem *Persarum*, referunt: quid maius ampliusque in hanc rem dicam? Vis specimen tamen aliquod in vnâ Villâ? Capitolinum audi: *Exstat Gordianorum villa viâ Prænestinâ*, DVCENTAS COLVMNAS *vno peristylo habens, quarum quinquaginta Carysteæ Claudianæ, quinquaginta Sienitides, quinquaginta Numidicæ, pari mensurâ sunt. In quâ* BASILICÆ CENTENARIÆ *tres: cetera* HVIC OPERI CONVENIENTIA: *&* THERMÆ, *quales, præter vrbem, nusquam in orbe terrarum*. Tu si lubet, per te singillatim lustra: ductorem me vltrà non habes. Sed nec Hadriani Villam in Tiburtino ingero, cuius superbæ reliquiæ exstant: quid tot aliarum in solo Latio, & circa Romam? Vidimus ipsi circa Ostiam & Ardeam reliquias: & per siluas illas aut vepreta, quot Columnæ, aut earum fragmina, cryptæ, porticus, & disiecta ædium membra? O Deus, quæ mutatio? quàm hæc cogitatio me

me ad te trahit, infirma & incerta hæc omnia humana spectantem, & spernentem? Sed desinimus de *Operibus*, & *Româ*: quam decoramus Constantij Imp. elogio, apud Ammianum. *Is enim visis plerisq; cum* STVPORE HORRENDO, *de Famâ querebatur vt inualidâ vel malignâ, quòd augens omnia semper in maius*, ERGA HÆC EXPLICANDA, QVÆ ROMÆ SVNT, OBSOLESCIT. Si fama non potuit adæquare, multiplici suo ore & linguâ: quid ego meo sermone tenui, sine sensuum subsidio, per tenues coniecturas eunte? Sed tu aliique, nec dicta suspicamini: & quidquid maximum conceperitis, fortasse nec id par erit. Philosophemur autem breuiter, duce Hormisdâ. qui regij Persarum sanguinis, à Constantio interrogatus in re præsenti, *Quid de Româ sentiret? Id tantum sibi placuisse dicebat, quòd didicisset* IBI QVOQVE HOMINES MORI. Mori mi Auditor, mori: & vbi hæc omnia præclara, ampla, ADMIRANDA? quæri vides. vbi qui fecerunt ea, aut moliti sunt? periisse vides. Cogita, & tibi applica. nosipsi, qui hæc meditamur aut loquimur, post aliquot annos, dies, horas, puluis, vmbra, nihil. Nunc vale, & abi.

I. LIPSI
DE MAGNITVDINE ROMANA
LIBER IIII.

CAPVT I.

Transitum ad Virtutem Romanorum, & ea in genere prædicata.

AVD. Meridies abiit, ego me tibi ſiſto. LIPS. Video, ſed quid ita triſtiore vultu? AVD. Nec læta adfero. LIPS. Quæ? AVD. Tibi. LIPS. Quæ inquam? AVD. Vereor dicere. LIPS. Aude. nec ego ex his fatuis, qui ignorare mala, mederi cenſent. AVD. Obiit tibi ex amicis tuis. LIPS. Hem! ex amicis? effare. AVD. In Galliâ. LIPS. Quis ibi? AVD. Vir doctus. LIPS. Ede nomen. AVD. Et probus quoque. LIPS. Enecas. etſi ab his notis propemodum iam ſcio *Petrum Pythœum* eſſe. AVD. Diuinaſti. obiit. LIPS. At tu me vulneraſti. ſed quo fato? AVD. Suo, & illâ quam Auguſtus optabat, * εὐθανασίᾳ. LIPS. Virum magnum Gallia amiſit, & inter publicas clades aut iacturas hanc quoque licet ponas. Sed ab exemplo diſce, quàm non temerè heri clauſerim & monuerim de morte. AVD. Profectò præſagium fuit: ſed tu perge ad noſtra. LIPS. Inter hæc triſtia, ad illa amœna? durus es. AVD. Quid ergo? dum viuo, non vis me viuere? Et ego Pythœo noſtro benè eſſe ſpero, & gaudere ac ridere in beatis

* morte facili.

beatis locis: cur doleam? Theodosius Imperator, qui variè in imperio iactatus, cùm mors instaret, inscribi sepulchro suo hoc vnum verbum iussit, ΥΓΕΙΑ: id est, *Sanitas*. Profectò illa medicina morborum, refugium & asylum malorum est: & in mundi his fluctibus portus, quem sapiens nunquam fugiat, & per hæc tempora (Deo vocante) totis velis in eum feratur. Tu autem hoc magis perge, quòd iam non amœna, vt aiebas, sed potius vtilia aut sapientia dices; &, vt partitio erat, de *Viris* ac *Virtutibus* Romanorum. LIPS. Ita est, quartus hic noster limes: & libentiùs insistam ac decurram, quia tali argumento. Cur apud te dissimulem? finis & fructus mihi studiorum aut lectionum, hæc talia excerpere, & exempla aut dicta enotare ad sapientiam ac virtutem. Fabulemur autem, si placet, ambulantes. Amat valetudo, & lingua hæc magis soluitur in motu. Communiter igitur primùm (nec ordo hoc abnuit) laudemus *Romanos*: tum & distinctiùs quædam addamus. Plinij enunciatio est: *Gentium in* TOTO ORBE *præstantissima vna, & in* OMNI VIRTVTE, *haud dubiè Romana exstitit.* Appellas ab hoc iudice, & suspectum de Romanis Romanum habes? Accipe Græcum, & Ammianus prodeat, qui breuibus sed grauibus verbis *Romam imperij* VIRTVTVMQVE OMNIVM *larem* dixit. Quid homo Gothici sanguinis, Cassiodorus? *Roma* VIRTVTVM OMNIVM *latissimum templum*. Profectò sedes suas per aliquot sęcula ibi habuêre, nec iniuriâ ipsi Romani templum struxêre HONORI pariter ac VIRTVTI. Vtramque colebant: sed & *Fortunam* etiam: id est (vt rectè interpretemur) Prouidentiam & Fata ab alto, quæ incredibile est, quàm presso nec tardanti pede

secuta

ſecuta ſint Virtutem. His duobus incrementa ſua Roma debuit, his duobus ſtatum ſuum & firmitatẽ. Nullum imperium mihi dabis, & tam magnum ſimul, & tam diuturnum. Iure igitur Ammianus: *Roma vt augeretur ſublimibus incrementis, fœdere pacis æternæ* VIRTVS CONVENIT *atque* FORTVNA, *quarum ſi altera defuiſſet, ad perfectam non venerat ſummitatem.* Conuenerunt autem ita, vt vtraque ſuum opus facere niteretur, & pæne diſſidium eſſet in euehendo. Plutarchus alibi hoc vbertim ediſſeruit: & breuiter ac neruosè Annæus Florus extulit, *Ad constituendum Romanum imperium,* VIRTVTEM *ac* FORTVNAM *contendiſſe videri.* Sed amica contentio fuit: in quâ tamen vicit, ſi Rutilium iudicem capis, ipſa Virtus. Nam ille ſic Romam adfatur:

Quod regnas, minus eſt, quàm quod regnare mereris,
Excedis FACTIS *grandia* FATA *tuis.*

Pulchrè. & habuit igitur Fortunam, ſiue cęlitum illum fauorem; ſed habuit à cauſſis, quas iidem cælites, per virtutum gradus nexuſq;, præſtruxerunt. Vt id liqueat, videamus primùm vniuersè qui *Viri* in imperio illo fuerint, & tum quæ *Virtutes.*

CAPVT II.

Triplex ordo in populo oſtenſus, & quiſque in ſuâ parte laudabilis.

VIros conſidero dupliciter, & eos qui in Magiſtratu, Imperiis, Conſiliis fuerunt, id eſt *Capita reipublicæ*: & parte alterâ, *minora* etiam *membra*, id eſt Populum & eos qui paruerunt. Dico vtroſque egregios fuiſ-

ſe,

ſe,nec quibus alia gens facilè aut ex vero (de Religione, hîc non eſt ſermo aut quæſitio) comparetur. Primores igitur illi in duplici diſcrimine ſunt, *Senatores, Equitéſque*. Illos ſi inſpicias, qui propriè ſedebant ad clauum: proh Deus, quanta grauitas, ſapientia, maieſtas? Vt qui ordinem eum *Ex* REGIBVS *conſtare dixit, vnus veram eius ſpeciem cepiſſe*, Liuio videatur. Is fuit Cyneas legatus Pyrrhi regis: vir nec mentis nec oris egens, qui cùm vrbem luſtraſſet, atque etiam blandiloquentiâ & munificentiâ variè tentaſſet, vndique repulſus, ad Regem rediit: & interroganti *Quid de hoſtium ſede ſentiret? Vrbem* TEMPLVM *ſibi viſum, Senatum* REGVM *eſſe conſeſſum fatebatur*. Profectò talis fuit, & nec ſub Principum imperio nimis degenerauit. Caſſiodorus de ſuo æuo: *Vrbs ornata tot eximiis Senatoribus, beata tam nobilibus populis*: etſi tunc quidem fateor diſceſſiſſe ab illâ præſtantiâ, & vt grande ædificium, paullatim mole ſuâ deſediſſe, & mox ruiſſe. Erant autem in illo Senatu, vt cum Lucretio hoc dicam,

Lib. IX.

Flor. lib. I.

Ductores Danaûm delecti, PRIMA VIRORVM: eximij, inquam, ciuium, genere, cenſu, virtute. Nam hęc ſpectabant: nec temerè viles aut ſordidos (etſi plebeios interdum, quos magna virtus eueheret:) inopes numquam, & improbos raro admittebant; aut ſi tales, non tenebant. Cenſores enim (ô laudabile & diuinum inſtitutum!) legebant hunc Senatum: atque iidem per ſingula luſtra examinabant, ac relegebant: & ſiquis loco eo indignus, aut ſiquid in priuatâ etiam vitâ turpe aut maculoſum, notabant & emouebant. Quomodo id fiebat? ſilentio, & ſine accuſatione vllâ, aut cauſſæ apud iudices dictione. Dumtaxat in recitando Senatu, quod

publicè & sollemniter fiebat, nomen eius præteribant, quem motum Senatu vellent. Ita cùm in albo illo non esset, nec in Senatu censebatur. Caussa quidem iis mouendi semper erat, & hanc subsignabant, & volentibus edebant: sed certare de eâ lite, nihil opus erat. iudicium sufficiebat: quod à tam grauibus viris (nã primores ferè Senatus erant) bonũ meruisse, laus & approbatio habebatur; culpa & damnatio, triste. AVD. Pulchrum, bis pulchrum: sed cum eâ lege, si viri illi boni essent. quid si & per affectum iudicassent? LIPS. Rarenter, aut vix euenisse legimus. Nam voces statim omnium damnassent, & exagitassent: & fac tamen semel iterumque euenisse; quid magni mali, præ magno illo bono, erit? Non enim alia pœna, quàm Ignominia: facilè aut contemnenda, aut eluenda, qui publica iudicia aut testimonia pro se haberet. Denique alij Censores mox reponebant. Nam & hoc scire debes, non in grauibus & grandibus peccatis hanc Censuram interuenisse: ea enim legibus & iudiciis seruabantur: sed minoribus delictis, aut domesticis flagitiis. à quibus vacare & castos esse primos illos Ordines maximè volebant, & quorum vita erat in exemplum. AVD. Iterum exclamo, Pulchrum! Sed dic sodes, multi igitur isti tam electi in Senatu? LIPS. Initio à Romulo *centum* facti, & *Patres*, iidemque *Senatores*, vel à curâ, vel ab ætate dicti. Posteà ad *trecentos* creuêre, & in liberâ Republicâ sic mansêre, vsque ad Liuium Drusum. Is in Tribunatu, cùm opes Senatus vellet extollere, eosdem iudiciis etiam præponere; numerum auxit, & ad *sexcentos* fecit. Mansisse ita ad Cæsarem opinor, qui per bella ciuilia non opes solùm, sed honores multis largiturus, amplificauit, & vel ad *mille* allegit.
Dis-

Displicuit Augusto, & magnâ curâ, atque iteratâ aliquoties recensione, purgauit: & denique ad modum veterem, id est *sexcentos*, redegit. Qui sanè satis amplus numerus, etsi in amplo illo imperio: atque ex his plerique, non solùm consiliis publicis semper adhibebantur, sed etiam in prouincias, ad imperia, aut exercitus mittebantur. Itaque curia hæc velut promptuarium erat, è quo statim Princeps caperet viros, ad omnia ciuilia aut militaria munia aptos, & suffecturos. Et hoc aspectu tenuerunt Senatum, grande vel vnicum fulcrum illius Principatus. Otho Imperator ipse, apud Tacitum: *Quid? vos pulcherrimam hanc vrbem, domibus & tectis,* 1. Hist. *& congestu lapidum, stare creditis? Muta istæc & inanima intercidere, ac reparari, possunt:* ÆTERNITAS RERVM, & PAX GENTIVM, & MEA CVM VESTRA SALVS, *incolumitate* SENATVS *firmatur.* Et elogia ista de Senatu, res & veritas multis dictauit. Ita in Cicerone leges: *Senatum* PRINCIPEM SALVTIS, PVBLICÆQVE MENTIS. In Ammiano, ASYLVM *mundi totius.* In Cassiodoro, *Gloriosum Senatum*, MORVMQVE LVMINA. In Petronio, RECTI BONIQVE PRÆCEPTOREM. Iam in Tacito etiam dicitur, CAPVT IMPERII, & DECORA *omnium* PROVINCIARVM. Cur nominatim de *Prouinciis*? quia iam sub Principibus, ex omni regione capiebantur Senatores. Et vt ditissimi honestissimique Prouincialium ciuitate donabantur, Equites fiebant, ita & mox Senatores. Vtile inuentum, & ad populos sub vnum imperium firmiter colligandos. Symmachus eâ caussâ scripsit: *Pars melior* HVMANI GENERIS *Senatus*. Cassiodorus: *Quidquid* HVMANI GENERIS *floris est, habere Curiam*

 decet.

decet. Et Panegyricus scriptor: *Sensisti Roma te tandem arcem omnium gentium, & terrarum esse reginam, cùm ex* OMNIBVS PROVINCIIS, *Optimates viros Curiæ tuæ pigneraueris; vt Senatus dignitas, non nomine quàm re esset illustrior, cùm ex* TOTIVS ORBIS *flore constaret*. Alter ab hoc ordo est *Equitum*: qui & ipsi ab illis notis tribus probati, aut probandi. Nam de Genere, multi erant è Senatoribus & Patribus orti: & certè liberti aut libertini, nec si Censum haberent (nisi beneficio Imperatorum) in hunc ordinem veniebant. Quod inferiore etiam æuo Alexander Imp. seruauit, de quo Lampridius: *Numquam libertinos in equestrem locum redegit, asserens* SENATORVM SEMINARIVM *equestrem locum esse*. Erant tamen ex ingenuis multi, & ferè omnes qui Censum equestrem haberent. Is fuit *Quadringentorum*: id est, *decies mille* Philippicorum. Igitur latus hic ordo & amplus, vt tunc opes plerisque amplæ erant: & ideò quod ad Vitam, coërcendus aut recidendus. Apud veteres id quoque Censores fecêre, siue in *Transuectione* (quæ tamen eorum modò erat, qui *Equum publicum* habebant) siue per lustra singula, cùm ordines digerebant & recognoscebant. Nam hîc quoque Album erat, siue tabulæ, & recitabãt: quique primus ex iis nominatus, *Princeps iuuentutis* dicebatur. Planè vt qui in Senatu primus recitatus, *Princeps* item *Senatus*, augusto titulo, dicebatur. Sed cur *Iuuentutis*? an omnes iuuenes? imò viri plures & senes erant: sed caussa & origo, quòd olim & primâ republicâ, pauci Equites, nec ferè nisi filij Senatorum. Creuit paullatim largiter numerus, & magnam ciuitatis aut ciuium partem comprehendit: sed nomen tamen *Iuuenum* mansit. AVD. Iam semel ite-

iterumque de Senatorum filiis: non ergo ij Senatorij, aut Senatores? LIPS. Caue erres: distinctione hoc dicam. Aliud *Senatus*, si Principum tempora adspicias, aliud *Senatorius ordo*. Ille certo numero stetit, vt diximus, & intrà *sexcentos*, sub Augusto quidem: at iste, latiùs patuit, & iuuenes quoque ac Senatorum filij, sed & alij equites in eum cooptati. Censebantur enim Senatorij, qui ius laticlaui à Principe impetrassent: id est, insigne ipsum Senatorum. & in Senatum quidem ij veniebant, sed sententiæ ius fuisse non putabis. Institutum enim Augusti fuit, quod ipsis Suetonij verbis dicam: *Liberis Senatorum, quò celeriùs reip. assuescerent, protinus à virili togâ latum clauum induere, & Curiæ interesse permisit*. Hoc ita Augustus, sed restrictè, in *Senatorum liberis*: posteà Caligula etiam aliis quibusdam equitibus permisit. Permisit dico, aliique Principes; sed sic vt ab ipsis peteretur. Talis est ille Iulius Montanus apud Tacitum, *Senatorij ordinis, sed qui nondum honorem capessisset*. Hos ipsos *Senatores* interdum dici reperio. vt in Tacito: vbi Togonius Gallus censet, *Principem diligere Senatores viginti, sorte ductos, ad custodiam sui:* & Tiberius custodes oblatos hos amoliens, *Nam quos omitti posse, quos eligi? honoribus perfunctos, an iuuenes*? Intellegit hos nostros *Iuuenes*, qui nondum propriè Senatores, sed, vt ita dicam, Senaturiebant. Hi sunt, qui *Illustres equites* à Tacito eodem, atque aliis, ad discrimen dicuntur: & palàm ipse Tacitus cum Senatoribus iungit, aut coæquat. *Augustus*, inquit, *inter alia dominationis arcana, seposuit Ægyptum, vetitis ingredi, nisi permissu, Senatoribus, aut illustribus equitibus Romanis*. Sed ne abducamur à nostris Equitibus: genus igitur diffusum, & in vario dis-

Dio LIX.

VI. Ann.

crimine: erant qui *Equo publico*, erant qui *Iudices*, erant communi nomine *Equites* dicti. Illi qui Equo publico, tempore Dionysij Halicarnassæi, id est Augusti, ad *quinque millia* erant, aut supra, vt ipse vidit ac numerauit. Qui in Iudicibus, haud pauciores: imò plures ex Plinio, scribente, *Iudicum non nisi quattuor Decurias fuisse primò, vixque singula millia in Decuriis, nondum prouinciis ad hoc munus admissis*. Quâ adiectiunculâ notat, largiter plures suo æuo fuisse: cùm & Caligula *Quintam Decuriam* addidisset. Quid iam dicemus in reliquâ classe eorum, qui immunes, fuisse? Atque isti Equites. quos Perseus rex apud Liuium ita laudat & insignit:
Lib. XLII. *Equites enim illis*, PRINCIPES *iuuentutis*; *equites* SEMINARIVM *Senatus*; *inde lectos in Patrum numerum, Consules, inde Imperatores creant*. Quæ omnia satis clara tibi, ex iis quæ dixi. Superest tertius ordo *Plebis*. de quo quid singulariter dicam, nisi triplici discrimine fuisse, Ingenuos, Libertinos, Libertos? Et in militiâ discrimen erat ab hoc Genere, itemque à Censu, sicut & in aliis muniis, siqua publicè subirent. Vita etiam Censuræ permissa: quã tamen neglexisse posteà (malo sanè publico) Imperatores video, cõtentos duplicem illum priorem ordinem recognosse. AVD. Satis decora & vtilis tota hæc Ordinum distinctio: sed vulgò & in occursu poterántne agnosci? LIPS. Poterant, & statim quidem, ab habitu. Nam etsi toga communis omnium ciuium vestis esset: tamen discrimina alia, ab aliis notis. Vt solis Senatoribus, aut istis quasi senatoribus, ius *Lati claui* gestandi erat: quod non aliud, quàm velut bullę è purpurâ, & capita clauorum intexta aut inserta. Equitibus autem Aurei annuli, qui hunc ordinem, vt Plinius ait,

ait, à plebe diſtinguebant. Qui his duabus notis carebant, Plebs erant.

CAPVT III.

Iuſtitia & Clementia in bellis.

VIROS igitur communiter iam vidiſti, & in claſſes ſuas diſtinctos: ire per Magiſtratus & officia Ciuilia aut Militaria, longum ſit, nec noſtri nunc ſermonis. Etſi omnia ea optimè & prudentiſſimè inſtituta, ſiquâ vnquam in Republicâ: ſed omittantur, & quod propoſitum, de *Virtutibus* addamus. Nam viros illos laudabiles, vel potiùs ADMIRABILES fuiſſe dico, idque à duplici virtute, *Militari* vel *Ciuili*. Illam in imperio & republicâ iure conſidero, vt tutelam eius, imò augmentum: ſine quâ fruſtrà aliquis ſtatus aut commune ſe iactet. Præmitto igitur, & duo hîc in Romanis, *Iuſtitiam ac Fortitudinem*, miror. Quod ad illam, neſcio an alia gens conſideratiùs, & cauſſis in Rationis trutinâ libratis, bellum ſuſceperit, quàm iſta. Nam plerique, aut Regum ſuorum arbitrio arma induerũt, aut primorum aliquot in Republicâ, qui decernebant. Hîc aliter. & nec Senatui, nec populo toti, plenum hoc ius; niſi cognitio & iudicatio ſacerdotũ publicorum interueniſſet, quos *Fetiales* dicebant. Eorum arbitrio ſumpta arma, poſita arma: & religio, non ſolùm iuſtitia, ea temperabat. Laudat & probat hoc vnicè Dionyſius: & *Græcos ſuos caruiſſe* eo dicit: & *ſeſe ideò obiter expoſiturum, quid muneris & iuris habuerint: vt*, inquit, *quibus ignota hactenus fuit Romanorum* IN BELLIS RELIGIO, *mirari deſinant felices euentus plerumque habuiſſe. Nam omnium*

nium bellorum initia & caussas, apparebit iustas fuisse: atque ideò Deos meritò propitios sensisse & fauentes. AVD. Prudens & pia scriptio Dionysij, fateor: sed an vera Lipsi? Itáne omnia bella iusta, & à talibus caussis? Mirum sanè. cùm video tot regna aut regiones bello petitas, & subiectas; atque adeò in paucis annis, cùm extra Italiam pugnare cœperunt, domitum pænè vniuersum orbem. Singularis hæc occasio vel opportunitas, si omnes sic ordine læserunt aut lacessierunt: & planè ponenda inter tua ADMIRANDA. Quin, quod res est, dicimus? Bella quædam iusta, non nego: plura à duobus malorum stirpibus nata, Ambitione & Auaritiâ. quod nec ipsi Romani scriptores negent. Vis Sallustium audire? *Romani arma in* OMNES *habent, in eos acerrima, quibus victis* SPOLIA *maxima sunt.* Et iterum: *Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis,* VNA & VETVS *bellandi caussa est,* CVPIDO *profunda* IMPERII & DIVITIARVM. Quid Tacitus tuus, ille iudicij consideratus simul & liber? RAPTORES ORBIS, *postquam cuncta vastantibus defuêre terra, & mare scrutantur. Si locuples est hostis,* AVARI; *si pauper,* AMBITIOSI. *quos non* ORIENS, *non* OCCIDENS *satiauerit.* Audis, Lipsi, præclara hæc elogia? & ab ipsis quidem Romanis: nec tu veste aut colore aliquo sermonis facilè hæc teges. LIPS. Suauiter rideo. AVD. Ita video, cur autem in re seriâ? LIPS. Nam tuam hanc malitiam (imperitiam dicere non possum) quî non rideam? qui verba te dare mihi censes, in his quasi Romanorum verbis, quæ reuera hostium esse non ignoro. Nónne priora illa Mithridates apud Sallustium profert, altera Galgacus apud Tacitum? Mirum autem, si ij benè honesteq;

de

de Romanis loquantur aut ſentiant, qui viris & equis expugnatum eos eunt & euerſum. O tuam diſſimulationem! quaſi neſcias decorè hæc hiſtoriis inſeri, non quia probè aut verè, ſed quia probabiliter ab iis dicta. Nam talia non deſunt, nec vnquam deerunt, magnis imperiis obiectari. Miſerabiles enim ferè victi ſunt, & fauemus imbecillis; & paſſi iniuriã videntur, quia non fecerunt. Atqui terras eorum inuaſerunt, & ceperunt. Quid ergo? liberè & impunè læſiſſe vis? incipere bella, in alienâ manu eſt: non ponere cùm lubet, & vt lubet. Amittere ſua non iniuſtè incipit, qui aliena aut alios iniuſtè lęſit. Sed enim ordo iſte mirificus, & inter mea ADMIRANDA referendus, vt aiebas. Ego tecũ hoc ſentio, & arripio: & admirabilem planè hîc habeo Prouidẽtiam diuinam. Itáne ſerie quadam bella ex bellis nata, prouinciæ ex prouinciis ſubactæ? Illa cauſſas dedit, aut permiſit: & ſemper duplici hoc titulo Romani vſi, vt aut pro *Salute* arma caperẽt, aut pro *Fide*. Pro illâ, vbi res eorũ ageretur; pro iſtâ, vbi Sociorũ. Et hoc de Sociis latè patuit, & eſt illa catena, quę bella & terras cõiunxit aut ſubiunxit. Cicero verè & liberè: *Noſter populus*, SOCIIS *defendendis*, TERRARVM OMNIVM *potitus eſt*. Verè inquã: & vis pauca exempla? Ecce Carthaginienſes validi ſunt, imò æmuli virium Romanarum. obſtant creſcentibus: quid fit? remouendus ille obex, & cauſſam ipſi præbebuut. Siciliam inuadunt, & Mamertinos: iſti ad Romanos appellant, vt Socios. Veniunt, ſubueniũnt, pellunt eos, & quæſita iam ipſis ad ſe trahunt. Fit pax, & Sardinia etiam Siciliæ adiicitur, conceſſu ipſorum. Vides augmentum? Sed enim iam ſiſtimus, & illi manent ac florent? non. in Hiſpaniam malâ

cupidine transſcendant, arma etiam Saguntinis inferant, & amicum ſociumque Romanis opidum euertant. Bellum ergo iterum iuſtum: quo fine, & fructu? Victi illi, & in Africam compulſi, Hiſpaniâ aucti Romani. At enim Græcia & Macedonia iam deſunt. Vis iuſtè dari? Philippus Macedo fœdus cum Annibale coibit, Romanos & Græcos ſimul laceſſet: atque iſti eos aduocabunt, & ſibi primùm, mox & Macedonibus, imponent. Talia in Antiocho, Iugurthâ, ipſo Mithridate. qui ſceleratiſſimus non regum, ſed mortalium, quid de fraude vel iniuſtitiâ Romanorum queritur? vt volet; ipſe ab illis & nobis audiet, *Væ victis*. Non dicam pereant, ſed tamen pareant, qui vincere aut quieſcere non potuerunt. AVD. Hem! acriter tu pro Romanis: ſed ex animi tui ſententiâ? LIPS. Ex ſententiâ: ſaltem de antiquis illis Romanis, & ante Sullam ciuili bello nondum infectis &, vt ſic loquar, decoloratis. Pleraque omnia tunc pura & iuſta: & liceat cum Rutilio, verè de Româ dicere,

IVSTIS BELLORVM *cauſſis*, *nec* PACE *ſuperbâ*,
Nobilis ad SVMMAS *gloria venit* OPES.

At poſteà degenerarunt, Auaritia & Ambitio quædam dictarunt, ad hoc Rationis examen non dirigenda. AVD. Iam remiſſiùs, & laudo. quid tamen in Rutilio audio, nec *Pacem ſuperbè* dediſſe? Imò rarò dedit, aut impotenter & ſuperbè dedit. LIPS. Neque id tibi dabo. Quoſdam populos puniuit, fateor; ſed non niſi imperio ſuo, & ſtipẽdiario illo iugo. Quàm multis autem & pacem indulſit, ſi vti eâ potuiſſent, aut voluiſſent? Ipſis Carthaginienſibus bis: Philippo etiam, & Antiocho, & Tigrani: atque hos omnes cùm pellere terris in eo-

rum

rum manu esset; contenti fuerunt restringere, & vt imagine hac vtar, pennas incidere, ne temerè & lasciuè sic euolarent. Sed satis super Iustitiâ:

CAP. IIII.

Fortitudo Romanorum militaris.

F*Ortitudinem* in militia nunc consideremus. Quid tamen hîc diffundar? nonne satis in ROMANA MILITIA meâ feci? Opinor: sed argumenti & contextus etiam caussâ, pauca dicantur. Aio igitur & *Milites* & *Duces* præstantissimos huic genti fuisse, & in omni ęuo ADMIRANDOS. Vide mihi legiones illas, quæ binæ iunctæ, & cum totidem Sociis, equitatu autem *mille octingentorum*, ad quæcumque bella & hostem ibant: ibant, sed & victrices ferè redibant. Tota autem ea manus, quid amplius quàm *octodecim millium* erat? Iam si decem legiones iungeres, quod item factum: quid nisi Hirtij verbis dicam, *vel cælum diruere* eas potuisse? Ecce gygantes nouos, & veros, nec è fabulis petitos. An non tales tibi videbuntur, si in *Opere*, *Agmine*, & *Acie*, paulisper eos consideras? Quod ad Opus, fodiebant, vallum & fossas ducebant; aggerem, testudines, turres struebant: omnia celeriter & industriè, vt fidem superet paucos homines tanta, in tantulo tempore, struxisse. In * *Poliorceticis* meis dedi exempla. Iam de Agmine, quid * Itemque in *Militia*. istud est? arma omnia peditem ferre, cibos semestres aut menstruos, vtensilia, & septenos aut plures interdum vallos. Iumentum ita oneres, negabis par futurum. Adde ordinem in toto incessu, à signis non discedere, pari passu omnes ambulare, decurrere etiam, cùm

opus esset, in plenis armis. Denique in acie quis par Romano miles erit? nam non fuisse quidem, id constat. Cum omnibus gentibus, omni genere armorum aut pugnarum, concurrerunt: ecquando victi sunt ignauiâ suâ aut culpâ? nam hoc addendum est: & optimus ille miles semper potior, nisi mens & directio impediret imperiti aut temerarij Ducis. Liuius gloriatur: *Absit inuidia verbo, & ciuilia bella sileant, numquam ab* EQVITE *hoste, numquam à* PEDITE, *numquam* APERTA *acie, numquam æquis vtique locis laborauimus.* Vera dictio, & trophæa victarum gentium adstipulantur. Græcos aut Macedonas aliquos mihi compones? Pyrrhus ipse Macedo refutabit: & cùm Romanæ militiæ periculum, sed cum suo periculo fecisset, vocem è pectore emisit: *O quàm facile erat orbis imperium occupare; aut mihi Romanis militibus, aut Romanis me rege!* Atqui si quisquam Regum bono & veterano milite instructus fuit, is fuit. Quid autem mirandum tales fuisse, apud quos, à primâ adolescentiâ, vita omnis in armis, honos omnis ab armis erat? Nemo honestiorum ad remp. accedere, aut magistratus capere poterat, nisi decem annos militasset. Et pedestris ipsa militia, viginti annorum decursu denique terminabatur. In ipsâ pace, an quietem egisse censes? exercitia assidua erant, vel in Campo illo Martio, vel in ipsis alibi castris. Aristidem operæ pretium est in hac re audire: *Quinetiam in militari disciplinâ vos, ô Romani, omnium aliorum inscitiam coarguistis. Nec enim contrà hostes dumtaxat milites vestros ac Duces, sed inter se primùm committitis & exercetis. Ita fit vt* COTTIDIE STENT IN ACIE, *nec vnquam quisquam* LOCO CEDAT, *sed vt in æterno & cælesti choro, quisque*

Lib. IX.

que stationem suam cognoscat & seruet. Reuera ita est: & de *statione* quod ait, quis nescit locum in acie, vel in præsidio, militi seruandũ, vel moriendum fuisse? Leuiter ab eo discedere, à vitâ erat abire: vt seueritas quidem volebat saluberrimæ illius Disciplinæ. Inde cõtemptus periculorũ & hostium: & in medios illos vel exiguam manum si Dux misisset, quis nõ sine cunctatione parebat? Exemplum illustre & notum, sed ADMIRABILE est, in bello Punico primo. Consul parum prouidè suos ductans, in locum humiliorem, & collibus vndique cinctum, insinuarat. Hostes aditus insederant, & sine ferro confectum bellum videbatur. Ibi Tribunus consilium suppeditat: *Consul*, inquit, *vides tu collem illum, ab hostibus nondum occupatum? illuc censeo mittendam cohortem aliquam militum, si te & alios vis saluos. Hostes enim in illos irruent; intereâ tu, si vir es, te explicabis, & peruades*. Placuit Consuli sententia, & vera erat: nec de militis obedientiâ dubitabat, sed *Ducem*, inquit, *illum qui in certam mortem eat, quem habemus*? *Meipsum*, ait ille. Dictum, factum, quadringenti ad moriendum proficiscuntur, & cadunt: solus Tribunus inter mortuos, semimortuus ipse, repertus conualuit, & sæpe vtilem operam reipublicæ posteà nauauit. Viros istos tali robore, tali obedientiâ, alibi mihi dabis? Spartanos tamen excipio, solos dignos qui cum Romanis comparentur, si vires & copiæ maiores fuissent. nam alia non degenerant. Sed hæc infelix audacia: illa lætior. cum Punico item bello, fugientem eorum classem, pedites in mare se coniicientes & natantes, quasi in camporum firmitate aggressi, manibus suis in litus retraxerunt. Paullo vetustiora ista sunt: ecce magis noua exempla. Bello Afri-

cano ciuili, Centurio Cæsaris cum aliquot veteranis in mari captus, ad Scipionem aduersariũ Ducem perductus fuit. Ibi Scipio clementer vitam statim offerre & honorem, si deficere à Cæsare, & pro se stare vellet. Ille autem contrà, hortari vt ipse desisteret, neu contrà tam inuictum virum & copias pugnaret: *Quæ*, inquit, *cuiusmodi sint, si minus anteà expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortibus vnam, quam putas esse* FIRMISSIMAM, *& constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes potestate*, NON AMPLIVS DECEM *sumam: tum ex virtute nostrâ intelleges, quid ex tuis copiis sperare debeas.* Ita Hirtius, siue Oppius, siue Balbus, castè & puriter hæc narrauit. AVD. Legi equidem, & memini: sed quid nisi militaria & vana hæc verba sunt? Nam vt *decem* contrà *quadringentos* consistant, nulla ratio aut exempla dicent. LIPS. Rationem nunc omitto, etsi ea quoque in veterano isto robore est: sed exemplis hoc firmari potest. Non tu in eodem Hirtio legisti, *Numidarum copias, in coronæ modum, Cæsaris copias cinxisse? Cæsariani interim*, inquit, NON AMPLIVS TRES *aut* QVATTVOR *milites veterani si se conuertissent, &* PILA VIRIBVS CONTORTA *in Numidas infestos coniecissent*, AMPLIVS DVORVM MILLIVM, AD VNVM *terga vertebant*. Hoc etsi mirum, tamen verum est: & nisi fallor, ipso illo scriptore arbitro & inspectore gestum. Sicut quod idem eodem bello, de Gallis nostris tradidit: *Accidit res incredibilis, vt equites* MINVS TRIGINTA *Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, vrgerentq́; in opidum.* Vis nominatim & L. Sicinium aliquem citem, qui *centies & vicies* in aciem descendit? *sex & triginta* spolia ex hosti-

hoſtibus rettulit? *octo* ex prouocatione occidit? *quinque & quadraginta* vulnera pectore excepit, tergo nullum? Vis Caſſium Scæuam? qui in Britannico litore, cùm quattuor commilitonibus in ſcopulo relictus, cùm mari abeunte hoſtibus adire fas eſſet, atque ij confertim irruerent; deſertus ab aliis, ſolus impetum ſuſtinuit, multos deiecit aut occidit, denique armis ſuis onuſtus, ſolo ſcuto abiecto, in mare ſe dedit, & ad Cæſarem natauit. Qui ſtupens ad viri virtutem, laudare parabat; at ille diſciplinæ memor, *Da veniam Imperator*, inquit, *quòd ſcutum reliqui.* O dictum, factis illiſiipſis laudabilius! & quid à tali animo, non enim iam manibus ſolùm, non ſperes? Idem Pompeiano bello, ad Dyrrhachium caſtello præpoſitus, ſolus in portâ conſiſtens, contrà Romanas, Romanas dico legiones & copias, id ſeruauit. Quo tempore oculus ei effoſſus, humeri traiecti & femur, ſcutum *centum triginta* ictibus perforatum. Fabellas recitare hodiernis militibus videamur: ſed nos res dicimus, tam hercules quàm cum *Onera aut Opera* narramus, adeò non imitanda, vt nec credenda. Sed in victoriâ quid milites iſtos miror? magis pænè in clade & morte. Miles in Cannenſi prœlio, cùm vulneribus confectus, manus etiā mutilatus eſſet, ſpoliare ſe conantis Numidæ ceruicē brachiis inuadens, ad ſe traxit, & naribus atq. auribus corroſis (cùm alia tela non eſſent, aut tractare nō poſſet) deforme cadauer aſpicientibus reliquit. De vno loquor: ſed *quínam illi viri fuerūt* (Flori verba dabo) *quos ab elephantis obrutos Pyrrhi prœlio accepimus? omnium vulnera in pectore, quidam hoſtibus ſuis immortui, omnium in manibus enſes, & relicta in vultibus minæ, & in ipsâ morte ira viuebat.* Vide mihi iſtos,

non

non homines,ſed Martes,ſi fas dicere:& nec victos quidem, vincendos. Satis de Militibus, tranſeo ad Duces: etſi quomodo non iſti omnes Duces? Imò quod Thucydides de Lacedæmoniis ſcitè dixit, ὅτι ἄρα, πλὴν ὀλίγων, τὸ στρατόπεδον αὐτοῖς ἄρχοντες ἀρχόντων εἰσι: *quòd, paucis exceptis, exercitus eorum* DVCES DVCVM *eſſent*: id profectò in Romanos conueniebat. Sed tamen Duces etiã aliqui eximij: vt parens ille *Romulus*, vt *M. Furius Camillus*; vt *L. Papirius Curſor*, quem vel Alexandro parem (ſi veniſſet) Liuius opponit; vt *M. Claudius Marcellus* igneo impetu; vt *Q. Fabius Maximus*, ſalubri tarditate; vt *P. Scipio Africanus prior*, diuinâ felicitate; & *poſterior*, diuina virtute; vt denique (nam omnes quis numeret?) caput & culmen *C. Iulius Cæſar*: fortunâ, peritiâ, magnitudine & celeritate animi, ſuper omnes qui arma tractarunt, aut tractabunt. Sed concludimus: ſi poſt Cæſarem, tamen vnum addidero, alterius Cæſaris ô fidum vtilemq. miniſtrum! Is *M. Vipſanius Agrippa* fuit, vir bello prouidus & fortis, & vel cauſſa victoriarum Auguſti, vel inſtrumentum. Nec poſt eum, flacceſcente iam Romanâ indole, quos mirer habeo, niſi fortè *Germanicum Cæſarem*, ſed properata mors eripuit; aut magis certè *Traianum*, ſuo & proprio elogio OPTIMVM MAXIMVMQVE.

CAPVT. V.

Pietas, Probitas, Conſtantia Romanorum.

SED ad *Ciuilem* iam Virtutem venio, domi & in togâ ſpectandam. Eam per omnes ordines diffuſam triplicem maximè reperio, *Pietatem*, *Probitatem*, *Conſtan*

ſtantiam. *Pietas* eminet, vana illa quidem dixerit aliquis, ſed tamen in aſſiduo Numinis cultu (pro ipſorum captu) reuerenter occupata. Incredibile eſt, quàm omnia publicè & priuatim religiosè cœpta, adminiſtrata, patrata: vt totam ciuitatem ſacris operatã & addictam poſſis arbitrari. Atque id ſecundùm vetera inſtituta, nec nouitati aut mutationi dabant hîc locum. Miratur hoc Dionyſius: *quòd quanquam ſexcentæ nationes pænè in vrbem fluxerant, quibus ſingulis ſacra ſua ritusq́; patrij eſſent; tamen ad ſuum æuum* (inquit) *nulla peregrina religio publicè ſuſcepta; aut ſiqua oraculorum monitu introducta, ea ipſa Romano more culta, abdicatis fœdis vanitatibus, aut fabularum portentis.* Quò valdè faciebat, quòd Sacris præeſſent, & ipſi non interpretarentur ſolùm, ſed adminiſtrarent, viri in Republicâ primi, honoribus honeſti: qui & exemplo plebem eò trahebant; & prudentiâ ac maturitate, noua aut nocitura ſpernebãt. Ab hoc deinde capite alia Virtutum membra: & inprimis illa *Probitas*, quam nominaui, id eſt animi morumq́ue integritas quædam & candor. Sine fuco, ſine fallaciâ diu mores illi fuerunt: & in prouerbium abierat, *Homo Romani ingenij*, *Romana ſimplicitas*, & *Romana fides.* Quâ in re alienum teſtimonium audiamus, & Polybij, id eſt hominis Græci. Deus bone, quàm ille dilaudat, & ſuæ genti præfert! *Apud nos*, inquit, *ſi cui talentum concreditum ſit, & exſtent decem ſyngraphæ, decem ſigna, bis totidem teſtes; tamen fidem vix eſt ſeruare. apud Romanos autem, cùm in Imperiis aut Legationibus plurimum pecuniæ in manibus habeant & diſpenſent, tamen officium & fides conſtant, ſolâ iuriſiurandi religione inductis.* Vides Probitatem in hac parte? ſed & in bello candor is fuit, & rarò

astu aut fraudibus victoria quæsita aut parta. Tangit grauiter M'. Aquillium Imperatorem noster Annæus Florus, quòd is bello Asiatico veneno fontes miscuisset, ad deditionem quarumdam vrbium. *Quares, inquit, vt maturam, ita infamem fecit victoriam. quippe cùm contra fas Deûm*, MORESQVE MAIORVM, *medicaminibus impuris, in id tempus* SACROSANCTA *Romana arma violasset.* Iam & huic Probitati *Abstinentia*, siue etiam *Continentia*, adhærent: non fœdè aut iniustè appetere alienum, parcè & modicè suo vti. Et illius quidem (Abstinentiæ, dico) quàm pulchrum, nec iactatum nimis, exemplum fuit ab vniuerso populo editum, Marianâ & Cinnanâ proscriptione? Quippe cùm ij hostium suorum penates, omnibus opibus aut elegantiis plenos, vulgi manibus diripiendos vltrò obiecissent: nemo inuentus est, nemo, qui iniustam hanc prædam è ciuibus peteret, caperétve: sed, tanquam à sacris ædibus, omnes manus & cupidinem abstinuerunt. Et quid in togâ miramur hæc exempla; cùm in ipso bello, & inter hostes, prædæ abstinentia fuerit? quæ non nisi permissu capta, & sic quoque tota ad Duces relata. Iam in Continentiâ quàm laudabiles, si cibum, vestem, aut externa alia spectes? Plinium & Plautum testes habemus, populum Romanum per aliquot sæcula, non nisi farre & pulte vulgò vsum. Quòd si nuptiæ, festiuitas, aut lætius conuiuium esset; pro magno pauci pisciculi, & porcinæ aliquot pondo, in obsonium adiecta. Similis in vestibus frugalitas: & omnium, ditium pauperumque, è lanâ: atque eâ natiui & albidi coloris. nisi quòd ditiorum splendentes paullo magis & nitidæ à fulloniâ arte essent. Nam Sericum, Holosericum, ipsa Lintea, serò innotue-

notuerunt, & timidè etiam in vſum paucorum venerunt. Adderem Modeſtię laudem, & reuerentem Senatus & procerum ſuorum populum: niſi Tribuniciæ interdum procellæ turbaſſent, quam ego peſtem vnicam & labem reperio in re Romanâ. Denique & tertiam virtutem *Conſtantiam* feci: ô verè ADMIRANDAM in hac gente! Nam in aliis pares alios habeant: in hac nec comparandos. Mucius ille olim oraculum protulit: *Et facere, &* PATI FORTIA, *Romanum eſt:* quaſi hæc in malis magnis Patientia (quæ ipſa eſt Conſtantia) peculiaris eorũ virtus eſſet. Et tu diſpice. Vmquámne vnum aliquem hominem, plus inuicti, & obnixi in omnes caſus, roboris oſtendiſſe, quàm populũ hunc vniuerſum? Exemplis doceatur. Pyrrhus ille in Italiam venerat, cũ noui generis gentiſque copiis, & inprimis inaudito terrore elephantum. Victor grandibus prœliis erat, Italiam percurrerat, & à trigeſimo pænè lapide Romam proſpexerat. Quid Romani? trepidant ſcilicet, & pacem petunt? Imò oblatam vltrò reſpuunt, & legatos eius cum animoſo hoc reſponſo dimittunt: *Pyrrhus Italiâ cum copiis excedito. vbi exceſſerit, de pace ſi volet, agito. Ni exceſſerit; arma & viros, & aciem exſpectato. Neque deſtituros ab incœpto ſe, etiamſi* SEXCENTOS LÆVINOS (ea verba Plutarchus poſuit) *pugna viciſſet.* Qui animi iſti, aut verba ſunt? non contra Pyrrhum, ſed contra fortunam, & pęnè dixerim cęlum, dimicantium. Etſi mos ille eorum ſemper in bellis (notandus & ADMIRANDVS) nihil largiri armato hoſti: ſed vbi ea poſita, & obſequioſi aut flexibiles illi viſi, tunc denique conditiones ferre & æquas, & ſæpe nec expectatas. Generoſorum hoc eſt: ire in aduerſos, parcere aut abſiſtere Dionyſ. lib. VIII.

iam abiectis. Fructus autem Constantiæ in Pyrrhum fuit, sponte Italiâ illum fugere, ipsos eius dominos & potentes fieri. Vide & bellum Punicum primum. quot ibi clades, raræ aut nouæ? Rara in Africâ ipsâ, cùm Atilius Regulus Consul, cum toto exercitu oppressus, & viuus venisset in hostium potestatem. Nouæ aliquot in mari: cuius anteà expertes & imperiti, classes plures vel naufragio vel pugnâ amiserant. Polybius scribit, & ipse miratur, *septingentas quinqueremes eo bello amissas fuisse.* Satis autem iacturam eam æstimas aut intellegis? in quaque earum (Polybio sic ordinante) *trecenti* remiges fermè erant, milites *centum viginti.* Hos tu si vnà computas & colligis, videbis paullo minus *trecētis hominum millibus* periisse. Et qui Romani tunc erant? nec totâ etiam Italiâ plenè adhuc potiti. O constantiam, ô robur, & ô fortunā! nam hæc se vertit, & puduit tam merentibus non se dare. Iam ad mortem plaga, Punicum bellum tertium. Annibal summus ducum in Italiam ipsam venit, siluam exscindere parat, in quâ stabulabantur Martiales isti lupi: & pænè fecit. Tribus prœliis magnis victor; & vltimo illo Cannensi, quid nisi totum virilem sanguinem Romanum exhausit? Heu cladem! *quinquaginta millia* selectorum militum, vnà cum altero Consulum, cùm tot Tribunis & Centurionibus, tot Senatoribus & Equitibus Romanis iacent: & tu Roma adhuc spiras? quibus freta? senibus, puerisque, & feminis, quos solos pænè reliquos habes? Spiro, inquit, imò alta & vetera spiro. De pace nulla mentio: veniat vel Romam Annibal, arx & Capitolium nos defendet, & è cinere isto suscitabuntur *rerum domini Romani.* O insanas, dixerit aliquis, cogitationes! sed res & exitus

docuit

docuit, constantes & felices. *Magna populi Romani fortuna* (ait Florus) *sed* SEMPER IN MALIS MAIOR, *resurrexit*: & pueros, senes, vinctos, seruos armauit: & imbecillo aut fœdo exercitu victrices illas copias profligauit. Plura possem. nam in omni Romanâ historiâ propriæ huius virtutis exempla sunt: sed quid maius istis possum? Claudianus concludat:

NVMQVAM SVCCVBVIT DAMNIS, *& territa nullo*
Vulnere, post CANNAS MAIOR *Trebiamq́, fremebat.*

Et Liuius: MAGNITVDINEM *populi Romani, aduersis propè rebus* ADMIRABILIOREM, *quàm secundis esse.* AVD. Atqui vnum miror, & pænè doleo, à te omitti. LIPS. Quod illud est? AVD. De Varrone. nam quid admirabilius, quàm cùm ille auctor & caussa tantę cladis (nec falsò) diceretur: Romam redeunti obuiam itum ab omni ordine & populo, & *Gratias actas, quòd de Republicâ non desperasset?* Siqua alia hæc plebs fuisset, itáne gratias funesto & furiali capiti? sputa, saxa, tela, nec vnam mortem. Illi fecerunt. quia hoc quoque Constantiæ propriũ, mederi malis potiùs, quàm irasci. LIPS. Est & minutum aliud. Nam cùm vrbem ipsam Annibal obsideret, & terrêret: fundus, in quo castra eius posita, publicè sub hastâ Romæ væniit: nec minoris, quàm si liber, nec insessus ipse aut Italia ab hoste essent. Item alterum. eodem illo tempore, cùm ad vnam portam Annibal pugnaret & inuaderet, alterâ militem & auxilia in Hispaniam emiserunt. Fiducia hæc, vt verum dicam, humana non fuit: à Deo inspirante vênit.

Cap. VI.

Contrà Probitatem & Abstinentiam dicta & obducta quædam.

ET hæc ſufficiunt, mi Auditor, de Virtute Ciuili: cuius cuſtodes & ſacerdotes ſi viritim recenſeam, quando finiam? te, & certè me, fatigem. Avd. Numquam me, nec ſi Iliadem ſermonis tui texas. Sed tamen ſi arbitrari me dicta tua vis, non ſolùm audire: habeo quæ ſpecioſè aut firmiter obducam iis & opponam. Itáne Virtutem hanc attollis? Pietatem omitto: etſi ea externa tota, & miſeratione magis, quàm refutatione digna. Sed de candore & fide adiunxiſti: an non ipſo animo tuo alibi retinente, aut refragante? Proh ſancta Fides, quæ igitur lego alibi aut video, contra tuum numen aut nomen admiſſa? *Caucæi* populus Hiſpaniæ ſatis potens & notus fuit. qui cùm pares Romanorum armis & violentiæ non eſſent, legatos ſupplices in caſtra ad Lucullum Imperatorem miſerunt, pacem & fœdus quacumque lege facturos. Ille obſides imperat, & argenti ſtatim talenta centum, equites auxiliares certo numero. Omnia fiunt ſedulò & obnoxiè. Imperat tum amplius, vt *duo millia* militum in vrbem ſuam accipiãt, præſidij cauſsâ. Id quoque factum. Sed illis occultò mandatum, vt muros portaſque occuparent: atque ita Lucullus reliquum exercitum induxit, & tubâ ſignum datum, vt ſine diſcrimine, ſenes, pueri, viri, feminæ interficerentur. Ita opidum direptum, deletum: ipſa *viginti millia* hominũ, per ſummũ ſcelus, interempta. O candorem, ô ſimplicitatem! & ecce aliam, in eâdem Hiſpaniâ, ſimilem. Sulpicius Galba Luſitaniam hoſtiliter ingreſ-

greſſus vaſtabat, mirantibus illis nec cauſſæ aut culpæ ſatis conſciis. Legatos mittunt, fœdera priora renouant: illo recipiente, & vltrò miſerante, quòd ſic afflictarentur. *Sed*, inquit, *egeſtas fortaßè vos impulit prædas agere, & belli ſpeciem præbere: medebor. Tripartitò vos diuidam, & in agro ac ſolo pingui collocabo, vbi reliquum beati ac tuti agatis. Venite cum vxoribus, cum liberis: in talem vallem, talis illa pars. adſignabo.* Veniunt miſeri, læti ac ſecuri, & in triplici regione diſtincti. ad quorũ primos cùm acceſſiſſet, arma ponere quaſi amicos ſocioſque iuſſit: & iis poſitis, milites immiſit, & fidem ac deos implorantes, ad vnum omnes occîdit. Idem alteris, tertiiſque celeriter factum, & priuſquam fama prioris facinoris ad eos veniſſet. Aſpicio te Lipſi, & oculis vultum ac pectus verbero, ſi tale aliquid infidũ & barbarum, in vllâ barbarie factum? Atqui nouitia hæc ſunt, dices, & reipublicæ inclinantis. Non nimis, nec longè à bello Punico ſecundo, cùm Reſpublica moribus legibuſque vel maximè floruiſſe cenſetur. Sed vis igitur antiquiora? accipe. Auſonum gens in Italiâ fuit, vno tempore, nullo ſatis certo crimine, exciſa. Liuius ipſe narrat, ſuſpectos & delatos à paucis, quaſi deficere ad Samnites vellent: præuentos autẽ à Romanis, qui occultè ſubmiſſis militibus, quibuſdã & togatis, portas trium opidorũ occuparunt: & eâdem horâ, cædibus promiſcuè factis, vrbes & gentem deleuerunt. Audis tu mi doctor? quid iſtis hominibus probius aut candidius? cedunt Gallicanæ noſtræ niues. Iam & *Abſtinentiam* ac *Continentiam* laudaſti: & vt leuiſſimè dicam, ſubriſi, aut & irriſi. Nam quæ, aut vbi, hæc Abſtinentia? Romæ, & inter ciues fortaſſe? credo, & ex veteri dicto, *Coruus coruo oculum*

non

non eruit. Sed an eadem in prouinciis, & vbi occasio aut facultas peccandi? O dij deæque (si fas sic exclamare) quæ illîc occulta aut aperta furta, libidines, nundinationes, raptus? Poëtæ Harpyas aliquas finxerunt, quæ contactu & vnguibus omnia diriperent, aut fœdarent: in re, isti Romanorum Præsides fuerunt. Optimus & bellissimus quisque ita se gerebat, vt bella omnia domum auferret. Demades olim dictitare solitus, cùm ad Tribunal aut Magistratum iret, *ad Auream messem se ire*: mihi crede, isti ibant, & Colchos quisque Iason sibi spondebat. Legisti tu Ciceronis illa de vno Verre? pleraque talia in aliis, & miseri prouinciales nō nisi præda & spolium Præsidibus suis erant. Quòd si in pace talia: per bellum & arma quid suspicamur fuisse? & tu tamen illic quoque Abstinentiam eorum laudas. O iustè, ô meritò! & tuâ veniâ, dabo exempla. Ecce L. Sulla in Asiâ, cùm communiter *viginti millia talentûm* exegisset, priuatim edixit, vt hospes militi apud se diuertēti *sedecim drachmas* in diem daret; cænam insuper ipsi, & sodalibus quot vocasset; Centurio autem acciperet in diem *quingenas drachmas*, vestem prætereà duplicem Domesticam & Forensem. Hæc Sulla, inquies, homo nequam, & natus ad Disciplinam militarem dissoluendam. Benè est, accipio excusationem: quid ergo L. Paulus qui Macedoniam vicit, inter optimos ciuium? Destinatum ei Epirum totam diripere, & in prædam militibus dare, quia cum Perseo rege sensissent. Quid facit? Lib. XLV. ipsis Liuij verbis, *Centuriones in singulas vrbes submittit, qui se dicerent ad præsidia deducenda venisse, vt liberi Epirotæ, sicut Macedones essent. Denos principes è singulis euocauit ciuitatibus. Quibus cùm denunciasset, vt aurum*

&

& argentum in publicum proferretur; per omnes ciuitates cohortes dimisit, sic vt vno die in omnes peruenirent. Edicta Tribunis Centurionibusq; erant, quæ agerentur. manè omne aurum argentumq; collatum: horâ quartâ signum ad diripiendas vrbes datum est militibus: tantaq; præda fuit, vt in equitem quadringenti Denarij, peditibus duceni diuiderentur. Centum quinquaginta millia capitum humanorum abducta. Muri deinde direptarum vrbium diruti sunt: ea fuêre opida circa* LXX. Quibus auribus tu candoris, tu abstinentiæ mirator, hæc audis? Centuriones submittit, per speciem liberandi; decem primos euocat, vt consilio & ducibus spoliet: ô candidum factum! Milites deinde immittit, diripit, cædit: ô clemens abstinensque factum! Sed pulcherrima clausula, tot millia capitum abducta: nec finis, in miseros muros & tecta sæuitum, & dirui ea iussa. In vicinâ Græciâ, quid Hortensius Prętor patrauit? Legati Abderitæ in ipsâ Româ audiantur, (Liuij item verbis) *Flentes ante Curiam, querentesq;, opidum suum ab Hortensio expugnatum direptúmque esse. Caussam excidij fuisse, quòd cùm centum millia denariûm, & tritici quinquaginta millia modiûm imperaret, spatium petierant, quò de eâ re ad Hostilium consulem, & Romam, legatos mitterent. Vixdum ad Consulem se peruenisse, & audisse opidum expugnatum, principes securi percussos, sub coronâ ceteros vaniisse.* In ipsâ Italiâ, Locrorum opido Q. Pleminius, Legatus Scipionis Africani, cum milite præfuit. Sed quomodo? Liuius iterum dicet: *In* CORPORA, *in* LIBEROS, *in* CONIVGES, INFANDÆ *contumeliæ editæ.* Libidines, & non dicenda habes: *iam auaritia*(inquit)*ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit. nec alia modò templa violata, sed Proserpinæ etiam intacti*

*Quadraginta Philippici.

Lib. XLIII.

f omni

omni ætate thesauri. En religionem & pietatem, quam laudabas. Et quid ego Consules, Prætores, Legatos, nomino aut conquiro? ecce pusillus vnus Præfectus equitum, titulo tenus, Scaptius, cùm pecuniam deberi sibi à Salaminiis diceret, illi ad Senatum appellarent, eiusque consultum: homo probus & iustus, *quinquaginta equites* ab Appio Proconsule impetrat, *inclusum in Curiâ Senatum habet in multos dies, adeò vt interierint nonnulli fame.* Hæc Cicero ita narrat, & simul ęquabile illud ius inter prouinciales & Romanos ostendit. Quid plura addo? claudat mihi Polybius testium agmen. qui scribit Scipionem, captâ Carthagine Nouâ, *omnes obuios occidi iußisse, nec vt vlli parcerent.* Tum addit, sollemnem hunc morem Romanis fuisse: *Videntur enim*, inquit, *terroris gratiâ hoc illi facere. Itaque frequenter videre est, quando Romani ciuitates capiunt, non homines modò occidi, sed etiam canes dissecari, & aliarum animantiũ membra truncari.* Heu, heu clementiam, candorem, probitatem, & omnia, quæ dixi, inter ADMIRANDA!

Lib. VI. ad Attic.

CAP. VII.

Pariter contra Continentiam; & de luxu Romano.

IAM tu *Continentiam* etiam laudabas, in Victu & Veste: voluntate tuâ, aliquid opponam? LIPS. Valdè interest scilicet quid velim: tu mihi videris, vt Mithridates aliquis, non libero, sed hostili ore & animo, inuehi in Romanos. AVD. Non ita est: sed falsa si dicam, vterque parati erimus, tu refellere, ego refelli. Hoc iam agis, video: sed priùs & istæc audi. Continentiam igitur & frugalitatem veterum illorum, sed planè vete-

rum,

rum, si laudas: ego succino, & Fabricios, Curios, Quinctios tecum miror. Sin longiùs trahis; vt non ego, lectio tua & obseruatio tacitè refellent. Quid? leges illę Sumptuariæ ab antiquo latæ, & sub bellũ Punicum secundum, non ostendunt morbos in eâ parte fuisse, cùm ad publica hæc remedia decurrendum? Ipsæ cænæ, & lautitiæ quæ narrantur, non id clamant? Reminiscere Pontificiæ illius cænæ apud Macrobium, vbi incognita & nobis quærenda ciborum genera: reminiscere & Sallustij verborum de Metello Proconsule, in Hispaniâ: *Cenæ, vltra Romanorum, ac mortalium etiam, morem curabantur, exornatis ædibus per aulæa & insignia, scænisq́ ad ostentationem histrioniam fabricatis. Simul croco sparsa humus, & alia in modum celeberrimi templi. Prætereà, sedenti in transennâ demissum Victoriæ simulacrum, cum machinato strepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum venienti thure, quasi Deo, supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat accumbenti. epulæ verò exquisitissimæ, neque per omnem modò prouinciam, sed trans maria, ex Mauretaniâ volucrum & ferarum, incognita anteà, plura genera.* Considera cænaculi apparatum, cænantis habitum aut honores, cænæ ipsius exotica fercula: quis ganeonum & lurconum, possit vel ausit imitari? Quis nostrûm hodie aues aut feras trans mare, cænæ caussâ, conquirit? Atqui olim non Metellus solùm aliquis, sed iam vulgus lautiorum. Petronius Arbiter:

Ingeniosa gula est, Siculo scarus æquore mersus
Ad mensam viuus deducitur. inde Lucrinis
Eruta litoribus vendunt conchylia cænis,
Vt renouent per damna famem. iam Phasidos vnda
Orbata est auibus, mutoq́ in litore tantum

 Solæ

Solæ desertis adspirant frondibus auræ.

Pulchrè & floridè, sed an poëticè & elatè? non opinor, imò Seneca, acer ille talium quæsitor & censor, auget & attollit. *Non est necesse* (inquit, ad sæculi sui mores) OMNE *perscrutari profundum, ac strage animantium ventrem onerare, nec conchylia* VLTIMI MARIS *ex ignoto litore eruere. Dij deæq; istos perdant, quorum luxuria tam inuidiosi* IMPERII FINES *transscendit. Vltra* PHASIM *capi volunt, quod ambitiosam popinam instruat: nec piget à* PARTHIS, *à quibus pœnas nondum repetiimus, aues petere.* Vides affectum & stomachum viri, & sine bile hæc nec in sermone quidem vsurpantis. Quid Latinus Pacatus, in Panegyrico? Laudat Theodosium Principem, quòd nihil tunc opus esset, *ad penum regiam flagitare remotorum litorum piscem, peregrini aëris volucrem, alieni temporis florem.* & tum addit imaginem prioris sæculi: *Nam delicati illi ac fluentes, & quales sæpè tulit Respublica, parum se lautos putabant, nisi luxuria vertisset annum, nisi hibernæ poculis rosæ innatassent, nisi æstiuâ in gemmis capacibus glacie falerna fregissent. Horum gulæ angustus erat orbis noster. namque appositas dapes, non sapore, sed sumptu æstimantes, illis demum cibis acquiescebant, quos* EXTREMVS ORIENS, *aut positus extra Romanum* COLCHVS *imperium, aut famosa naufragiis maria misissent.* Ecce vitia & prodigiosum luxum, omnia fastidientem, nisi remota & sumptuosa. Sed inferioris tantùm illa æui? imò verò, vt tetigi, à bello Punico secundo, aut circà: cùm ecce Cato Censorius publicè questus, *Non posse saluam esse vrbem, in quâ piscis pluris, quàm bos, vaniret.* Attende mi Lipsi, hócne nostro æuo sit? & tamen in luxum inuehimur, nec immeritò: at ego tibi dico,

Consol. ad Heluid.

co, pluris quàm decem boues væniisse vnum piscem: piscem? pisciculum addo. Mulli in quo tunc pretio? putantur fuisse, quos *Barbos* hodie, aut *Regulos marinos* vocamus: sed quidquid fuit, pisciculus, & vix quinque aut sex librarum. O non delicias, sed insanias! vnum ex iis *quinque, sex, octo, decem millibus* HS. reperio emptum. Seneca iocosè narrat de Tiberio, seuero Principe, & luxui nec duce nec fautore. *Mullum ingentis formæ (quare autem non pondus adiicio, & aliorum gulam irrito? quattuor pondo & selibras fuisse aiebant) Tiberius Cæsar missum sibi, cùm in macellum deferri & vænire iussisset: Amici, inquit, omnia me fallunt, nisi istum mullum aut Apicius emerit, aut P. Octauius. Vltra spem illi coniectura processit. Licitati sunt: vicit Octauius, & ingentem consecutus est inter suos gloriam, cùm* HS. * *quinque millibus emisset piscem, quem Cæsar vendiderat, ne Apicius quidem emerat.* Epist. xcv. * centumviginti quinque Phil.

Notetur hîc, quæso, non pretium solùm piscis, sed Tiberij mirabilis continentia, qui in tantis opibus nec edere piscem voluit, nec donum alteri tradere; sed pretium ex eo fecit. quod sordes hodie aliquis fortasse (nescio an recto iudicio) interpretetur. At in Plinio, *Asinius Celer, è consularibus, hoc pisce prodigus, vnum mercatus est* * *octo millibus.* Atque id quasi summum pretium Plinius habet, cùm tamen in Suetonij Tiberio sit, Principem eum *grauiter questum, tres mullos triginta millibus nummûm vænisse.* Si numeri recti, certum est excessisse, & singulos *ducentis quinquaginta* Philippicis stetisse. An falsus aut mendax ergo fui, de bobus vel decem? Iam alia si conquiram, vereor non longus solùm, sed vanus esse. Dicam tamen, vel tui iudicij explorandi caussâ, & corriges, sicubi ego, aut testes mei, extra fines veri ibunt. * ducentis Philipp. cap. xxxiiij.

De Apicio, quem iam nominaui, res nota est, hominem perditæ gulæ fuisse: de quo, vt alia sileantur, mors sola iudicabit, quam Senecæ verbis dicam. *Apicius*, inquit, *nostrâ memoriâ* (sub Tiberio) *vixit, qui scientiam popinæ professus in eâ vrbe, è quâ quondam philosophi pulsi fuerãt, disciplinâ suâ sæculum infecit. cuius exitum nosse, operæpretium est. Cùm* HS. *millies in culinam congessisset, ære alieno oppressus, rationes suas tunc primùm coactus inspexit. Superfuturum sibi* HS. *centies computauit, & velut in vltimâ fame victurus, veneno vitã finiuit.* Quam luxuriam, & quam effusam vitam priuati hominis hanc fuisse putamus, cui *centies* HS. (id est, *ducenta quinquaginta millia* Philippæorum) paupertas & desperatio fuit? O quàm multorum millium improba vota hodie sint, vel *quinquagies* habere? Sed hunc omitto, & duos eodem nomine alios, qui in exemplar & nomen transierunt huius vitij: Claudium Æsopum addamus, histrionem. De eo Plinius: *Maximè insignis est in hac memoriâ, Clodij Æsopi, tragici histrionis patina, sexcentis* HS. *taxata. in quâ posuit aues, cantu aliquo aut sermone humano vocales, millibus sex singulas coëmptas, nullâ aliâ inductus voluptate, nisi vt in his imitationem hominis manderet.* Benè hæc postrema fortasse: sed an non acrius, *imitatione hominem manderet*? Anthropophagum facere hunc Æsopum vult, qui aues comederet, cùm hominem non posset, humanas. Æstimatio autem ea vnius patinæ est, *quindecim millium* Philippæorum. Atque iste etiam est (alij ad eius filium referunt) qui *margaretas sorbere solitus* aceto solutas. O scelus, in mare deportandum! LIPS. Ne nimis, ne nimis: & an me eò vis? nam ne nescias, & ego margaretas, vel potiùs margaretulas, arte liquefa-

ctas soleo sorbere. Nec res magna aut impendiosa est. AVD. At ego pretiosas aio, & mens eorum est, qui scripsere. Tu autem vel aurum & gemmas sorbe, vt viuas. Sed quod ad illos gulones, de M. Antonij & Cleopatrę sponsione nõ meministi, cùm hæc se *centies* HS. vnâ cænâ diceret absumpturã? Ille negare, & rem ἀδύνατον censere: ad summũ, iudex & sculna captus Munatius Plancus. Res non differtur, sequenti die illa cænam apparat pollucibilem, siquis vnquam, & denique vt Cleopatra, & Ægypti regina. Nihil mirari Antonius, & calculos ad extremum poscere: cùm illa arridens, Vnum, inquit, ferculum rem confecerit. & simul ex composito, illatâ phialâ acris aceti plenâ, vnionem quem aure dextrâ gestabat, singulare naturę opus, detractum in phialam demisit. eumque, vt natura est, statim liquefactum absorbuit: parata & in alterum, quem sinistrâ gerebat, manum iniicere, ni prouidè & properè Munatius, victum Antonium clarè pronuntiasset. Quidni victum? cùm sola ea gemma vel *centies* HS. esset? siue, vt nostra æstimatio, *ducentis quinquaginta millibus* Philippæorum. Atque illa igitur arte hoc consecuta est, vel astu: an re ipsâ & simpliciter Caligula, de quo Seneca? *C. Cæsar, quem mihi videtur Natura edidisse, vt ostenderet quid summa vitia in summâ fortunâ possent, centies* HS. *cænauit vno die, & in hoc omnium adiutus ingenio, vix repperit, quomodo prouinciarum tributum vna cæna fieret*. Nam si margeretæ vel lapilli absumendi, quid ingeniis magnis aut inuentis opus? via strata & nota iam erat, per vestigia Cleopatræ. In Suetonio tamen sic lego, de ipso isto Caligulâ: *Commentus est portentosissima genera ciborum; vnguentis calidis frigidisque lauabatur; pretiosissimas margare-*

[margin: *a quæ fieri non posset.*] [margin: Consol. ad Helu.]

gare-

garetas, aceto liquefactas sorbebat; conuiuis ex auro panes & obsonia apponebat. Quid iam Vitellius, ille helluonum omnium altissimus gurges? de quo Plinius: *Vitellius in principatu suo decies* HS. (ita libri veteres) *condidit patinam, cui faciendæ fornax in campis exædificata erat.* Ego mallem (sed tu iudica) *condiit patinam*: quia non de ipsâ lance, etsi grandi & pretiosâ, sed de instructo eius & obsonio est sermo. Scripsit autem Suetonius: *in hac scarorum iocinera, phasianorum & pauonum cerebella, linguas phœnicopterûm, murenarum lactes à Carpathio vsque, fretóque Hispaniæ, per nauarchos ac triremes petitarum, eum commiscuisse.* Vbi optimus quidam liber *à Parthiâ vsque* (non *à Carpathio*) habet: & considerandum est, ex Senecæ & aliorum suprà verbis. Etsi tamen structura videtur hæc ad *Murænarum lactes* referre. Idem verò Vitellius, non ipse solùm prodigus, sed alios impellens, *indicebat aliis eâdem die, ientacula, prandia, cœnas, comissationes, ipse omnibus sufficiens, vomitandi consuetudine.* Quod Suetonius cùm rettulisset, ita addit: *nec cuiquam minus singuli apparatus, quadringenis millibus nummûm constiterunt.* Heu illusum vel abusum, in alienis opibus! nam ea sunt *decem millia* Philippicorum, siue ipse census equester. Super hæc nihil reperio, nisi in Latini Panegyrico obscurè quosdam Principum perstrictos: *Vt taceam*, inquit, *infami dilectu scriptos in prouinciis aucupes, ductasq; sub signis venatorum cohortes, militasse conuiuiis: nónne cognouimus cuiusdam retrò Principis non prandia sæpe, sed fercula,* HS. *millies æstimata, patrimoniorum equestrium pretia traxisse?* Nec satis scio, quem aut quos tangat: an Vitellium iam dictum? an potiùs Heliogobalum? de quo in Lampri-

dio

Lib. xxxv.

dio est: *Numquam minus centum* HS. *cænasse, hoc est argenti libris* XXX. *Aliquando autem tribus millibus* HS. *cænasse, omnibus supputatis quæ impendit. Cænas verò Vitellij & Apicij vicisse.* Sed hunc aut alios; tamen in Latini eius verbis legendum, * HS. *mille æstimata.* Quis enim *millies* credat, quod nec tres Cleopatræ, & totidem Caligulæ ac Vitellij, absumpserint? Denique magis quadrabit aptumque erit ad id consequens, de *pretiis patrimoniorum equestrium*: quæ paullo plus quàm bis in *millenis* illis continentur. Iam in ipsis Lampridij verbis, non *argenti libras* XXX legi calculus vllus admittit, vt paries cum *centum* HS. sed potiùs CCL. quæ pura veritas esset. Sed monstra omittimus: aliquid ad communem morem quærimus, à quo non nimis Philippus, Hortensius, Lucullus, & hi tales, lumina reipublicæ, abiuerũt. Piscinæ & viuaria istorum nota sunt: cænę, ex vnâ hac Luculliana. In famâ homo erat lautitiarum, & quòd esset *non ganeo & profligator, vt plerique sua haurientium, sed erudito luxu.* Cepit cupido Ciceronẽ & Pompeium cognoscendi, sed inopinatò, & vt seriò discerent quomodo in dies viueret. Inueniunt in foro, salutant, cænam indicunt: Sed *heus tu*, aiunt, *eâ lege ne quid præmandes. nam sumptũ sumi in nos, non placet.* Ille tergiuersari primò per simulationem, & *Cras potiùs*, inquit: cùm negarent, *Ergo nec hoc licet*, inquit, *famulo dicere in quo triclinio cænaturi simus?* Permittũt. Ille altâ voce, *Abi, dic in Apollinis cænaturum.* Mox sequuntur: omnia lauta, splendida, regia, cum stupore duorum conuiuarum. Sed caussam nesciebant scilicet, & totam vim habuerat ad apparatum, vnum illud *Apollinis* verbum. Nam homo ita disposuerat, vt cænacula suis nominibus distin-

*Id est XXV. *millib.* Phil.

Tacit. de Petronio.

cta essent; & in quoque tales cibi, & impendia. Eminebat autem illud Apollinis: atque ita cùm Dispensator aut Coquus audissent id nomen, sciebant statim quid, & quantum, opus esset. Summa enim taxata huic cænaculo, ait Plutarchus, *quinquaginta millium drachmarum* erat: quæ sunt *quinque millia* Philippæorum. Quid plura ego adferam? vnum hoc Senecæ, ad æui
Epist. xcv. sui mores aptum: *Quid est sumptuosâ cœnâ flagitiosius, & EQVESTREM CENSVM absumente? & tricies tamen HS. aditiciales cœnæ frugalissimis viris constiterunt.* Hic vnus ictus, Lipsi, te conficit: vulgò *census equestres* insumpti: & ab ipsis *frugalissimis* viris, *tricies* HS. Quantum hoc postremum est? colligit *septuagintaquinque millia* Philippæorum. O frugalitas in vno conuiuio ADMIRANDA! & quis Principum hodie vel in nuptiali epulo tantum prodigit? Silebam Lipsi, & stupebam: nisi quòd de *Veste* etiam aliquid sit addendum. Sumam
Lib. VII. Nat. Quæst. à Censore nostro Senecâ: *Quidquid est boni moris, extinguimus leuitate & politurâ corporum. Muliebres mundicias antecessimus, colores meretricios, matronis quidem non induendos, viri sumimus. Tenero & molli ingressu suspendimus gradum; non ambulamus, sed incedimus. Exornamus anulis digitos, in omni articulo gemma disponitur.* Ista de viris: quid de iuuenibus? Pater illiùs Senecæ:
I. Controu. *Torpent ecce ingenia desidiosæ iuuentutis, nec in vllius rei honestæ labore vigilatur. Cantandi saltandíque obscœna studia effeminatos tenent: & capillum frangere, & ad muliebres blanditias vocem extenuare, mollitie corporis certare cum feminis, & immundissimis se excolere mundiciis, nostrorum adolescentium specimen est. Quis æqualium vestrorum, quid dicam satis ingeniosus, satis studiosus,*

ſus, imò quis ſatis vir eſt? Emolliti eneruéſque, quod nati ſunt, inuiti manent, expugnatores alienæ pudicitiæ, neglegentes ſuæ. Dei fidem! luculenter vtramque ætatem, ab vtroque ſcriptore, laudatã! Fortaſſe de feminis addam, quas ſcimus cum veniâ peccare, vbi viri gradũ ſtruunt? Tamen quid Propertius?

Matrona incedit cenſus induta nepotum.

Seneca iterum: *Video vniones non ſingulos ſingulis auribus comparatos: iunguntur inter ſe, & inſuper alij bini ſuperponuntur. Non ſatis muliebris inſania viros ſubiecerat, niſi* BINA AC TERNA PATRIMONIA *auribus ſingulis pependiſſent.* Ille de auribus queritur: alius de toto corpore. vt Manilius:

Pérque caput ducti lapides, per colla, manúſque,
Et pedibus niueis fulſerunt aurea vincla.

Pedibus etiam aurum, vt ait, ſed & gemmæ: ac Plinius ſcribit, *non crepidarum tantùm obſtragulis, ſed & totis ſocculis addi. Neque enim* (inquit) *geſtare iam margaretas, niſi calcent, ac per vniones etiam ambulent, ſatis eſt.* Addit pro faſtigio inſaniæ, *Viſam à ſe Lolliam Paullinam, ne ſeriò quidem ac ſollenni cærimoniarum aliquo apparatu, ſed mediocrium etiam ſponſalium cænâ, ſmaragdis margaretíſque opertam, alterno textu fulgentibus, toto capite, crinibus, ſpiris, auribus, collo, manibus, digitiſq́. quæ ſummam quadringenties* HS. *colligebant, ipsâ confeſtim paratâ mancupationum tabulis probare.* O monſtra! ô aruſpice, non te vindice Lipſi, digna! Vna mulier, in vno cultu *decies centena millia* Philippicûm habeat? habuit: & pauca hæc ſatis ad Veſtem & cultum. Nam cingi te iam aut ſuſpicor, aut vereor: neque fortaſſe deceat nos iuuenes non dicam tam liberè, ſed tam

liberaliter, nec in vos, ſed apud vos loqui. At tu ſi peccaui, puni: quomodo? contemptu & ſilentio, quę pœna maxima mihi erit.

CAPVT VIII.

Excuſati Romani à prioribus: & primùm in Raptu vel Sæuitiâ, obiter.

NEVTRVM ego faciam, ô mi Auditor. Contẽnam vel te, vel tuum hoc diſcendi ſtudium? nam ita oppoſitionem hãc interpretor. Vel ſileam etiam? quod non aliud ſit, quàm cauſſam non ſolùm perdere, ſed prodere: quod eſſe non poteſt, niſi aut improbi, aut diffidentis. Atqui non eſt magnum hoc opus, ne erra: quæ tu coaceruaſti, vnius alteriuſque manus impulſu deruam, nec machinâ aut ariete alio adhibito cadent infirmi iſti muri. Triplex accuſatio à te ſtructa, in Probitatem, in Abſtinentiam, in Continentiam: & videamus. Fraudulenti quidam aut perfidi fuêre; rapaces quidam aut crudeles; luxurioſi in cibis aliqui aut veſte: ſed quidam, ſed aliqui: & hæc prima reſponſio ſit, & ſcutum pro me firmum. Quid pungis aut inuadis gentem totam, ob pauculos à te, tot ſæculis, alios vitioſoſque nominatos? Fuiſſe non miror: nec id prodigium aut monſtrum, vt tu aliquoties dixiſti; imò eſſet, ſi non fuiſſent. An tu in hac fæce noſtrâ hominum, puram meramq. virtutem aliquam vis? ſoles nobis imperiorum lucere, ſine nube, aut tonitru, aut procellâ? nec fuêre iſta, nec erunt: & Deus in ſuperis illis locis & liquido æthere, ſerenum hoc habet, & ſeruat; cetera omnia inferiora, miſcentur, & turbant. Galbam aut Lucullum aliquem in Hiſpa-

Hiſpaniâ nominas; Hortenſium, aut Pleminium alibi: quid iſta ſunt, in tot millenis Præſidibus, qui boni & innoxij fuerunt? Vt ſi guttas aliquot aceti in magnum vas aquæ mulſæ iaciam, non ipſum corrumpam, ſed gratiã fortaſſe magis ab acore aliquo addam: ſic in magnis iſtis imperiis, magis ſentitur bonorum bonitas, ſi pauci interueniant, acidi aut amari. Vis tibi Taciti mei verbis hoc dicam? Cerialis apud eum rebelles Gallos ſic mitigat & componit: *Quomodo ſterilitatem aut nimios imbres, & cetera naturæ mala; ſic luxum, vel auaritiam dominantium, tolerate.* VITIA ERVNT DONEC HOMINES: *ſed neque hæc continua, & meliorum interuentu penſantur.* Hæ ſunt non Cerialis, aut Taciti, ſed Sapientiæ voces: tu, & alij iſti queruli, audite. Atque hæc ſi locum in exiguo aliquo nec diti imperio habeant (cottidie enim occurrunt:) quídni magis in illo amplo, diffuſo, opulento? Magna peccandi materies & illecebra erat; & quòd procul ab vrbe dominâ & Senatu, & vbi vix cerni vel noſci vitia ſua poſſe arbitrabantur. Et tamen (quæ altera reſponſio) aduerſa ſæpe fuêre, atque etiam animaduerſa. Hoc excuſet Senatum & imperij præſides, quòd legibus pœnas dederunt, quicumque conuicti ſunt leges alibi violaſſe. Nónne id in Galbâ, Hortenſio, Pleminio, Verre, & talibus? Nec Romanis igitur vniuerſis fraudi aut culpæ ſit, peccaſſe aliquos, ſed impunè & liberè peccaſſe. Paullum Æmilium mihi etiam attuliſti, magnum virum, fateor, & vno illo vel colore culpæ, non enim culpâ, indignum. Cur tamen cùm inuidioſè rem totam narras, hoc callidè ſiles, Senatum ei iuſſiſſe? Ex præſcripto id fecit: & qualecumque eſt, non iam ipſe, ſed Senatus potiùs accuſetur. Cur tamen

men vel iste? audi & disce. Epirotæ illi omnes firmiter pro Perse steterant, Romanos oppugnauerant: quæ iniuria est, si hostes hostium pœnas luant? At nimias, inquies. Nollem factum, si me consulis, & clementia placeat: sed ad coërcendas rebelliones aut defectiones, talia quædam à modestissimis Regibus aut Rebuspublicis facta, possim docere. Addis sollennem sæuitiam Romanorum, vt putas, in expugnatione opidorum: homines occidi, canes dissecari, animantes truncari. Miseranda sunt, non nego: nec tamen, vt tu censes, referenda inter mea ADMIRANDA. Quid dissimulas? non herè & hodie hæc fiunt in puberes & viros omnes, vbi vis vltima expectata? Et caussa aliqua huic rei est, *Terror*, quod Polybius dixit: & non facile alioqui manum & finem bellis imponere, nisi hæc interdum, frangendæ pertinaciæ, vsurpentur. At canes etiam dissecti. ô ridiculum te, si in canes non licet, quod in homines! & amo ego quoque hoc genus, sed absit vt supra nostrum genus. Hæc dici & excusari possunt, & verè possunt: non infiteor tamen, sub Sullâ aliquo, Mario, aut Cæsare, & præsertim per ciuilia bella, ius omne & fas neglectum aut calcatum: sed mox attollendum ab Augusto, aut siquem bonum Principem Deus dedit. Illo medico opus fuisse fateor Rep. iam tam laxâ & opulentâ: & inter pares, seueritas aut terror esse nõ poterat ad satis reprimendum. Leges erant: sed *inualidum earum auxilium*, ait Tacitus: *quæ vi, ambitu, postremò pecuniâ turbabantur*. Itaque sub Principe status iam melior, maximè quod ad Prouincias attinet: nec eæ auaritiam aut rapinas Præsidum sic impunè sentiebant.

CAP.

CAPVT. IX.

Factum idem in Luxu mensarum, aut vestium.

SATIS, quod ad priora duo attinet, excusaui: venio ad *Continentiam* asserendam, in quâ conuellendâ valdè te iactasti. Argumenta in eam præcipua duo erãt, Leges Sumptuariæ ab antiquo latæ; & Exẽpla aliquot luxus. Quod ad Leges, vide quàm ego à te abeam: aio & adfirmo, non firmius pro frugalitate argumentum esse. Nam quod eæ coërcent aut emendant, quale est? ex emendatione apparet, quam videamus. *Fannia* ecce lex, sub bellum Punicum tertium lata fuit, in hanc sententiam: *permitti diebus festis centenos æris; ceteris, denos.* O verè ADMIRANDA æui continentia, cui satis esse potuit finitio iam dicta! Nam attendisti hoc mi Auditor? *centeni* illi æris, decem drachmas nobis reddunt; *deni*, vnam. O nuptias, repotia, natales, apparatu celebri, quibus Philippæus vnus sufficeret in potum, in cibum! Quis de viâ aut ponte mendicus pænè, non plus hodie absumpserit? Atqui Respublica tunc satis opulenta & florens erat: & maximè autem sub Sullâ. Tunc & Græcanicæ, & Asiaticæ deliciæ cognitæ: videamus igitur, & laxè lauteque iam epulemur. Ita opinor. nam ecce tulit Sulla, vt *feriis sollennibus triginta sestertios liceret insumere; ceteris diebus, ternos.* Hem, hem, hem quid istud est? itáne regredimur, & recidimus? ego autem iure progredi, & accedere aliquid debere cẽsebam. *Triginta* HS. sunt, meo calculo, *septem* drachmæ & semis; id est, nondum Philippicus: *terni* autem, nec drachma. AVD. Ego hæc non credo Lipsi, nec fero: ridenda & explodenda sunt. Tales leges, tam arctas, ferat ille, qui sic copiosè vixit?

Lib. II. cap. XXIIII. vixit? LIPS. Rem habes, & verba ipsa apud Agellium: tu vide. AVD. Corrigenda sunt: & HS. *trecenos* legendum, non *tricenos*. LIPS. O bonum promptumq. Criticum! sagacitas magna est, viceris vel Luceium. Sed desine, desine homo: & manum tuam coërceat lex Licinia quæ præiuit, in quâ non nisi *triginta asses* (tres denarij) *permißi diebus festis*. Laxauit igitur & auxit Sulla. Sed quid hîc sistimus? Augustus ille, qui Romam opibus & gazâ Ægyptiâ repleuit, & sub quo illa in ipso flore, Cibariam legem hanc tulit: *quâ profestis diebus ducenti sestertij, Kalendis, Idibus, & aliis quibusdam festiuis, trecenti; nuptiis autem & repotiis, milleni finiuntur.* Sunt *quinque* Philippæi, profestis; festis, *septem cum dimidio*; nuptiis, *vigintiquinque*. Quid tu, cùm hæc legis, non cogitas, tot illos illustres Equites & Senatores, & censum eorum vel Principum opibus hodie comparandũ? Atqui quàm coërceantur, vides: & ego tibi hodie adfirmo, raro sollennius paullò conuiuium dari, quod nuptialem illam summam non excedat. En, abi nunc, & luxum obiice: quem totum satis reieci argumento ipso tuo legum. quia (vt veterum aliquis ait) *indicium sobrij sæculi est, vbi tali præscripto legum, coërcetur expensa cænarum.* Atquin Apicios, Lucullos, Caligulas, aut Vitellios adduxisti. Quid ad me? cùm Rempublicam laudaui, plurimos in eâ laudaui; nec adspicere debui, siquæ in tanto & tam vberi agro malæ alibi & nocentes herbę. Non obstant, quo minùs hęc seges vber & laudabilis sit: nec tales certè mihi dabis ante labentem Remp. id est Sullanum æuum. AVD. Imò dedi Lipsi. nónne Cato de pisce exclamauit supra bouem? nónne *frugalißimis etiam viris*, vt Seneca dixit, cænæ

tricies

tricies constiterunt? Hæc purganda sunt, si potes: aut labitur tuum illud legibus solis nixum. LIPS. Vah, quomodo potero? quò me vertam? Bos ille Catonis occursat: & planè, ex Græcorum verbo veteri, *Bouem nunc habeo in linguâ.* Sed audi quod verum est, nec nimium in boue te iactes. Bos & alia, minimi tunc pretij, nec credo equidem væniisse vltra *quaternas aut quinas* drachmas. AVD. Totum bouem? LIPS. Totum. AVD. Quaternas? LIPS. Ipsas. AVD. Si hoc doces, tum ego dixerim vel me bouem esse. LIPS. Quid si amplius doceo, & ad Drachmam vnam te duco? AVD. Habebo hoc caput & culmen inter omnia hodie, heri, & nudius tertius, quartusque, ADMIRANDA. LIPS. Da te mihi, disces, & credes. Plinius ita scribit. nam ipsa verba recitanda sunt: *M. Varro auctor est, cùm L. Metellus in triumpho plurimos duxit elephantos,* ASSIBVS SINGVLIS *farris modios fuisse, item vini congios, ficique siccæ pondo triginta, olei pondo decem,* CARNIS *pondo duodecim.* Hoc ille bono auctore, & omnis antiquitatis indagatore, Varrone protulit: & obseruasti? AVD. Nihil respondeo, stupeo: & tamen nihil etiam de boue. LIPS. Vel maximè, sed non attendisti. Nam ait, *Carnis pondo duodecim, singulis aßibus vænisse:* & fac igitur bouem pependisse quadringentas aut quingentas libras: quid erunt nisi *quaternæ* aut circiter drachmę? Sed illa nimis vetera sunt, inquies. Nec id quidem, sed bello * Punico primo euenerunt: haud longè à Catonis ęuo. Et demus posteà aliquid mutasse, paullatim tamen nec enormiter: & hoc Polybius nobis dicet. Ille, ipso Catonis ęuo, scribit de fertilitate & copiâ Gallię Cisalpinę: *suis etiam sæpe temporibus, medimnum frumenti Siculum, quattuor obolis*

Lib. XVIII. cap. III.

* Anno Vrbis DII.

Lib. II.

obolis vaniisse; hordei, duobus; metretam autem vini, tantidem quanti hordeum. Ista magis mira ADMIRANDA sunt, medimnum Siculum (sex modios continet) non nisi duabus Drachmę partibus vænisse; metretam vini (*duodecim congij sunt, si Atticam, quod opinor, intellegit) tertiâ parte. Addit etiam facetum corollarium, *Viatorem in iis locis, nihil cum diuersitore aut hospite pacisci, sed benè & lautè habitum, abeuntem soluere dimidiatum Assem.* O si nobis peregrinari ita fas! tota iuuentus dilabatur, & abeat in beatas illas oras. Sed ego tibi promissum meum plenè soluam, & bouem reducam ad Drachmam. Factum bello Mithridatico, cùm Lucullus prædas è Ponto egit, sic abundanter, vt *mancipium quattuor drachmis vanale esset; bos, vnâ; capra, oues, vestes, alia, pari vilitate.* In Appiani Mithridatico hoc leges. Quid tu iam? AVD. Sileo, & bos à tuâ linguâ transiit in meam. LIPS. Imò tu, vt volebas, in bouem. Nec tamen, vt seriò loquamur, sentio vel assero, tam grandem vilitatem hanc semper fuisse: sed analogiâ talem, & quã leges illæ Sumptuarię satis ostendunt. Absque eâ enim, quid nisi irrisio & illusio eę sunt? Facit huc, quod de Pomponio Attico, insigni viro & prædiuite, ac digno cui Agrippa gener esset, & è posteris Tiberius Princeps, Cornelius Nepos in vitâ eius scribit. *Cùm*, inquit, *inprimis lautus esset eques Romanus, & non parum liberaliter in domum suam omnium ordinum homines inuitaret, scimus non amplius quàm terna millia æris, peræquè in singulos menses, ex ephemeride, eum expensum sumptui ferre solitum: atque hoc non auditum, sed cognitum prædicamus.* Hæc notanda profectò. Atticus inter planè diuites erat, inquit, idem inter liberales, & domus eius

* *Libræ mẽsurales* 120.

eius ac mensa cottidie omnibus patebant, etiam è Senatu: & tamen non plus in mensem, quàm *tria millia æris* absumpsit. Sunt *triginta Philippici*: ergo in diem, *Philippicus vnus*. Hęc in florentissimâ re Romanâ facta: & quid vltrà addam? Vnum etiam, ne subterfugere videar de *Frugalißimis tuis viris*, qui *Tricies* absumpsêre. Sed heus tu, satin' plenè & ex fide Senecæ verba attulisti? Ego faciam, & pluscula recitanda sunt, vt de sententiâ constet. Ait, contra luxuriam differens: *Non in facto laus est, sed in eo, quemadmodum fiat. Quid est cænâ sumptuosâ flagitiosius, & equestrem censum consumente? Quid tam dignum censoriâ notâ, siquis, vt isti ganeones loquuntur, sibi hæc & genio suo præstet? & tricies tamen* HS. *adiiciales cænæ frugalißimis viris constiterunt. Eadem res si gulæ datur, turpis est; sin honori, reprehensionem effugit.* Mens huius viri, non in re peccatum sæpe esse, sed in caussâ & fine. Tu epulum sumptuosum das, sed gulę aut vanitatis caussâ: alius dat, sed legis & moris caussâ: ille peccat, hic minimè, quia non cupidini, sed consuetudini est obsecutus. Sicut, inquit, in *Adiicialibus epulis*, viri etiam frugales multum impenderunt, sed quia debebant. Totum in eo, vt sciamus seriò, quæ sint istę *Adijciales*: ego nullas arbitror (pace eorum, qui aliter) & *Aditiales* omnino scribo. Intellego eas, quę in *aditu* honoris, & auspiciis quasi primis, etiamnunc dari solent: sed olim maximè Sacerdotiorum. Inde *Pontificiæ*, *Saliares*, *Augurales*, *Diales cænæ*, prouerbiis celebratæ: & Seneca de *Aditialibus* scripsit, *honori eas dari*. Talis illa apud Macrobium, ex Indice Metelli Pontificis transscripta: *Ante diem* IX. *Kal. Septembres, quo die Lentulus* FLAMEN INAVGVRATVS *est.* Datę igitur

in ipsâ inauguratione, & aditu, vt dixi: & quídni sic *Aditiales*, vt *Initiales*? Ne aliò igitur traxeris ea Senecę, nec à sollennibus sacrisque epulis, ad communem sæculi luxum. Sed addidisti etiam in fine de Vestibus, & viros feminasque lasciuiisse. De his, non nimis nego, nec excuso: concessu omnium peccet in nugis ille sexus, ad seria non aptus. Sed viri, parum aut nihil in veteri Republicâ: sub Principibus cœpere, nec Principibus ipsis inuitis. Frangi aut mitigari altos & generosos animos, vestium, conuiuiorum, ludorum, deliciis aut remissionibus, haud abs re eorum est: nec Augustus & sagaciores illi ignorarunt. Itaq. Tacitus scripsit, *Luxus mensæ, à fine Actiaci belli, vsque ad arma, quîs Ser. Galba rem Romanam adeptus est, per annos centum, profusis sumptibus exercitos fuisse*. Sed anteà negamus: & cum Liuio totum hoc de Virtute claudimus, *Nulla vnquam Respublica nec maior, nec* SANCTIOR, *nec* BONIS EXEMPLIS *ditior fuit: nec in quam tam* SERÆ *Auaritia Luxuriáque immigrauerint; nec vbi tantus, ac* TAMDIV *Paupertati ac Parcimoniæ honos fuerit*.

III. Ann.

CAPVT X.

Doctrinæ studia Romæ, & Salaria in Doctores.

ABSOLVI igitur de Virtute, nisi placet ornamentum vel adiumentum eius me adtexere *Doctrinam*. Nam & ea Romæ viguit, atque adeò à conditâ ipsâ vrbe; si Dionysio & Plutarcho credam, *Romulum & Remum litteris & omni liberali doctrinâ institutos Gabiis fuisse*. Cur verò non credam? opera & facta non abnegant expolitum Romulum fuisse, & sequen-

tes item Reges: & multa Græcanica instituta in moribus, verba ipsa in linguâ compárent. Et erat transfusa ipsa Græcia in magnam Italiæ partem, cui & nomen reliquit. Exoleuisse tamen hæc paullatim, fateri debemus, & vsque ad bellum Punicum secundum, raras Romę vel elegantias, vel litteras fuisse: Mars & horrida virtus omnia obtinebant. Posteà intrata & capta ipsa Græcia, victores iterum cepit, & feliciter artes suas intulit & diffudit. Magno gradu tunc itum ad variam doctrinam, sed primò ad Eloquentiam maximè: vt quæ coniuncta cum rebus gerendis, & aptissima gubernantibus esset. Mox & Historia successit, & Philosophia, & quidquid ad animos moresque colendos, aut honestè oblectandos, facere videretur. O hanc quoque curam laudabilem! & maximè, quia cum modo & temperie fuit: quod nec omnes passim se darent, nec nimis etiam darent. Non omnes, sed primores ferè & ij qui vel erant in Republicâ, vel ad eam se præparabāt. E triplici illo ordine, Plebs ad militiam adspirabat, neque erat harum rerum; Senatus & Equites, pręter illam, animi cultum adsumebant, & mente non manu solùm conspici volebant. Modum etiam plerique seruabant, nec vt mancipia quædam litterarum essent; sed vt quatenus opus, haurirent, & ad rem atque vsum transferrent. Talis Scipio ille posterior, talis Cornelius Sulla, Pompeius, Lucullus, Cæsar, alij vno verbo, quicumque in Rep. eminentes posteà fuerunt. Quod Thucydides Athenienses suos profiteri facit: *φιλοκαλοῦμέν τε μετ' εὐτελείας, ϗ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας*: *Elegantes sumus, sed cum parcimoniâ; philosophamur, sed sine mollitie*: id, inquam, cōuenientissimè Romani veteres sibi vindica- Lib. II.

rint. Itaque studium hoc Doctrinæ publicè viguit, & doctores paullatim, in priuatis primò Principum ædibus, mox & in publico, ac stipendiis publicis, auditi vel
Sueton. conducti. Quis nescit C. Cæsarem *omnes liberalium artium Doctores, qui Romæ essent, ciuitate donasse?* Qui summus extero honos, & nullâ pecuniâ æstimandus. Etsi nec hæc defuit, primò quasi è priuatis loculis data: mox è fisco annuatim appensa. Primus id Vespasianus
Suet. instituit: qui *Latinis Græcisque Rhetoribus annua centena constituit.* Ea reddunt *bis mille quingentos* Philippeos: vbi hodie vel eximiis doctoribus largiendos? Atqui & medicis *quingena* HS. mercedem annuam fuisse Plinius docuit: quæ sunt *duodecim millia & quingenti* Philippæi: cur non igitur admittam vel *sexcenta* excellenti alicui data fuisse? Imò fuerunt *Eumenio Rhetori*, & doctori in scholis Augustoduni: quem Constantius princeps sub Augustis Diocletiano ac Maximiano *salarium in sexcentis millibus nummûm accipere iussit.* Ita ipse semel iterumque profitetur in Oratione, quæ exstat: nec *sexagena* rescribi mihi aliquis persuadebit. Scilicet alienum nimis à MAGNITVDINE ROMANA est, *quindecim millia* Philippæorum, singulari doctori, & qui Magister Palatij fuisset, dari? nihil est: & credere audeant, siqui non audent sperare.

CAP.

CAPVT XI.

Diuturnitas Romani imperij, & in occasione de patriâ Constantini.

SED peregisse cursum meum sermonis videor, & vela colligo, & nauigo in portum. Vidisti quàm magnum hoc imperium *à Finibus, Copiis, Opibus, Operibus, Virtutibus Virisq;* fuerit: & potuissem *à Tempore* addere, ac diuturno statu. Nam quod alibi imperium, modicè magnum, tamdiu perseuerauit? Atque istud maximum, tot sæcula stetit: & reliquiæ eius cum nomine, etiamnunc in Germaniâ & AVSTRIACA domo feliciter ecce viuunt. Itaque Plutarchi verba liceat vsurpare: *Cùm Fortuna alata sit ac vaga, & modò Assyrios, Medos, Persas, Macedonas, Carthaginienses lustrauerit, eosdémque reliquerit: videtur ad Tiberim alas posuisse, volubilem globum reliquisse, & vrbem quasi perpetim inhabitatura intrasse.* Quid Homeri iam olim vaticinium, quàm mirabile est?

Νῦν δὲ δὴ αἰνείαο βίη τρώεσσιν ἀνάξει, Iliad. υ.
Καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.
Nunc autem Troiana Æneas sceptra tenebit,
Et nati natorum, & qui nascentur ab illis.

Ille verò tenuit, & nati eius; inter quos Romulus primus Regum, ex eo sanguine; & ô occultam decreti vim! primus Imperatorum, Cæsar. Etsi autem mutatio aliqua status interuenit, tamen imperium mansit: primò sub Regibus, tum Consulibus, tum Principibus: & sub istis, scissum diuulsumque, & caput alterum in Thraciam aut Græciam translatum. Constantinus id fecit, quod non ignoras: & caussam dedit ruinæ aut incli-

inclinationi deinde rerum. AVD. Oro te mi doctor, benignè & honestè de hoc viro loquamur, & qui vt sidus illustrauit vicinam nostram terram. LIPS. Ego verò loquor in omni aliâ re: & præsertim quæ sacra & pietatem tangit. Quis nescit illum, Deo duce, depulisse tenebras, quæ orbem terrę densâ superstitionum nube obsidebant? Ille dissipauit, lucem intulit, templa nobis & Christo aperuit, vanis cultoribus & diis clausit. Magnus igitur laudatusque vir; sed quid tamen ea lux propriè ad vicinam nostram terram, vt dicebas? AVD. Nam quis nescit in Britāniâ ortum hunc esse, & gloriā etiam redundare ad natalem terram? LIPS. Ego verò nescio, & ambigo, & propior sum vt negem. AVD. Túne, contrà eruditissimis viris nuper asserta? & clarum hunc etiam Panegyrici scriptoris locum? Nam ille apud ipsum Constantinum hæc profert: *Pater tuus liberauit Britannias seruitute, tu etiam nobiles* ILLIC ORIENDO *fecisti*. Quod os tuum erit, contra verba tam expressa, euntis? Nisi hoc dices, æui eius oratorem nescisse Principis sui patriam, & in re tam nobili, ignauè & fœdè apud ipsum errasse. LIPS. Hoc non dicam, & os non abdicabo, imò nec perfricabo quidem. Fides apud me esto Panegyristæ: sed quid dicit igitur? *Ortum illîc* Constantinum: at non in tuam sententiā fortasse, sed meam dicit. Ea est, non ipsum ibi, sed imperium eius ortum: nō Constantinum, sed Principem. Verè tibi dico, (siste, nec resilias) hæc eius mens est: *Tu nobiles fecisti Britannias, quòd illîc ortus factúsque es Imperator*. Prima imperij tui lux illîc, & illinc, fulsit. Nec dissimile nimis in verbo, quod paulloante idem Orator dixit, *Constantine oriens Imperator*. AVD. Percussisti me nouâ interpreta-
tione:

tione: ſed quid tu tamen contra communem omnium aſſenſum? LIPS. Nego, communem: imò nemo veterum hoc ſcripſit. Mediæ aut nouellæ ætatis hæc aſſertio eſt, nec niſi ab illo imperij ortu orta. Quid? nónne Nicephorus, Eccleſiaſticæ hiſtoriæ ſcriptor, de Bithyniâ palàm affirmat? *Nam patrem eius Conſtantium, cùm ad Perſas legatus iret, Drepanum Bithyniæ veniſſe, diuertiſſe, Helenam hoſpitis ſui filiam nouiſſe, Conſtantinum hunc genuiſſe.* Cur autem ille hoc tam conſtanter, tam nihil ambigens, aut de varietate inſerens, ſi variatum tamen fuit? Atque ego arbitror, veriſſima Nicephorum tradidiſſe. Quo teſte? quem nemo reſpuat, veteri, & ab ipſo Conſtantini æuo. Is eſt Iulius Firmicus, qui Matheſeon libros ſcripſit: & in eorum primo, hæc verba. *Dominus & Auguſtus noſter ac* TOTIVS *orbis Imperator, Pius, Felix, ac Prouidus Princeps* CONSTANTINVS *ſcilicet* MAXIMVS, DIVI CONSTANTII *Filius, auguſtæ ac venerandæ memoriæ Principis. qui ad liberãdum orbem à* TYRANNICIS *immoderationibus, & ad comprimenda domeſtica mala, fauore propitiæ maieſtatis electus eſt;* APVD THARSVM GENITVS, *à primo ætatis gradu gubernacula imperij retinens, quæ proſperis nactus fuerat auſpiciis,* ROMANVM ORBEM *ſalubri gubernationis moderamine ſuſtentat.* Ea de Conſtantino noſtro accipienda eſſe, primùm doceo, tum de re meâ addo. Aliquis enim dixerit *Conſtantinum eius filium* capiendum; quoniam in libris vulgatis legitur, *Diui Conſtantini filius*: ſed profectò id improbum eſt, & *Conſtantij*, vt recitaui, legendum. Multa docent clarè. primùm quòd ait, *Totius orbis Imperatorem* fuiſſe. atqui Conſtantinus ille, inter tres Conſtantini Magni filios, ſorte duntaxat Gal-

Lib. VII. Eccl. Hiſt. cap. XVIII.

lias, Hiſpanias, Britanniaſque habuit. Item, quòd *Maximum* agnominat: quòd, *Tyrannos* ab eo extinctos; & quòd *Romanum* orbem ſalubriter facit gubernantem. Atqui partem modò, vt dixi: nec eam ipſam diu tenuit, intra triennium occiſus. Quid, quòd diſertè mox idem Firmicus, *Conſtantinum maximum Principem, & eius* INVICTISSIMOS LIBEROS, *Dominos &* CÆSARES appellat? Certè non habuit tales minor ille Conſtantinus, & palàm ad noſtrum hunc ſpectant. Iſta præmiſi, ſiquis (vt ſunt mores, aut ingenia) refragari vel calumniari vellet: nunc ad rem aptemus. Ait igitur, Conſtantinum illum ſuum Principem *apud Tharſum* genitum. Quæ illa eſt? an nobilis in Ciliciâ? non eſt, ſed in Bithyniâ ego eam inuêni. Nam Stephanus de Vrbibus, Nicetas, Porphyrogennêta, *Tarſum* hanc (ita ſcribunt, ſine adſpirante litterâ) in Bithyniâ ſignatè ponunt, iuxta Nicomediam ipſam. Ego verò aio & infero eandem cum *Drepano* eſſe, quod Nicephorus nominauit. Quo argumento? quòd apud Nicomediam ſinus & curuatura maris eſt, quæ loca talia communi nomine *Drepana* Græci, quaſi *Falces*, à ſimilitudine, vocabant. Inde paſſim *Drepani* hoc nomen in maritimis, & Ortelium noſtrum vide. At proprium eius loci opidique nomen, & magis reſtrictum, *Tarſus* fuit. Mea hæc coniectatio eſt: nec moueor, ſi poſteri, aut Britanni ſcriptores, aliter de totâ re tradiderunt. Multo minùs Georgio Cedreno aurem præbeo, ſcribenti natum Conſtantinum περὶ τὴν τῆς δακίας πόλιν, *circa vrbem Daciæ*. Corrupta, aut falſa ſunt: & quoties vanitatum manifeſtus ille auctor? Pro nobis etiam validè facit, quòd ipſum iſtud Drepanum, *Helenopolis* appellatum poſteà, in honorem ma-

tris;

tris; & Pontus vicinus Polemoniacus, item *Helenopontus*: sed & sedes imperij in viciniam translata, nónne affectũ in patriam testatur? Ipsum denique æuum Constantini adiuuat, si consideras natum eum circa annum ∞ XXIIII vrbis conditæ: quo tempore quieta adhuc Britannia, & turbæ pòst motæ, & pater ad eas sedandas missus. Ergo verius antè, & alibi, natum esse. Sed tu, aut alius, vt volent: ego sine fraude censui, & Sermonem meum totum finiui.

CAPVT XII.

Conclusio, & Laudatio magni Imperij.

AVD. O sermonem æternùm mihi vtilem, & iucundum! & clarâ voce fateor, nunc denique admittere & concipere me cogitationes tanto illo imperio dignas. Inter quas tamen & istam: Fueritne vtile gentibus sub tam magno illo esse? an non nimia & aspera ista seruitus, sine vindice & domino quem appellares? LIPS. Haud inepta nec importuna quæstio: & scio esse, quæ illud damnare aut certè accusare possint; sed plura ac grauiora, quæ absoluere & alleuare. Inprimis quanti facias, sub magno tali imperio pacem ac quietem gẽtium vbique fuisse? Nusquam arma, hostis, prædo; arabant, serebant, metebant; conuiuia, coniugia inibant; liberos gignebant, educabant: omnia securè, & nec auribus quidem læsis rumore belli. Nam siquod tale erat; cum barbaris nempe & longinquis, & quod velut ludicrum aut fabellam, tuti limitibus & præsidiis suis, audirent. Pulchrè Aristides: *Bella verò vix vnquam nunc creduntur exstitisse, ac pro commentis habentur*

à plerisque. Quod si alicubi ad limites conflictus fuerit, (vt in magno & immenso imperio facilè fit, ob Getarum insaniam, vel Afrorum miseriam, vel rubri maris accolarum infelicitatem, qui commodis bonísque suis nescierunt vti) mox ista, tamquam fabulæ, cum omni memoriâ euanuerunt. Tanta pax apud vos viget, ô Romani, etsi militiam bellumq; habetis inter patria instituta. Atque iterùm idem (quomodo enim melius certiusque vetera repræsentẽ, quàm veteris scriptoris verbis?) idem in eam laudem: *Uniuersus orbis sub vobis, tamquam festum diem agitans, quos olim gerere solebat gladios deposuit, ad conuiuia autem & reliquam omnem lætitiam liberè se conuertit. Et aliæ quidem contentiones aut certamina vrbes reliquerunt; vnum omnes habet, vt earum quæq; pulcherrima & iucundißimo aspectu appareat. Itaque omnia plena gymnasiis, fontibus siue aquæductibus, porticibus, templis, tabernis, scholis: vt aliquis verè dixerit inclinantem & labantem mundum, restitutum à vobis esse. Nec vrbes solùm splendore & decore lucent, sed tota adeò terra, instar horti aut paradisi, conspicitur exculta. Ut miseratione planè digni videantur, siqui imperio vestro non subiacent (qui pauci tamen sunt:) vt qui tantis bonis careant.* Hæc verè & floridè dicuntur, & capiunt me recitantem: etsi non minus vno ictu penetrat Cornelij nostri breuiloquium: *Quippe immota, aut modicè lacessita pax*: quod ille de Principum æuo scripsit. Iam verò alterum bonum, quanti est, Communicatio inter se hominum & rerum, viis vndique liberis commerciisque? In animo tuo cogita, si tutò nunc Byzantium, Persarum aut Sinarum regionem videre liceret: quàm tu ipse fortasse atque alij libenter & auidè iretis? per tot terras & maria

oculo

oculos pedeſque ferretis? Avd. Affectum meum tangis. capior vnicè peregrinatiunculis, & animum innouat ac vires nouitatum ille aſpectus. Lips. Optimus quiſque in hac cupidine: & alti æthereiq; animi, vt ipſe æther, gaudent motu. Sed ſub tali igitur imperio, quàm id licuit? tutiùs quàm hodie, non dicam ab vrbe ad vrbem, ſed pænè per vrbem aut circa eam ire. Viſere illîc licebat magna aut nobilia illa opida, clara & inclyta ingenia: Athenas, Alexandriam, Rhodum, ad alia terrarum ſe conferre, diſciplinæ aut cultus cauſsâ. At mercatores, & quibus aliarum opum cupiditas, ij per maria omnia nauigabant, ij per terras circuibant: vnicos prędones aut piratas placantes, ſiue metuentes, Publicanos. Sed vno & certo pretio placantes, nec eo graui ſub Principe aliquo moderato & æquo. Itaque res longinquæ aduehebantur, ignotæ antea oſtendebãtur: & totus orbis eâ communione, quaſi vna ciuitas, fiebat. Quid dicam artes barbaris traditas aut inuectas? quid elegantiam, litteras, & cultum animorum? Cùm etiam omnes linguis diuiſi, vnâ Romanâ iungerentur, atq; ea cum imperio quaquauerſum ſe propagaret. Plinius hæc grauiter & meritò attollit, in Italiâ dilaudandâ: *Numine Deûm electa, quæ cælum ipſum clarius faceret, ſparſa congregaret imperia, ritusq; molliret, & tot populorum diſcordes ferasq; linguas ſermonis commercio contraheret ad colloquia, & humanitatem homini daret: breuitérque, vna cunctarum gentium in toto orbe patria fieret.* Lib. II. cap. V. Iterumque alibi idem: *Videmus*, inquit, *alia aliundè, vltrò citróque, humanæ ſaluti* (nam de herbis & re medicâ illîc loquitur) *in toto orbe portari*, IMMENSA ROMANÆ PACIS MAIESTATE, NON HOMINES Lib. XXVII. cap. I.
 MODO,

MODO, DIVERSIS IN TERRIS GENTIBVSQVE, *verumetiam* MONTES *& excedentia in nubes iuga,* PARTVSQVE *eorum & herbas quoque inuicem ostentante.* Nec minùs Strabo: *Romani multas gentes anteà feras, ob montes aut locorum naturam asperam, aut ob frigus aliámve caussam, sub imperium assumentes; eas ipsas ex disiunctis & insociabilibus, vnà commerciis iunxerunt, & pro agresti vitâ, ciuilem agere docuerunt.* Sed & Claudianus, de Româ:

Huius pacificis debemus moribus omnes,
Quòd veluti patriis regionibus vtitur hospes,
Quòd sedem mutare licet; quòd cernere Thulen,
Rursus & horrendos quondam penetrare recessus.
Quòd bibimus passim Rhodanum, potamus Orontem,
Quòd CVNCTI GENS VNA SVMVS.

O verba & res pulchrę! & potéstne maior esse voluptas, aut commoditas? Omitto gubernationem & leges ferè eadem; pondera, & mensuras, & numos: & plura, quorum bonorum sensus etiam hodie aliquis in Turcarum imperio est; & esset maior, si leges & politia illîc meliores. At nostra Europa misera, quàm iam à multis sæculis expers eorum est? iactatur assiduis bellis aut dissidiis. quare? quia regna aut dynastiæ paruis aut modicis finibus inclusæ, semper in vicinos caussam habent timendi vel sperandi, querendi vel vlciscendi. Idem & ante Romanum imperium erat: quod Plutarchus asseruit, & pulchrâ imagine addidit, *Istud velut* ANCHORAM *fuisse fluctuanti mundo.* Quid propriè de nostrâ Galliâ triplici Cerialis apud Tacitum? *Regna belláque per Gallias semper fuêre, donec in nostrum ius concederetis.* Fuêre mi Auditor, & nunc erunt, donec

talis aliquis euentus. AVD. Per ignem ſermones tui eunt, & vide ne amburare. LIPS. Ego verò apud te liberè, & vt Philoſophi in ſcholis, de Republicâ diſſero: neque ſunt iſta, neque erunt fortaſſe, & (dicet aliquis) nec debent. Deo euentus permitto: ego arbitror & ad Religionis vnitatem, & ad ſubditorum omnium vſum, & denique contra communem Turcarum hoſtem fore, potens & validum caput vnum. Tu Deus SALVS ET TVTELA RERVM, da quod expedit; da, ſi non imperio, ſaltem fœdere coire ac iungi, da lætos & pacatos ad læta & pacata loca tua venire. In quo finio, & te mi Adoleſcens, dimitto. Lib. II.

LABORE ET CONSTANTI

NOTÆ
EIVSDEM I. LIPSI
IN LIBRVM I.
CAPVT I.

Ρυσεόμιτρα.) Pro versu melius, *χρυσέῃ μίτρᾳ* diuisim: etsi aliquis fortasse ob liquidam illud excuset. Quod autem sequitur, de *incolatu Olympi in ipsâ terrâ*, id verò pulchrè ad splendorem & decorem vrbis Romæ refertur, quæ fuit velut cælum in terris. Et est affatus ad ipsam ROMAM vt diuam, & quæ vrbem eam templum aut sedem haberet. Pagina 5. linea 2.

CAP. V.

Forum Iulij in Galliâ Narbonensi.) Classis igitur illa seruiit & vsui fuit non Galliæ solum, sed Hispaniæ & toti tractui ad fretum Gaditanum. Pag. 24. lin. 28.

Sed vbi, ignoro.) Ego verò nondum repperi, etsi Theodosiæ, in Bosphoro, *portum fuisse vel centum nauium capacem* Strabo affirmet lib. VII. Sed an ibi, an alibi (nam plures etiam portus) siquis eruit, ostendet. Pag. 25. lin. 7.

CAP. VII.

Huius Principis plurimæ coloniæ.) In solâ Italiâ *duodetriginta* eum collocasse Suetonius scripsit: & plurimas alibi terrarum, cùm Nummi sub eo cusi, tum agnomina ab illo ostendunt: Pag. 30. lin. 29.

Sed nec Velleij iudicium valdè probo.) Cui tamen caussam aliquam esse, etiam hodie Hispani experiuntur: sed non illam propriè, quam Velleius suspicatur aut timet. Hoc vsus docuerit, longinquas aut externas colonias, si coniugiis misceantur cum indigenis, paullatim ipsos aut posteros transire in mores & affectus eius regionis. Cauere hoc malum vis? vnica ratio, à coniugiis, & (si potest) à mixtione arcendi: quod Iudæi olim & nunc seruant. nec alia magis intima & vera caussa, cur & crescat assiduè ea gens, & in veteri lege & institutis, aliena à populis, perseueret. Pag. 31. lin. 5.

LIB. II.

CAP. II.

In agros, & in corpora eorum.) Illud ipsum conqueritur & exaggerat sic Böundica regina Britannorum, in Dionis Nerone: *ὃ* πρὸς τῷ τ' ἄλλα πάντα καὶ νέμειν καὶ γεωργεῖν ἐκείνοις, καὶ τῶν σωμάτων αὐτῶν δασμὸν ἐτήσιον φερόμενοι; *Nonne, præter cætera omnia, & pascuis & aratis illis* (Romanis) *& corporum etiam* ANNVVM *tributum pendentes?* Notetur de Anno, vt in Appiano: etsi alibi de menstruo etiam est lectum: sed nempe ratione anni. Pag. 41. lin. 26.

CAP. III.

Hoc totum pro priori sententiâ magis sit.) Nimirum quia *Censum* appellant, & *Numisma census*, apparet ex ipsâ voce censionem & æstimationem opum interuenisse. Multa de his capitibus: & ego ad Taciti I. librum, & erudi- Pag. 50. lin. 13.

eruditiſſimus Briſſonius De ſignificatione verborum quædam adnotauit: ſed veritas, opinor, eſt indictiones fuiſſe in capita, pro modo opum, cuiuſmodi hodie *Taillas* Galli, nos *Impoſitiones* aut *Æſtimationes* vocamus.

CAP. IX.

Pag.73. lin.20. *Etſi non ad vſum tales.*) Sicut & in torque aureo, quem *centum pondo Diuo Auguſto Galli dederunt*, vt eſt in Quinctiliano. Hæc in ſpeciem tantùm: imò plerumque nudo nomine, Pecunia ipſa data.

Pag.74. lin.7. *Hoc prætextu rapinas extorſionesq́; vſurpatas.*) Ita & Plinius igitur in Traiani laudibus ponit, *non ſpoliis prouinciarum, & extorto ſociis auro, ſed hoſtilibus armis, captorumq́; regum catenis triumphum grauem.* Nec aliud ab hoc coronario auro intellegit.

CAP. X.

Pag.82. Quæ in fine huius paginæ & deinceps diſſero ſuper Frumentationis magno modo, maiora vero & æquo quibuſdam videantur fortaſſe: & nos hæremus. Nixi tamen ſumus auctoritate Sex. Victoris & apertis in Auguſto verbis, ex quibus hæc ſumma conficitur. Et verò cogitandum eſt, nec maximos Romanos Modios fuiſſe: definitque Plinius, *leuiſſimi tritici modium libras viginti pendere, grauiſſimi viginti ſeptem.* Sed libras Romanas & XII. vnciarum nempe accipe, hodiernis valdè minores. Quid, quòd nec id frumentum totum in plebem datum præſumendum eſt? Aula & Palatini omnes ſuas Annonas delibabant, in vrbe omnes Milites: credo & in claſſe ad Miſenum. Ea profectò magna ratio eſt, & reliquum deinde plebi ceſſit. Hæc excuſent aut approbet: ſed quid ſi in Victore tamen vitium eſt, & reſcribimus *annua centies centena millia?* Ea triplicata profectò fecerint aut acceſſerint ad Canonem illum diurnum Seueri LXXV. *millium*, etſi paullo plus etiam reddant. Ita in Spartiano nihil mutemus; & inclinare huc incipio, quia certò colligo ſub Seueri æuum, frumentantium numerum non plus *ducentis millibus* hominum, aut circiter, fuiſſe. Nam Dio Caſſius in Seueri liberalitatibus ſcribit, *decem aureos viritim dediſſe populo frumentario, & Prætorianis ſuis: atque eam donationem aſcendiſſe ad bis millies* HS. Æſtimationem hanc pecuniæ ſi in capita ſua redigas, per denos cuique aureos: reperies iuſtè *ducenta quinquaginta millia* accipientiū fuiſſe. Atqui inter eoſipſos & Milites fuêre, vt ſcripſit: qui ferè *quinquaginta* illa redundantia millia reddant. In hac autem computatione Aureos Romanos ſcilicet accipimus, qui XXV. drachmas reddunt. Cùm hæc de Româ veteri dixerim, ſubit & de Nouâ dubitare. Enimuero ſi *octoginta millia* in diem accipis modiorum, vt ex Socrate adſtruxi; ingens largitio eſt. Sin cum Nicephoro tot *millia medimnorum* in annum; exiguum fortaſſe nimis efficitur, & vix *quattuordecim millibus* hominum alendis. Valdè etiam illatio Ægypti imminuta ſit, ſi ad hunc modum redacta. Dubito, & velim alios cogitare. Theodericum Gothum, Italiæ Regem, hunc morem in parte ſeruaſſe, memoriæ de eo tradunt, & in Riccobaldo quodam ſcriptum: *A Romanis cum gaudio ſuſceptus eſt, quibus ille ad ſubſidium, tritici ſingulis annis* CXX *millia modiorum conceſſit.* Sed hæc largitio tam longè à priſcâ, quàm ille à priſcis.

LIB.

LIB. III.

CAP. III.

Orbis compendium & epitome.) Quod dictum Polemoni sophistæ tribuitur à Galeno. Pag.128. lin.3.

Ita in vniuersum sint quatuor.) Tot illi milliones hominum si nimij videantur, alius recidito pro suo captu: me magnitudo Romæ infixa animo ad magna omnia duxit. At hodie quàm longè absumus? Paullus Iouius in Leonis Decimi rebus, quo tempore vrbs florentissima, verbatim ita scribit: *Censebantur eo tempore ciuium & inquilinorum octogintaquinque millia, vt hinc quoque clades nostras non iniquâ æstimatione defleamus, cùm ad triginta duo millia capitum vrbem redactam proximi Censores in annonæ caritate repererint.* Heu, quid hæc ad illam veterem? imò quid ad aliam aliquam non inter primas? Cæsarea Cappadociæ ad *quadringenta millia* incolarum habuit: quod disertim Iohannes Zonaras in Valeriano scripsit. Mediolanum quàm multos, argumento sit Procopij scriptio, asserentis *Gothos, cùm id cepissent, trucidasse illîc trecenta virorum millia; feminas autem abduxisse captiuas.* Atqui nec omnes viros deletos par est: & quantum feminarum puerorumque fuisse? Sed alibi etiam hæc talia videbimus, & vetera non fuisse ad nostros modulos liquebit. Ad magnitudinem autem & multitudinem Romæ veteris, egregius etiam Lucani locus est lib. I. Pag.129. lin.9.

— *vrbem populis victisq. frequentem*
Gentibus, & GENERIS, *coëat si turba*, CAPACEM
HVMANI.

Totum genus humanum capi eâ potuisse quàm ineptè aut stultè dixerit, si nihil supra hodiernum ambitum fuit?

Vt paullatim Italia pæne deserta esset.) Nam & Varronis tempore iam in vrbem ex agris influebant, & quod ipse queritur, manus in theatro mouere, quàm in aratro, malebant. At Lucanus iam plenius: Pag.132. lin.12.

At nunc semirutis pendent quòd mœnia tectis
Vrbibus Italiæ, lapsisq. ingentia muris
Saxa iacent, nulloq. domus custode tenentur,
Rarus & antiquis habitator in vrbibus errat:
Horrida quòd dumis, multosq. inarata per annos
Hesperia est, desuntq. manus poscentibus aruis.

& plura quæ addit; etsi caussam coniicit in ciuile bellum. Idem alibi:

— *videmus*
Tot vacuas vrbes. generis quò turba redacta est
Humani? toto populi qui nascimur orbe
Nec muros implere viris, nec possumus agros,
VRBS *nos* VNA *capit.*

Quod postremum epiphonema valdè est pro ingenti etiam meâ Româ.

CAP. VII.

An quia & Iani in eo templum.) De quo Martialis capiendus lib. x. epigram. XXVIII. Pag.65. lin.2.

Peruius exiguos habitabas antè penates,
Plurima quà medium Roma terebat iter,
Nunc tua Cæsareis cinguntur limina donis,
Et fora tot numeras Iane, quot ora geris.

Significat inter exiguas ædes antea fuiſſe id templum, nunc cinctum à Cæſare porticibus, ſtatuis, & alio fori ornatu: ac videre tot fora, quot haberet ora, id eſt quaterna. nam quadruplex iſte Ianus fuit.

CAP. VIII.

Pag. 167. lin. 17. *Verti ego Sellas.*) Alius tamen aliquis *Solia*: ſed iſta Græci ἐμβατὰς vel ἐμβάσεις magis nominant, ab ingreſſu in ea & deſcenſu, quàm καθέδρας. Addo vix videri tot Solia in vllis Thermis fuiſſe, quot hîc numerantur. Nam & ſanè ſatis grandia, nec aliud quàm *Aluei* quidam (ita Vitruuius atque alij nominant) in queîs calidâ lauarentur, & ſæpe plures vnà. Ex Martialis aliquot Epigrammatis apparet: tum & ex Sidonij aliis verbis, eâdem epiſtolâ, quibus nominat *Solij capacis hemicyclum. Capax* ait, ergo magnum eſt: *hemicyclum* ergo ipſum vetus Sigma eſt. Vt non aſſentiar iis, qui in Sidonij verbis legunt, *quot ſolet ſigma perſonas*: nec de menſali Sigma hîc eſt ſermo. Enimuerò in ipſis ruinis Thermarum Romæ hæc hemicycla palàm apparent: & credimus *Solia* fuiſſe. Quidquid tamen ſit, capacia ea fuêre: & inde *Oceani ſolium*, magni maris nomine dictum.

CAP. IX.

Pag. 172. lin. 1. *Argenteas ſtatuas.*) Quarum ſi non origo, tamen crebritas maxima ſub Auguſto fuit. quod Plinius, ſed & Suetonius oſtendunt.

Ibid. lin. 2. *Domitianus ſtatuas ſibi in Capitolio.*) De quibus Plinius in Panegyrico: *Itaque tuam ſtatuam in veſtibulo Iouis opt. max. vnam alterámve, & hanc æream cernimus: at paulloantè aditus omnes, omnes gradus, totaq; area hinc auro, hinc argento relucebat, ſeu potiùs polluebatur, cùm inceſti Principis ſtatuis permixta Deorum ſimulacra ſorderent.*

CAP. XIIII.

Pag. 193. lin. 14. *Et ad marmora variegata referam.*) Quod approbent Mamertini hæc in Gratiarum actione Iuliano Principi: *Neque ei comparandæ ſunt* PICTVRATÆ *marmorum cruſta, & ſolido auro tecta laquearia, qui maiorem anni partem in nudâ humo cubant.* Notes & *Solidum* illîc laquearium aurum, de quo mox ſequitur: vt & in Statio,

Pendent innumeris faſtigia nixa columnis,
Robora Dalmatico lucent ſatiata metallo.

Vbi *ſociata* veriùs putem, quia ſolidum ita aurum inductũ iunctumque.

LIB. IIII.

CAP. IX.

Pag. 241. lin. 17. *Aſſibus ſingulis farris modios, item vini congios.*) Non nimis abit, præſertim in vino, quod de ſuo æuo Martialis ſcribit:

Amphora vigeſſis, modius venit ære quaterno.

Nam Amphora XLVIII. ſextarios continet: ergo Congius eâ ratione *aſſium duorum & ſemis.*

INDEX CAPITVM
LIBRI PRIMI.

LIBRI SECVNDI.

LIBRI TERTII.

LIBRI QVARTI.

APPROBATIO.

Quatuor hos I. Lipsij de Magnitudine Romana libros, prælo dignos censeo, quòd eruditi sint, & pulchra varietate mirificè afficiant oblectentque, nec non ad illustrationem antiquitatum plurimum conferant, nihil interim continentes quod Catholicæ fidei aduersetur.

Guiliel. Fabricius Nouiom. Apostolicus ac Regius librorum Censor.

PRIVILEGIVM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator ſemper Auguſtus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Auſtriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Noſtro & Sacri Imperij fideli dilecto IVSTO LIPSIO gratiam noſtram Cæſaream. Poſtquàm inter alia, quę DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illuſtria inprimis illa & quaſi diuina ſunt, quæ in litteris liberalibusque diſciplinis conſiſtunt, quibus ſcilicet homines non tantùm ab animalibus ceteris rationis expertibus, ſed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita diſtinguuntur, vt tanquam Dij quidam ſplendeſcere in terris videantur: rem ſanè præclaram ſeque dignam illi præſtant, qui diligentem iis ipſis in literis ac diſciplinis operam ponunt, præclariſſimam verò & Reipub. vtiliſſimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, ſcribendo lumina præferant, eosque ex ignorantiæ tenebris quaſi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis noſtræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, conceſſuque ſumus, inprimis pertinere exiſtimamus. Cùm itaque ab iis, quorum nobis ſpectata fides, quique iudicare de Literis poſſint, acceperimus, inſignes te animi ingeniique tui dotes tibi à natura inſitas à primis temporibus ætatis tuę ita literarum ac diſciplinarum ſtudiis excoluiſſe atque exornaſſe, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara floreſcentis minimeque vulgaris eruditionis ſpecimina præbueris, dum obſcura in antiquis ſcriptoribus loca, quæ quædam tanquam luſtra erant, illuſtraſti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, reſtituiſti, dum vetuſta Latinæ antiquitatis rudera in nouam ſubinde ſtructuram ſingulari artificio eleganter conuertiſti: ad exquiſitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quoſque viros opinionem excitarit, perueniſſe, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio ſcriptis atque in lucem editis oſtendiſſe, vt in eo quod tam feliciter tractes ſcriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire ſit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magiſque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia ſcribere, quæq. à primis illis Romanis olim auctoribus ſcripta fuerunt, à mendis purgare, & lectiſſimos quoſque ex Muſarum hortis, in quibus aſſiduè verſeris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haud quaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, cauſa, Cæſareo te noſtro elogio decorandum, & quamuis per te ſatis ipſe animatus ſis, animandum magis patricinioq. noſtro defendendum pro benigna noſtra in te ſuſciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc noſtro priuilegioque te & Typographum tuum aduerſus quorumcunque fraudem, qui lucri cauſa, quod fieri ſolet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate noſtra Cæſarea decernimus, ſtatuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum, aut

aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, charactere, aut forma, siue integros, siue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra sacri Romani Imperij, Regnorumq. ac Dominiorum nostrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, absque tuo tuorúmve hæredum consensu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimum cuiusque libri exemplaria, quemadmodum moris est, ad Imperialem nostram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc nostrum transgredi, violare, aut contemnere deprehensus fuerit, eum non solùm eiusmodi libris, tibi, hæredibúsue tuis, auxilio Magistratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, sed triginta etiam Marcharum auri puri mulcta, cuius semissis quidem Fisci nostri Procuratori, fraudis vindici: alter verò semissis, tibi hęredibúsue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuersis & singulis nostris & sacri Romani Imperij subditis & fidelibus dilectis, tam Ecclesiasticis quàm Politicis, cuiuscumque status, gradus aut ordinis extiterint, pręsertim verò iis, qui in Magistratu constituti, vel suo vel superiorum suorum loco aut nomine, ius dicunt, iustitiámue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium nostrum impunè violare, spernere aut negligere patiantur: Sed, si quos contumaces comperexint, constituta à nobis mulcta, eos puniri & quibuscunque modis coërceri curent, ni & ipsimet grauissimam nostram in se conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto, & Cæsarei nostri sigilli impressione munito, confirmamus. Datum in arce nostra Regia Pragæ, die prima mensis Augusti. Anno Domini Millesimo, Quingentesimo Nonagesimo secundo. Regnorum nostrorum Romani decimo septimo, Hungarici vigesimo, & Bohemici itidem decimo septimo.

Subsign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum sacræ Cæsareæ Mtis proprium.

Io. Baruitius.

Additum sigillum Cæs. Mtis in cerâ rubrâ.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hispaniarum &c. Rex Catholicus, diplomate suo sanxit, ne quis, Iusti Lipsij Historiarum in alma Vniuersitate Louaniensi Professoris, & item Historiographi sui libros quoscunque, à Censoribus legitimis approbatos præter ipsius, heredúmve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima singulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impressos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venalésve habeat. Qui secùs faxit, præter librorum confiscationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Feb. M.D.XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi J*OANNES* M*ORETE*, *pro amicitiâ quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis est ac fuit, tibi, inquam, permitto, vti hos* DE MAGNITVDINE ROMANA *libros quattuor, typis tuis excudas ac diuulges. Ne quis alibi alius præter te, cupio siue iubeo, ex lege quam magnus Cæsar & Rex meus dixerunt.*

Iustus Lipsius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.
M. D. XCVIII.